tarih VE toplum

3000 TL (KDV. DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/NİSAN 1989

64

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
5

6. Yılda Sohbetler, Kültür Gezileri
7

TÂLAT TEKİN
Yine Etrüsk Sorunu
9

ALİ BİRİNCİ
"Çalışkan Kardeşler Cemiyeti"
12

A.TURHAN ALKAN
İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi III
15

UYGUR KOCABAŞOĞLU
Bu Bir Rekor mudur?
21

ÜZLİFAT ÖZGÜMÜŞ
Osmanlı Vitrayı
24

ATATÜRK SAYFASI
26

SALİH ÖZBARAN
Körfez'den Osmanlı'ya Sempatik Bakış
28

METİN AND
Türkler, Türk Tarihi, İtalyan Opera ve Baleleri II
31

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
38

BİR MARŞ
40

FAHRİ ÇOKER
ABD'ye Göç Etmenin Çilesi
41

ZAFER TOPRAK
Yaşayan Türkologlar XVIII
Feroz Ahmad İle Söyleşi
44

FEROZ AHMAD
Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum
47

KİTABİYAT

IRWIN CEMIL SHICK
Simge Olarak Ortadoğu Kadını
57

KİTAP DAĞARCIĞI
64

Kapak: 17. yüzyılın ünlü İtalyan tiyatro dekorcusu ve kostüm çizeri Ludovico Ottavio Burnaci'nin (1636-1707) Viyana Devlet Kitaplığı'nda bulunan Sultan ve Muhafızı için çizdiği kostümleri gösteriyor.

tarih toplum NİSAN 1989 • CİLT II • SAYI 64

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yazışleri Müdürü
Nihat Tuna

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Mustafa Şahin

Pikaj
Fazilet Keçeci

Teknik Yapım
PERKA A.Ş.

Renk Ayrımı
Sepco Grafik

Baskı
Ayhan Matbaacılık

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayınları

Genel Yönetmen
Murat Belge

Reklam ve Halkla İlişkiler
Ferial Uğurlu

Satış ve Dağıtım
Burhan Kutlutürk

Okur İlişkileri
Mürvet İşgör

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 36.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 3000 TL.

Okuyucu Mektupları

Garip Musa Ocağı Üstüne...

TÜRK basın hayatında önemli bir boşluğu doldurduğuna inandığım derginizin, tarih boyunca Anadolu'ya yerleşip yaşamış Türklerin de sosyal yapılarını araştırmasını ve bunların geçmişteki özelliklerini yansıtmaya çalışmasını sevindirici bir olay olarak karşıladım. İnanıyorum ki, böylece "Türklerin Gizli Kalmış Hasletleri" tanıtılacak ve muhtelif kültürlerin tesiriyle birbirlerinden uzaklaştırılmış Türk insanının yeniden bir kaynaşmaya ve yakınlaşmaya doğru gitmesi sağlanacaktır.

Derginizin Ocak 1989 tarihli sayısında yayınlanan Seyyid Garip Musa Ocağı hakkındaki inceleme yazınızı bu duygular içinde ilgiyle ve merakla okudum.

Bu nedenle ve öncelikle değerli yazar ve tarih araştırmacısı Sayın Necdet Sakaoğlu Beyefendiye ve yazıyı yayınlayan derginin Yazı İşleri Müdürü Sayın Nihat Tuna Beyefendiye minnettarlıklarımı ve teşekkürlerimi arzederim.

Efendim, izninizle ben de bu konuda yazınız sistematiğine uyarak bazı açıklamalar yapmak ve düzeltmelerde bulunmak istiyorum.

Bu değerli araştırmanın takdim bölümünde, "Divriği Alevilerinin Erdebil Tekkesi ve Safevi Hanedanı ile olan ilişkisi"ne değinilmiştir. Sayın Necdet Sakaoğlu ve objektif yazabilen tarihçiler bilirler ki, toplumumuzun Arap tesirine girmeyen bu kesimi, saltanata yaranmak isteyenlerce devamlı taciz edilmiş, adeta bir yaşam savaşı vermek zorunda bırakılmıştır. Moğol baskısından, göçlerden çektikleri yetmiyormuş gibi, gelip yurt edindikleri Diyar-ı Rum'da da hak-hukuk tanımaz bazı idareciler, yörede fiilî hâkimiyet kurmuş (Köse Mustafa Paşa Hanedanı gibi) müstebitler tarafından, Türk olmalarından ve Türkçe konuşmalarından tutun da inanç ve geleneklerine bağlı olmaları sebebiyle horlanmışlar ve tazyik edilmişlerdir.

Olasıdır ki, bu sırada bir yandan dönme ve devşirmelerin uğraşılarıyla gelenek ve göreneklerinden Arap'a doğru kaydırılmak istenmeleri, öte yandan, Safavi hanedanından Şah İsmail'in Hatayî mahlâsiyle Türkçe deyişler yazarak ve dervişlerini göndererek yöre insanlarını, kendi saltanatına bağlamaya çalışması yüzünden tereddütler içinde kalmışlardır. Fakat, dikkate değer bir keyfiyettir ki, herşeye rağmen bu insanlar, Türklüklerini, örf ve âdetlerini koruyagelmişlerdir, vatanlarına, geleneklerine ve dillerine bağlı kalmışlar ve Cumhuriyetin ilânıyla da Anadolu'nun bütün insanlarıyla birlikte Türk olmanın şerefine daha bir sevinçle kavuşmuşlar ve sahip çıkmışlardır.

Bu araştırmada, çalışmalara esas olacak yeterli adette belgelerin bulunmayışı ve Seyyid Garip Musa hakkında ve soyundan gelenlerle ilgili olarak tatmin edici monografilerin olmayışı bizim için cidden üzüntü verici bir keyfiyettir ve bu konuda Sayın Sakaoğlu'nun değerlendirmelerine katılmamak mümkün değildir. Maalesef, Anadolu insanına bu alışkanlık, bu kültür verilmemiştir, insanlar yaşam güçlüklerinin, ilgisizlik ve bilgisizliğin ağırlığı altında yaşayıp ölmüşlerdir.

Efendim, incelemenin birçok yerinde Seyyid Garip Musa Ocağı'nın bulunduğu yer "Küçük Tekke" diye anılmıştır. Bu adlandırmada bir sehiv olduğunu sanıyorum, zira "Büyük Tekke" diye ayrı bir ocak veya tekke yoktur, ayrıca benden yaşlı (64) insanlara sorduğumda böyle bir isimlendirmeyi duymamış olduklarını öğrendim. Bu nedenle Tekke'nin adının şimdiye dek söylenegeldiği gibi "Garip Musa Tekkesi" veya sadece "Tekke" olarak ifade edilmesinin uygun olacağı kanısındayım.

Bu arada, Türbeleri gösteren resimaltı yazılarına da değineyim, bu yazıların yerleştirilmesinde bir isabetsizlik olmuş.

Doğrusu: 25. sahifede bulunan ve alt yazısında "Seyyid Garip Musa'nın Türbesine benzerlik veren türbe" diye gösterilen Seyyid Garip Musa Türbesi olduğu ve 29. sahifede bulunan ve Seyyid Garip Musa Türbesi olarak gösterilen türbenin ise Asboğa'da bulunan Aziz Ağa Dede'nin türbesi olduğudur.

Seyyid Garip Musa Türbesi'nin 150 metre üst ilerisinde vaktiyle ayrı bir tekke binası, kurban evi, cem' evi ve tekkecilerin konakladığı yapı bölümleri vardı, ne yazık ki bu binalar bir yandan bakımsızlık, öte yandan tabiatın tesiriyle tamamen yıkılmışlardır. Türbe ve önündeki giriş kısmı ise itinayla korunagelmiş, zaman zaman da onarılmıştır. Bu kısımlar son olarak 10 sene evvel Amcam Mahmut Dede'nin oğulları Hasan Akgün ve Süleyman Akgün tarafından onartılmış ve damı sac çatı altına alınmıştır.

Lise öğrenimim sırasında Garip Musa'nın türbesini ziyaret ettiğim esnada, türbe girişinin avlu bölümünde iç duvarların beyaz sıvaları üzerine yazılmış beyitler görmüş ve bazılarını not etmiştim. Bunların, bir yandan yöre halkının Seyyid Garip Musa Hazretlerinden umulanı göstermesi ve bir yandan da bu insanların konuştukları arı ve duru Türkçeye örnekler teşkil etmeleri nedeniyle ilginç bulunacağı inancıyla 4 tanesini sunuyorum:

OKUYUCULARA MEKTUP

Geçenki gibi bu sayımızın kapağı da, Prof.Dr. Metin And'ın bizde pek az bilinen Türklerle ilgili İtalyan opera ve baleleri yazısına değgin. Bu ay, ondan başka, iki sayıdır devam eden İstiklâl Mahkemesi Sivas'ta inceleme dizisi de sona eriyor.

Elinizdeki sayının nitelikçe de nicelikçe de ağır topu, Hint-Müslüman kökenli arkadaşımız Feroz Ahmad. Ben kendi payıma, onu (öteki yayınlarında) biraz fazla Kemalist bulmakla birlikte -dışarıdan bakan bir gözlemci, bu konuda belki daha kolay bağışlanabilir-, yaptığı aklı başında yorumları çok beğeniyorum. Umarım sizler de, burada çevirisini sunduğumuz yazısını okuyunca, bu düzeyde bir bilgilendirme, çözümleme ve sonuç çıkarma başarısına ender rastlandığını teslim edeceksiniz.

Osmanlı vitrayında insan resmine yer verilmediğini elbette bilirsiniz. Ama camların arasına yerleştirildiği alçı çerçevelerin yerden bakış açısına göre eğimli olarak kesildiğini, bu sayede renkli ışıkların üst pencerelerden cemaat yerine doğru süzüldüğünü de bilir miydiniz? Ben, bunu Üzlifat Özgümüş hanımın yazısından öğrendim.

Prof.Dr. Salih Özbaran'ın geçtiğimiz kış başında katıldığı Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki tarihçiler toplantısından aktardığı izlenimler, bize pek az haber alabildiğimiz bir âlemde ne gibi gelişmeler olduğunu anlatmakta. Bu ay, Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, benim Bakû *Yeni Dünya*'sından yeni harflere çevirdiğim yazıların yanısıra, aynı konuda Ali Birinci'nin ilk kez gün ışığına çıkardığı, 1911 İstanbulu'ndaki Çalışkan Kardeşler işçi örgütlenme girişimiyle incelemesi de yeralıyor.

Prof.Dr. Talât Tekin, Adile Ayda hanımefendinin geçen ay yayınladığımız Etrüsk'lerle ilgili gecikmiş cevabına karşılık veriyor. Doğrusu, bu konuda artık yeni bir şey söylemeye gerek kalmadığını sanıyorum. Uygur Kocabaşoğlu'nun basın tarihimize ilişkin incelemesi, Lütfi Fikri Bey'in 1911-1912 yıllarında sıkıyönetim yasaklamalarına karşın sebatla çıkardığı *Tanzimat* gazetesi üzerinde odaklaşmakta.

Irwin Cemil Schick'in uzun, fakat değerli kitap tanıtma yazısını, geçen ay kutlanmasına katılmayı kaçırdığımız Dünya Kadınlar Günü için gecikmiş bir katkı sayın, lütfen. Kitabiyat bölümünde M.Ali Kılıçbay ile A.Türk'ün de kitap tanıtımları yeralıyor. Kitap Dağarcığı'nda ise Turgut Kut yeni yayınları ele alınıyor.

Yine bu sayımızda Sayın Fahri Çoker, 80 yıl önce ABD'ye göç etmek isteyen vatandaşlarımızın çilesini günlerin Takvim-i Vekayi'sinden aktarıyor. Daha birkaç hafta önce ABD elçiliği önündeki göçmenlik başvurusu için uzanan kuyruğu görünce "Amerikan Rüyası"nın nelere kadir olduğunu daha iyi anlıyorum. Son sayılarımızda dizgi-düzelti yanlışları ne yazık ki çoğaldı. Burada özür dileyerek, geçen ay yapılan hataların bazılarını belirtmek istiyorum.

s. 9/137: Çamurdan'ın kitabının basım tarihi, 1878 değil, 1978'dir.

s. 56/184 Not 15'te P.Beratav, Boratav olacak, Yeni Sabah'ın yılı da 1848 değil, 1948.

s. 60/188 - sütun 3 - dipnot numarası 5'ten sonra, iktisadın "anormal" karakteri, "amoral" karakteri olacak.

s. 64/192 - sütun 2 - metnin alttan 4. satırındaki, çok anlaşılmıştır, çok yanlış anlaşılmıştır olacak.

Sayın yazarlarla birlikte, Yüce Tanrı da tashihçi arkadaşlarımızın günahını bağışlasın. Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlarım.

METE TUNÇAY

---

1. *Yücedir dediler, kapına geldim,*
   İndim eşiğine yüzümü sürdüm,
   Şu dertli serimi ben sana verdim,
   Derdime bir derman ya Garip Musa

2. *Varıp ocağını ziyaret ettim,*
   Derdimi söyledim derman diledim,
   Seni Garip Musa'ya havale ettim,
   Neylersen et diye ferman diledim.

3. *Garip Musa ulu kişi,*
   Derde derman senden olur,
   Yarlığa almak büyük işi,
   Derde derman senden olur.

4. *Aşk eyledim geldim sana,*
Dua ettim yana yana,
Gider oldum öbür yana,
Yardım eyle pir'im bana.

(Bu son dörtlük Arap harfleriyle yazılmıştı, babam okudu, ben Türkçeyle yazdım.)

Deyişlerden söz etmişken, Dergi'ye alınan, Halil İbrahim tarafından söylendiği kaydedilen deyişdeki bir dizgi hatasına da işaret edeyim: Bu deyişin 2. dörtlüğünün 2. dizesindeki ilk kelime Ali olacaktır.

Efendim, dededen toruna, babadan oğula naklen gelen bilgilere dayanarak arzedebileceğim ki, Garip Musa adındaki bilge zat, Horasan erlerindendir, Gaziyan taifesinden bir Alperendir, Türk soyludur, rivayete göre 90 atlıdan oluşan taraftarlarıyla 14. asırda (babam bu ocak 600 yıllık Ocaktır derdi), Rum'a gelmiş ve Divriği'nin batısında bulunan eski ve büyücek bir yerleşim bölgesi olan Alan nam kariyeden geçip, birkaç km. daha batıda bulunan, bol suları olan bu şirin küçük koyağa yerleşmiştir. Zamanla bu yerleri imar ederek kendine yurt edinmiş, taraftarlarını başka bölgelere göndermiş, söylentilere göre kendisi bilge kişiliği, engin hoşgörüsü, adaletli davranışlarıyla insanları etkilemiş, kuvvetli sezgileri, kerametten ziyade marifetleriyle giderek yöre halkına tam bir önder olmuş, Tekkesi ise umut kapısı haline gelmiştir.

Biz soyu mensuplarına, Garip Musa'nın Erdebil Tekkesi'yle ilişkisine dair hiçbir bilgi ulaşmamıştır. Buna karşılık büyüklerimizin sohbetlerinde Hoca Yesevi diye bir zattan (Ahmet Yesevî olmalı) olumlu şekilde söz edildiğini, Hacı Bektaş Dergâhı'na bağlılıktan bahsedildiğini, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nın mürşit kapısı olarak kabul edildiğini birçok defa duymuşumdur.

O muhterem kişiden gelen bir anane sonucu olmalıdır ki, soyu mensuplarında da Al-i Aba'ya ve On İki İmam'a olan manevî bağlılığın dışında, ne Arab'a ne de Acem'e bir bağlılık veya sevgi vardır. Uzun süren askerliğinin bir bölümünü Arabistan'da yapmış olan babam, kanal bozgunu sırasında Arapların yakaladıkları Türk askerlerinden istedikleri altını alamamaları halinde yuttun diyerek, Cembiye denilen bıçaklarıyla karınlarını kestiklerini tüylerim ürpererek birçok defa dinlemiş ve babamın "Arab'ın dinî imânı altındır, onlara hiç güven olmaz" dediğini duymuşumdur.

Bu açıklamalardan sonra, Sayın Fahrettin Kırzıoğlu'nun anlatımlarından yapılan alıntıda geçen "Alevî-Kızılbaş" deyimine de değinmek istiyorum. Bu deyim Anadolu Alevîleri arasında kullanılmamış, kullanılması da hoş karşılanmamıştır. Bilindiği gibi "kırmızı börk" Şah İsmail'in askerlerine giydirdiği bir başlıktır ve onlara alem olmuştur. Anadolu Alevilerinin ve Bektaşilerinin İran Şiileriyle, Rafizilikle hiçbir ilgileri yoktur, öyle ki onlar Alevî-Bektaşi felsefesine sadece çok uzak değil, karşıdırlar da. İran'daki Humeyniciliğe ilgi gösteren fanatikler içinde Alevî-Bektaşi kesiminden kimseye rastlanamayacağını rahatlıkla söyleyebilirim. Ama ne yazık ki, hâlâ kendini bilmez saldırganlar, dinsel fanatizmin batağına saplanmış bazı kimseler kızılbaş tâbirini bir aşağılama sözü olarak kullanabilmekte ve vatan çocuklarını birbirlerine düşman etmeye çalışmaktadırlar.

Yine Garip Musa'ya dönersek, bize ulaşan naklî bilgilere göre, kendisi, maddî-manevî yönden eşsiz önderliği, engin insan sevgisi ve birleştiriciliği yanında, at yetiştirmedeki yeteneği ve doğa hayranlığı ile de tanınan bir insanmış. Tekkesi yakınındaki ulu ardıç ağacına özel bir önem verdiği rivayeti yaygındır. Bunun; çocuğu olmayan çiftlerin Tekke'yi ziyarete gelip kurban kestikten sonra, o ardıç ağacının meyvesi olan küçük taneciklerden birer adet yutmalarından sonra çocuk sahibi olabilmeleri olayından ileri geldiğini sanırım. Ancak Rum'a gelmelerinden önce de mensubu olduğu topluluğa Tahta Kılıçlılar dendiği hususu ve kendisinin de atının eğerinin sağ ön tarafında ardıç ağacından yapılmış yatağan görünümünde büyük bir kılıç taşıdığının bilinmesi, Şaman geleneklerinde ve Dede Korkut hikâyelerinde ağaca özel bir yer verilmesi, İslâm'la müşerref olduktan sonra da, Kâbe'nin eşiğinin, Hazret-i Muhammed'in torunlarının beşiğinin ağaçtan olduğunun deyişlerde terennüm edilmesinin bir arada değerlendirilmesi, bunlardaki doğa ve ağaç sevgisinin eskiliği ve sağlamlığı konusunda fikir edinmemizi mümkün kılmaktadır.

Efendim, Seyyid Garip Musa'nın ilk oğlunun adı Güneş'miş. Güneş Dede gençken ölmüş ve babasının türbesine, onun yanına defnedilmiş. Soyundan gelen ve onun adını alan Musa Dede olmuş ve Musa Şeyh adıyla ünlenmiş, uzun süre Postnişin'lik görevini yapmış. Ocağın Tekke'de kalan koluna bu yüzden Musaşeyh Oğulları denmiş. Tekke'den ayrılanların bir kolu Pirzade, diğeri Ağagil aile adlarını kullanmışlar ki, bu aileler şimdi sırasıyla Akgün, Erdoğdu ve Erdoğan soyadlarını taşıyan aile kümelerini oluşturmaktadırlar.

Soydan gelenlerdeki doğa ve ağaç sevgisi ve geleneklere bağlılık nedeniyledir ki Musaşeyh Oğullarından Hüseyin Dede'nin oğlan torununa Ardıç, bir kız torununa Seltipi, Mahmut Dede'nin bir torununa Garip, Veyis Dede'nin bir torununa Güneş adları konulmuş, Hüseyin Dede'nin bir torun çocuğuna Alperen ismi verilmiştir.

Bu arada ifade edeyim ki, Türk toplumu içinde Alevî-Bektaşi kesiminde kadınlara daha iyi davranıldığı, onların kişilik ve haklarına saygı gösterildiği bilinen bir keyfiyettir. Bu gelenek ocağımız mensupları arasında da sürdürülmüş, kadın haklarına kısıtlamalar getiren Arap orijinli uygulamalara asla yer verilmemiştir. Onların hak ve haysiyetlerine gereken değer verilmiş, yetenekli olanlar aile ve ocak mensupları içinde ayrıca saygınlık kazanmışlardır.

Aile bireyleri arasında birleştirici, yol gösterici, düzenleyici rolleriyle tanınanlardan Zöhre (Zehra) Ana'nın, Elif Ana'nın, Hatice Ana'nın, İnsaf Ana'nın, Sultan, Melek, Firdevs anaların ve hem Arap, hem yeni Türk harfleriyle okuma yazma bilmesi itibariyle ailede özel bir yeri olan Hayriye Ana'nın adlarını zikretmek, kadınlarımıza ve kadın haklarına olan saygımızın gereği sayılmalıdır.

Açıklamalarımı, aile büyüklerimizden tanıyabildiklerimin, yeni yetişenleri ve ocağa bağlı insanları yönlendirmek için söyledikleri öğüt niteliğindeki sözlerine yer vererek noktalamak istiyorum.

Babamın amcalarından Ahmet Dede'nin, yeri geldikçe "Kimseye bar olmayın, herkese yar olun, özde sözde bir olun" dediğini; Mustafa Dede'nin, "İyi olun ki, iyilik göresiniz. Elde iyi çoktur, bulmasını bilin" sözlerini; amcam Mahmut Dede'nin "İyiye ser ver, kötüye sır verme. İyi ile yal ye, kötü ile bal yeme. Muhanetle dost olma, yere bakarsın" dediklerini ve nihayet babam Hüseyin Dede'nin yeri ve zamanı geldiğinde, "Cennetin kapısını comartlar (cömertler) açar, doğrunun yolu Cennette biter. Asil azmaz, bal kokmaz. Hakkına razı olmayandan hak razı olmaz" dediğini sık sık duymuşumdur.

Bütün bu açıklamalarıma derginizde yer vereceğiniz umuduyla, araştırmada emeği geçenlere de ayrıca teşekkürler ederim.

ALİ CEMAL AKGÜN-ANKARA

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye..

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Yeni Sömürgeciler

☐ Bir müddetten beri ekser devletler müstemlekât tesisi politika ve hevesine tâbiiyyet ederek [uyarak] birçok fedakârlıklar ihtiyar eyledikleri gibi en sonra Almanya ve İtalya devletleri de bu arzuyu mevki-i icraya vaz etmişlerdir.

Lâkin her ikisi bu maksat ve arzuyu icraya başladıkları halde maksud-u bizzat olan fevâidi temin edemeyip İtalya Hükûmeti Afrika çöllerinde binlerce adam telef ve birkaç milyon frank sarf etmekten başka bir şey istifade edememiştir.

Kezâlik Almanya devleti (Zengibar) da (Samova)da birçok askerle sefâin göndererek taharri-i menâfi etmiş iken henüz istihsal-i maksada muvaffak olamamış, büyük büyük masraflar ihtiyarına mecbur kalmıştır.

İşte o fedakârlıklar cümlesinden olarak donanmasından üç mühim sefine-i harbiyye ile yüz kadar askerî Samova'da zâyi etmiş ve Zengibar'da dahi gavâil-i cedide [yeni sıkıntılar] meydan-ı zuhura gelmiştir... (1 Nisan 1889)

TEVCİHAT

☐ Dersaadet Ticaret Odası reis-i sânîsi Basmacızâde izzetlû Ferit beye rütbe-i sâniyye sınıf-ı mütemâyizi,

Dersaadet Birinci Ticaret Mahkemesi âzâsından izzetlû Dikran efendiye rütbe-i sâniyye sınıf-ı mütemâyizi,

Beyoğlu Bidayet Mahkemesi âzâsından izzetlû Vehram efendiye rütbe-i sâniyye sınıf-ı sânîsi,

Üçüncü Daire-i Belediyye mal memuru izzetlû Ali Faik efendiye rütbe-i sâniyye sınıf-ı sânîsi,

Şam-ı şerif hanedanından Lûtfizade fütüvvetlû Mehmet Said efendinin haiz olduğu rütbe-i ilmiyyesinin mülkiyeye tahviliyle uhdesine rütbe-i râbia tevçih buyurulmuştur.

Askeriyye Terfileri

"Mekâtib-i Askeriyye"

Mekteb-i Harbiyye-i Şahane süvari muallimi yüzbaşısı fütüvvetlû Zahid efendiye sağkolağalığı,

Mekteb-i mezkûr coğrafya muallim muavini yüzbaşı vekili Cemal efendiye yüzbaşılık,

"Beşinci Ordu-yu Hümayun"

Piyade Nizamiye otuz dördüncü alayının Manastır'da bulunan üçüncü taburunun dördüncü bölüğü mülâzım-ı sânîsi Said efendi mülâzım-ı evvel,

"Süvari"

Üçüncü Fırkanın yedinci liva Mirlivası saadetlû İbrahim Sırrı Paşa hazretlerine feriklik rütbe-i refîası,

Altıncı fırkanın otuz beşinci alayının üçüncü bölüğü yüzbaşısı fütüvvetlû Ahmet ağa otuz üçüncü alaya sağkolağası,

İkinci Fırkanın sekizinci alayı kâtib-i sânîsi fütüvvetlû Şükrü efendi mezkûr fırkanın onbirinci alayına alay kâtibi... (5 Nisan 1889)

NİŞ POSTASI

☐ Dün sabah Dersaadet'e vâsıl olan şimendifer katarı Niş'ten ötesinin postasını getirememiştir.

Dün sabah Bulgar hattı üzerinde bir kaza vukûa geldiği şâyi olmuş ise de bunun Sofya postasının vüruduyla asılsızlığı tahakkuk edip binaenaleyh Dersaadet ile Niş arasında bir kaza vukûu zannı hükümsüz kalmıştır.

Şark şimendiferleri idaresi işbu tehiri Belgrad'tan muharrerât alınamamasına veyahut Belgrad ile Niş arasındaki hat üzerinde bir ehemmiyetsiz kazanın vukûa gelmiş olmasına haml ediyor ise de, ol bâbta dün akşama kadar bir gûne malumât-ı sahiha ahz olunamamış idi... (7 Nisan 1889)

TELGRAF

Şaban Ay'ı Görülmüştür

☐ Dün gece Müneccim Hacı Ali efendiden matbaamıza gelen varakadır:

İşbu Pazartesi günü akşamı yani Salı gecesi gurre-i Şaban-ı şerifi rü'yet [Şaban ayının ilk gecesini görmek] için Bâb-ı meşîhat-penahîden [Şeyhülislâmlık dairesinden] memuren i'zâm buyurulan [gönderilen] zat ve Kasr-ı harikte bulunan nöbetçiler ve refiklerimiz Hüseyin ve Şekib efendiler ile takarrüb olunmakta [yaklaşmakta] iken saat on ikiyi yirmi dakika mürurunda hilâl-i Şaban-ı muazzam rü'yet olunduğunun beyanına müsaraat olunur.

Takvim-i Mükemmel Sahibi Müneccim Mehmet Ali... (2 Nisan 1889)

İzmir'de Çıkan *Hıdmet* Gazetesi Diyor ki

(Müthiş Bir Vak'a) Kemik Gazından İki Ölüm

☐ Papayanî nâm İngiliz kumpanyasına mensup olup geçen Cumartesi günü şehrimiz limanına gelmiş olan bir vapurda vaka-i âtiyye zuhur etmiştir:

Şöyle ki: Mezkûr vapurun âlet anbarı Rusya sevahilinden tahmil olunmuş [yüklenmiş] birtakım kemiklerle memlû [dolu] olup vapur şehrimiz limanına geldiğinde mezkûr anbar küşad olunmuş [açılmış] ve ibtida bir hamal derunı anbara girmek isteyip düşmesiyle yanındaki arkadaşı bunu kurtarmak azminde bulunduğundan o da anbar içine düşmüştür.

Bu hali gören tayfalardan biri hamalları kurtarmaya sa'y etmiş [çalışmış] ise de o da anbara düşmüş ve nihayet yetişmiş olan kaptan dahi ötekilere iltihak eylemiştir.

Hamallardan ibtida düşen derhal ve diğeri âhiren vefat eylemiş ve tayfa ile kaptan bi't-tedavi kurtarılmıştır.

Bu halin mezkûr kemiklerin ihtimârından [mayalanmasından] husul bulmuş olan hâmız-ı fahimin [asit karboniğin] tesirinden ileri geldiği mervîdir [söylenmektedir]... (2 Nisan 1889)

HARİCİYE

"Prens Napolyon'un Kazadan Kurtulması"

☐ Prens (Napolyon)'un (Kontes du Flander) vapuruyla İngiltere'ye azimet ettiği sırada vapurun kazazede olup kendisiyle yaverinin halâs ol[kurtul]dukları telgraf havadisinde muharrer idi.

Avrupa gazetesinde münderic olan tafsilâta nazaran Prensin maiyetinde bulunan yaveri (Mösyö Bruna) tarafından zevcesine keşide olunan telgrafnâmede harikulâde surette kurtuldukları iş'ar olunmuştur.

Mumaileyhin zevcesi bu telgrafnâmeyi der-akab Prensin hemşiresi (Prenses Matild)'e götürmüştür... (7 Nisan 1889)

"Tekzîbnâme suretidir"

☐ Anadolu nâmındaki Rumca gazetenin 14 Mart sene 305 tarihli ve dört bin yirmi yedi numerolu nüshasında merkez-i vilâyetin Konya'dan Isparta Sancağına tahvil eyleyeceği derc edilmiş ise de işbu havadis bi'l-külliye bî-asıl ve esas olduğundan keyfiyetin tekzibine ibtidar kılındı...

(23 Nisan 1889) fi 19 Şaban sene 306 ve fi 8 Nisan sene 305.

MUHARRERAT

Dersaadet Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesi Riyaset-i Aliyyesine

☐ Saadetlû Efendim Hazretleri

Cezayirli Hacı Ali ve Hacı Ahmet efendiler haklarında ikame olunmuş olan dolandırıcılık davasından dolayı mumaileyhümânın hukuklarını muhafaza ve müdafaaya vekil tayin kılınmış idi isem de dâvâ-yı mezkûrenin ehemmiyetine ve şu aralık vücutça ziyadesiyle rahatsız olduğum gibi kalp hastalığına dahi müptelâ olduğum cihetle bu günlerde bu gibi kalbe tesiri olan meşâgil-i mühimme ile iştigal etmemekliğim dahi bazı etıbbâ-yı hâzıka taraflarından tavsiye kılınmış olduğuna binâen vekâlet-i mezkûreden istifaya mecbur olduğumdan lâfzen bu istifanâme-i âcizânemin kabulüyle bir suretinin şimdiden müvekkillerime tebliği bâbında emr ü ferman hazret-i men-leh-ül-emrindir [emir ve ferman emir sahibi olan kimsenindir]. Fi 30 Mart Sene 305

Dersaadet Birinci Sınıf Dava Vekillerinden İzzet... (12 Nisan 1889)

Özel Turizm

☐ Paris'in her şeyine vâkıf bir sergi-yi umumiyi seyir ve ziyaret arzusunda bulunacak zevata Paris'te ikamet edecekleri müddetçe yiyecek ve içecek ve mahall-i beytûtet [kalacak yer] tedarikiyle hıdmet-i delâletlerini [kılavuzluk hizmetini] ifa etmek üzere refakatine talip ve râgıp olup [rağbet edip] istek edenlerin kendisiyle müzakere için Beyoğlu'nda Doğruyol'da iki yüz yetmiş üç numeroda kâin mösyö (Papi)'nin mağazasına müraccat etmeleri lâzım gelir... (8 Nisan 1889)

Zaten halk da istemiyor

Konya dururken Isparta İl merkezi olur mu?

"Zirdeki İmzalarla Antalya'dan Vârid Olan Varakadır"

Avukatın Kaytarışı İstifanâme Suretidir

☐ Konya vilâyeti dahilinde vâki Isparta Sancağının vilâyet haline tahvil ve ifrâğı [vilayet şekline sokulması ve çevrilmesi] derdest-i müzakere olduğuna dair Kostantinopoli ve Anadolu gazetelerinin 57 ve 4027 numerolu nüshalarında birer bend görüldü. Bu bâbta taraf-ı âhirden gerçi resmî bir gûna malûmât yok ise de, mezkûr gazetelerin o yoldaki neşriyatı elbette bir tasavvura, bir hakikate mukarin [erişmiş] olmak lâzım geleceğinden mes'eleye o nokta-i nazardan bakılmak suretiyle bazı mülâhazat-ı hakayik-cüyânenin [gerçeği arayan düşüncelerin] beyanına ibtidar olunur:

Şöyle ki: Livamız Konya vilâyeti dahilinde bulunmakla müftehir, ahalimiz vilâyet-i müşarünileyhânın ahval-i idare ve muamelâtından her suretle memnun ve müteşekkirdir... (26 Nisan 1889)

Mezar Soygunculuğu

Fıkarat-ı Âtiyye Bitlis Gazetesinde Okunmuştur:

☐ Malazgird memurlarından birisi on iki on üç yaşlarında bulunan ve mahsul-i ömrü hayatı olan kızcağızının vukû-ı vefatıyla kulağındaki âdi bir küpe ile kolundaki mercan dizisini kerimesine olan muhabbet-i mahsusası icabı olarak aldırmak istemeyerek ve kefenini müteaddid yaptırdığı gibi bir katını da (kotoni) tabir edilen ipek alacadan tanzim ettirerek tabutla defn ettirir.

Aradan otuz beş kırk gün mürurundan sonra bir gün mezarın karışmış bir halde olduğu müteveffiyenin velisine bildirilir ve derhal muayene edildikte mezarın açılmış olmasından iştibâh edilerek [şüphelenilerek] kabrin küşadıyla muayene edilmek ciheti tensib edilir.

Makberenin fethiyle [mezarın açılmasıyla] icra-yı muayenede dünyasına doyamamış ve dünyadan nasibini almaksızın bu âlem-i fânîye icrâ-i vedâ ile mâsumâne lâhd-i sükûna [sükûn mezarına] varmış olan zavallının dünya yadigârı ve âhiret cihazı bulunan üzerindeki kefenlerle küpe ve mercan dizileri alıp götürülmüş olduğu tahakkuk eder... (29 Nisan 1889)

6. Yılda Sohbetler Kültür Gezileri

Tarih ve Toplum*'un 6. yılına yeni etkinliklerle girdik. Bilim ve kültür alanına küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlayan bu gezi ve söyleşiler, umarız genişleyerek çoğalır.*

BU YIL *Tarih ve Toplum*'un 6. Yayın Yılı ile birlikte başlattığı etkinlikler oldukça değişik kesimlerde ilgi uyandırdı. Yıllardır dergiyi izleyen kadirbilir okurlarımızın yanısıra bu etkinlikler nedeniyle *Tarih ve Toplum*'la tanışan birçok yeni okur kazandık; dostlarımız çoğaldı. Ancak en başta okurlarımızdan gelen bir haklı şikâyet; bu konuda dergide hemen hemen hiç bilgi vermememiz oldu. Bu haklı eleştiriyi kabul ederken, aslında işin özünde programların dergi basıldığı anda tam kesinleşmemiş olması ve özellikle birkaç sohbetimizde, konuşmacının çeşitli nedenlerle son anda kesinleşebilmiş olması yatıyor. Bu yıl sürdürdüğümüz etkinlikleri tarih, edebiyat, dil vb. sohbetleri ile kültür gezileri adı altında topladık. Geçerken belirtelim ki, tüm bunlar İstanbul'da gerçekleştiği için Istanbul'un dışındaki okurlarımızdan şimdilik özür dilemekten başka bir şey yapamıyoruz.

Sohbetler

Yeni yıl ile birlikte her ay iki konuşmacının katıldığı sohbetlerin konuları oldukça değişik. Tarihten, arkeolojiye; edebiyattan dil konularına ve daha birçok alana uzanıyor. Derginin bundan esas amacı, ülkede gittikçe çoraklaşan bilim ve kültür alanına bir katre de olsa katkısını sağlamak, bunun yanısıra sohbetlere katılan dergi yazarı olsun, olmasın değerli fikir adamlarımızla okurlar arasında belirli bir bağ oluşturmak, ortak bir dil yaratmaktı. Bunda da bugüne kadar gördüğümüz kadarıyla başarılı olduk inancındayız. Hemen her sohbet ilgi yarattı, gündelik basında yeraldı, tartışmalara neden oldu. Elbette ki, Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi ile birlikte düzenlenen bu sohbetlerde dinleyiciler kapıları zorlayarak izdihamlara sebebiyet vermedi.. ama yine de her sohbette canlı, tartışan, soru soran, ilgili bir kitle vardı. Sohbetlerin konularına gelince; şimdiye kadar altı konuşmacının katıldığı sohbetlerin ilkinde değerli hocamız Orhan Şaik Gökyay, Türkiye'de şiirin şu andaki sorunlarını kendi deyimiyle durumunu kendine özgü üslûbuyla anlatırken, bugün artık şiirin müşterisi olmadığını, "müşterisi olmayan metaın da zail olduğunu" belirtti. Gerçek bir delikanlı olan hocanın sohbet boyunca hiç oturmadan ayakta konuşması sohbetin en güzel yanıydı.

Ocak ayının ikinci konuşmacısı Taha Toros, Namık Kemal'in özel yaşamından kesitler sunarken, şairin mizah ve hiciv vadisindeki özelliklerini anlattı.

Şubat sohbetlerinin ilkinde İlber Ortaylı "Türklerin Seyahatnameleri" konulu hayli ilginç bir konuyu yine kendine özgü işleyiş biçimi ve ince ayrıntılarıyla anlattı. Aynı ay yayın yönetmenimiz Mete Tunçay'ın "Tarih Üzerine" konulu sohbeti de değindiği konular açısından çok değişikti. Tunçay'ın özellikle resmî tarihin el atmadığı konulara

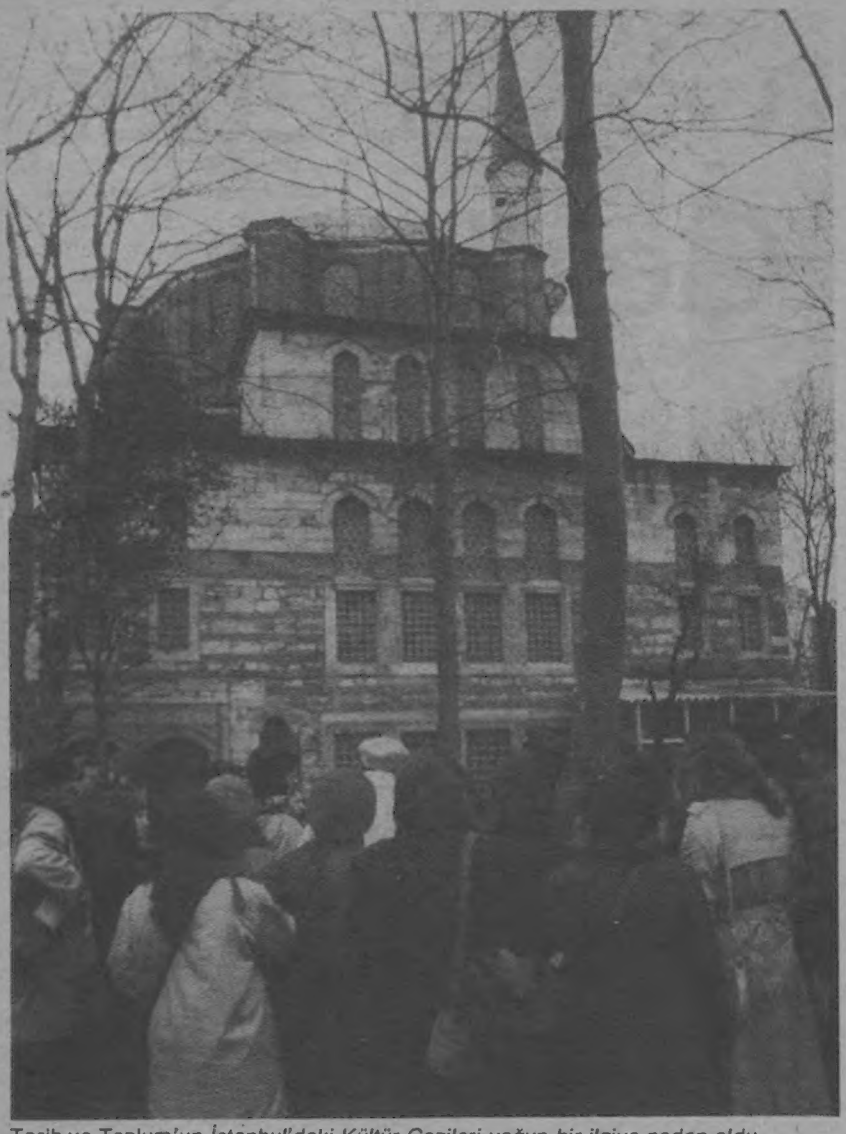

Tarih ve Toplum'*un İstanbul'daki Kültür Gezileri yoğun bir ilgiye neden oldu.*

bakış açısı ve mütareke yıllarında işkence yapanların yargılanmasına ve aynı dönemde Çin'den gelen işçilerin İstanbul'da temizlik işçisi olarak çalıştıklarına ilişkin verdiği bilgiler çok ilginçti. Mart ayında ise yine dergi yazarlarımızdan Zafer Toprak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın" konulu sohbetinde, konuyu kadının toplumumuzda geçirdiği aşamaları içeren dialarla birlikte anlatması ve ender bulunan örnekler sunması ilginçti. Mart ayının son konuşmasında ise Murat Belge "Tarih ve Gelecek" konusunu işledi.

Kültür Gezileri

Tarih ve Toplum'un en çok ilgi gören, hattâ bizi sürekli arayarak, kutlayan okurlarımızdan birinin esprili deyişiyle "tarih patlaması" diye nitelendirilen etkinliği "İstanbul'la Tanışalım" adı altında sürdürdüğümüz geziler oldu. Gerçekten bu geziler boyunca umduğumuzun üstünde bir ilgiyle karşılaştık. Buna gezileri ortaklaşa düzenlediğimiz FEST Turizm yetkilileri de çok şaşırdı. Özellikle Haliç, Galata, Beyoğlu, Üsküdar ve Bizans Yapıları gezilerine talep büyüktü. Hattâ yer kalmayınca bazı gezileri tekrar etmek zorunda kalmamız, bazı dostlarımızın "ne olur yer yoksa beni yedek listeye alın.." gibisinden çözümler önermesine yolaçtı.. Bu arada gerek günlük basın gerekse radyo ve TV kültür gezilerine geniş bir ilgi gösterdi.

Aslında bu ilginin altında yatan en önemli nedenlerden biri; artık sahipsiz olan ve giderek yok olmaya terkedilmiş İstanbul'un zengin tarih mirasına *Tarih ve Toplum*'un mütevazı da olsa sahip çıkmasıydı. Gerçekten bugün her gün ayrı bir özelliğini yitiren, gözümüzün önünde bozulan bir İstanbul var. Belki gün gelecek Yahya Kemal'in o doyulmaz hazla yaptığı şeyi, "bir tepeden bakmayı" -tepeler betonlaştığı için- yapamayacağız... İşte onun için şimdi, şu yaşanan anda bir yerde durup, varolana tanıklık etmek, geçmiş mirasımızın o güzelim tadını bugünle birleştirerek yaşatmak istedik. Kültür gezilerimizin esas amacı buydu.

Gezilere gerçekten İstanbul'u sevenler, bu muhteşem kentin tarihi dokusunu yaşamak isteyenler katılıyor. En büyük sevincimiz de katılanların gerçekten duyarlı, soran, sorunların üstüne giden bilinçli bir kitle olması. Bunun yanısıra gezilerde rehberlik eden dostlarımızın özverili çabaları da ayrı bir ilgi odağı oluşturdu.

Bugüne kadar gerçekleşen gezileri, rehberlik edenlerle birlikte şöyle sıralayabiliriz: *Haliç, Köşe Bucak* (Murat Belge), *İstanbul'un Surları ve Kapıları* (Murat Belge), *Sultanahmet, Divanyolu, Süleymaniye* (İlber Ortaylı), *Sultanahmet'ten Samatya'ya Bizans* (Mehmet İ.Tünay), *Üsküdar* (Murat Belge), *Adım Adım Beyoğlu; Galata ve Pera* (Murat Belge), *İstanbul Tepelerinde Bizans* (Mehmet İ.Tünay) ve *Arkeoloji Müzesi* (Mehmet İ.Tunay).

Önümüzdeki aylarda -belki yazın biraz azaltarak- bu gezileri sürdürmeyi düşünüyoruz. Bu arada İstanbul'a yakın şehir ve kasabaları da (İznik ve Edirne) içine alan günlük gezilerin yanısıra bir Kapadokya ve Doğu Gezisi de programımız içinde yeralıyor.

Altı yıldır sizlerin de özverisiyle yayımladığımız *Tarih ve Toplum*'u bırakıp, turizmcilik mi yapsak!.. Ne dersiniz?.. □

Yine Etrüsk Sorunu

TALÂT TEKİN

Çok az alanda amatörlük, profesyonel olmaktan daha makbul sayılır. Tarih, bunlardan değildir. Hem artık, tarihte Türkçülüğün aşırı savlarına bir son vermek gerekiyor!

TARİH ve TOPLUM dergisinin Mart 1989 tarihli 63. sayısında sayın Adile Ayda'nın "Prof. Talât Tekin'e gecikmiş bir cevap" başlıklı bir mektubu yayımlandı. Sayın Ayda bu yazısında benim onun 1985 yılında Ankara'da yayımlanan *Les Etrusques etaient Turcs (Preuves)* adlı kitabını eleştiren "Etrüskler Etrüsk idiler..." başlıklı yazımı[1] ele alarak kendini savunuyor. "Savunuyor" deyişim söz gelişi doğal olarak, çünkü sayın Ayda'nın "cevab"ı aslında bir "savunma" değil, bir taarruz veya saldırı yazısı. Müellif hanım işi "şahsiyat"a dökmüş, bana verip veriştiriyor, ne "bilgisizliğim"i bırakıyor ne "yaşlılara mahsus unutkanlığım"ı... Hattâ daha da ileri giderek Etrüskçeyi Ermenice ile akraba sayan bir dil bilgininin, Norveçli Sophus Bugge'nin adını iki kez zikrettiğim için beni Ermeni yanlısı olmakla suçlandırmağa kadar vardırıyor işi.

Buram buram "şahsiyat" kokan bu tür suçlamaları sayın Adile Ayda gibi bir hanımefendiye hiç yakıştıramadığımı burada hemen belirtmek isterim. Ben kendisinin maalesef açmış olduğu yola girmeyecek, yalnızca onun Etrüsklerin kimliği sorunu ile ilgili iddialarını yanıtlayacağım.

1. *Alfabe konusu.* Etrüsk alfabesinin eski Türk runik yazısından çıktığını ileri süren, Etrüsk alfabesindeki bazı harflerin eski Türk runik yazısındaki bazı harflerle aynı olduğunu söyleyen sayın Ayda'nın bu iddiasına karşı şöyle demiştim: "Etrüsk alfabesindeki *l* ve *p* harflerinin eski Türk runik yazısındaki kalın *l* ve *p* harflerine benzemesinde şaşılacak bir şey yoktur: Çünkü, her iki alfabe de biri Arami öbürü de Grek alfabesi aracılığı ile Sami veya Fenike yazısından çıkmıştır!" Sayın Ayda benim son cümlemi aktararak şöyle diyor: "Talât Tekin *veya* dediğine göre, Etrüsk alfabesi hakkında da, Orhon alfabesi hakkında da kesin fikri yok demektir."

Görülüyor ki, sayın Ayda benim bu cümlemdeki "Sami veya Fenike yazısı" ibaresini, dolayısıyle de bütün cümleyi anlayamamış. Bilindiği gibi, *veya* bağlacı Türkçede sadece zıt anlamlı kelimeleri değil, aynı zamanda eş veya yakın anlamlı (*veya*'nın kullanılışına dikkat!) kelimeleri de birleştirmeğe yarar. Söz konusu cümlede de bu görevde kullanılmıştır; çünkü "Sami" ile "Fenike" birbirine zıt apayrı iki şey değildir. Bilindiği gibi, Fenikeliler de Sami idiler. Başka bir deyişle, "Sami" veya "Semitik" kelimesi (yine *veya*'ya dikkat!) Fenikelileri de içine alan çok daha geniş kapsamlı bir sıfattır.

Sayın Ayda aynı cümleden şu sonucu da çıkarmış: "Talât Tekin asıl eleştirisine Etrüsk alfabesi ve Orhon Türk alfabesi diye bir şey olmadığını söylemekle başlıyor." Benim yukarıya aktardığım cümle ortada. Bir alfabenin şu veya bu alfabeden çıktığını söylemek o alfabenin mevcut olmadığını söylemek midir? Beni kitabının önsözü ve "Dinî kanıtlar" bölümünü okumamış olmakla suçlayan sayın Ayda'yı ben şimdi ne

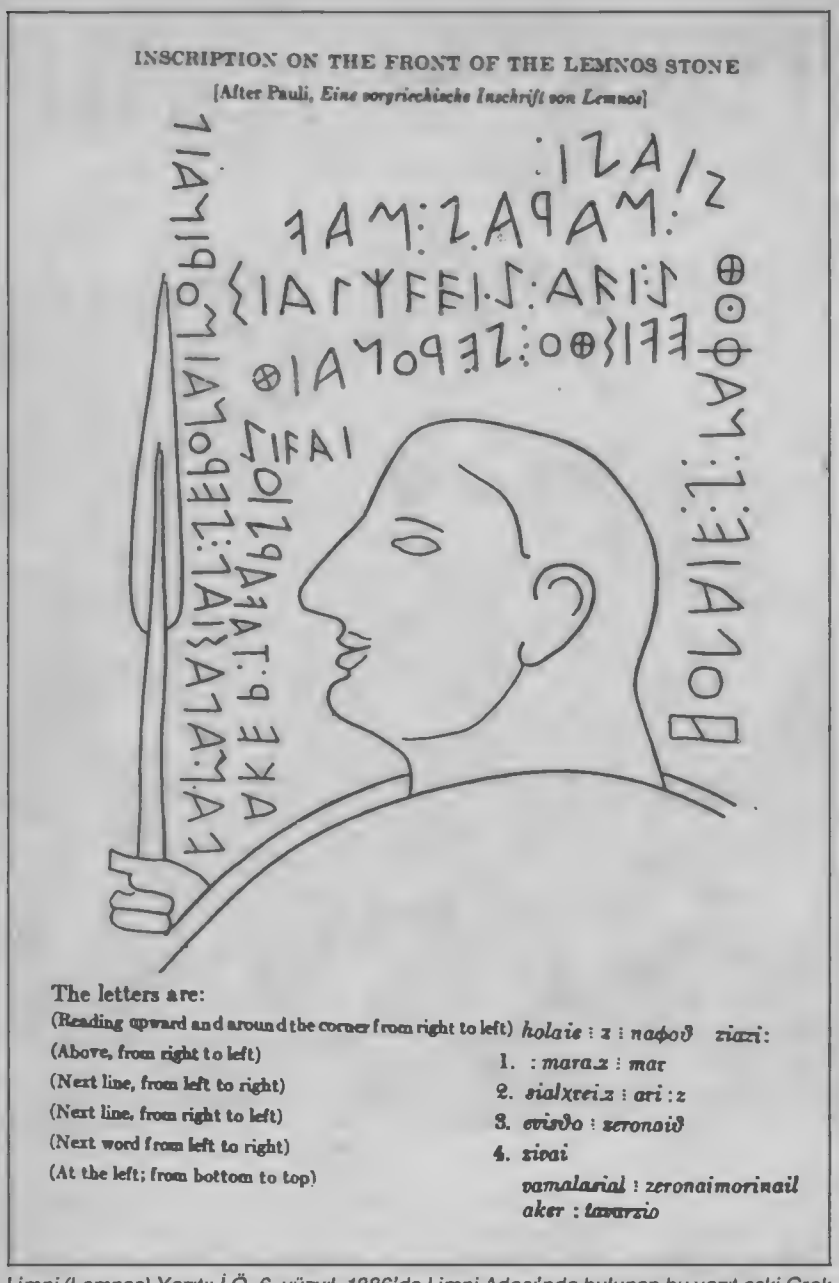

Limni (Lemnos) Yazıtı; İ.Ö. 6. yüzyıl. 1886'da Limni Adası'nda bulunan bu yazıt eski Grek alfabesiyle yazılmış olmakla birlikte dili Grekçe değil, Etrüskçe ile akraba olduğu anlaşılan Tyrrhence'dir. Bu yazıtın dilinin Etrüskçe'ye olan çarpıcı benzerliğini ilk kez farkedenler Sophus Bugge, Carl Pauli ve ünlü Fransız dilcisi Breal'dir. Bu yazıttaki Zivai aviz sialkhveiz *cümlesi Etrüskçe* Zivaz avils sealkh *"40 yıl yaşadı" cümlesi ile tam benzerlik göstermektedir. Yazıtın öbür kısımları henüz çözülememiştir.*

ile suçlayayım? Okuduğu iki satırlık Türkçe metni anlayamamış olmakla mı?

"Diyelim ki Etrüsklerle ve onların alfabesi ile uğraşmamış..." diyerek benim bu konudaki "bilgisizliğim"i bağışlayan sayın Ayda bana şöyle çıkışıyor: "Orhon Türk alfabesi hakkında, ünlü Türk bilgini Ahmet Caferoğlu'nun, *Türk Dili Tarihi* adlı kitabını okumak da mı aklına gelmemiş?"

Görüldüğü gibi, sayın Ayda rahmetli Caferoğlu hocamızı Orhon alfabesinin kökeni konusunda otorite olarak kabul ediyor. Caferoğlu, öğrencisi iken okuduğumuz kitabında "Saydığımız teorilerin hilâfına, Yenisey ve Orhon hurufatı Türklerin millî bir icatları olmuştur" dediğine göre artık tartışmaya gerek yoktur. Caferoğlu hocamızın bu konudaki görüşünün en doğru olması için de galiba onun Türk olması yetiyor. Öyle ya, Orhon alfabesinin Aramî alfabesinden çıkmış olabileceğini ileri süren Vilhelm Thomsen,[2] Orhon alfabesini deşifre etmiş de olsa, bir Danimarkalı. Bu alfabeyi eski Likya ve Karya alfabelerine benzeten Otto Donner[3] bir Alman. Orhon alfabesinin İranî Soğd yazısından çıktığını ileri süren Sir Gerard Clauson da,[4] adı ve unvanı üstünde, halis muhlis bir İngiliz. Orhon alfabesinin nereden çıktığını bu kefere bir Türk bilgininden daha mı iyi bilecek?!..

Orhon alfabesinin, Caferoğlu'nun kesin olarak ifade etmiş olduğu gibi, tamamiyle biz Türklerin icadı ulusal bir alfabe olduğuna inanan sayın Ayda Etrüsk alfabesinin de Etrüsklerin kendi malı olduğundan şüphe etmiyor ve bu inancını desteklemek için de Etrüskolog Raymond Bloch'un *The Origins of Rome* adlı eserinden şu parçayı aktarıyor: "Eski bir dönemde, Latin dili Etrüsklerden çok değerli bir miras almıştır: Onların alfabesini... Latin alfabesinin menşei meselesi uzun zaman büyük tartışmalara sebep olduktan sonra, artık halledilmiştir: Latin alfabesi, çok defa iddia edildiği gibi, Cuma'daki Greklerden değil, Latinlerin kuzey komşusu olan Etrüsklerden alınmıştır."

Şimdi, Raymond Bloch'tan alınan şu parça neyi kanıtlıyor? Herhalde Etrüsk alfabesinin Etrüsklerin kendi malı olduğunu değil. Adamın bütün söylediği Latin alfabesinin genellikle sanıldığı gibi Greklerden değil, Etrüsklerden alındığıdır. Tartışma konumuz ise, Latinlerin alfabelerini kimlerden aldığı değil, Etrüsk alfabesinin kökeninin hangi alfabe olduğudur. Sayın Ayda Etrüsk alfabesinin Etrüsklerin kendi malı olduğuna öyle inandırmış ki kendisini Raymond Bloch'un gerçekte ne dediğini bile fark etmiyor!

Uzun lâfın kısası, Etrüsk alfabesi aslında eski bir Grek alfabesinden başka bir şey değildir.[5] Milâttan önce 6. yüzyılla 1. yüzyıl arasında ufak tefek farklarla kullanılmış olan Etrüsk alfabesinin en eski şekli Marsiliana'da elde edilen bir fildişi yazı tabletinin kenarında bulunmaktadır. Marsiliana alfabesi denilen bu alfabe 26 harften oluşur. Bunların 22'si Sami veya Fenike alfabesi harfleri, en sondaki 4 harf de bu alfabeye Greklerin ilâve ettiği *üpsilon, ksi, phi* ve *chi* harfleridir. Etrüskler Greklerden aldıkları bu alfabeye dillerinde bol miktarda bulunan *f* sesini temsil etmek üzere Lidya alfabesinden aldıkları *8* harfini de eklemişlerdir.

Orhon alfabesine gelince, bu alfabenin kökeni de, diğer birçok alfabeninki gibi, Sami veya Fenike yazısıdır. Esasen, Çin, Japon ve Kore yazıları dışın-

da bütün alfabeler Sami veya Fenike kökenlidir. Ne var ki türlü halklar bu alfabeyi farklı kaynaklardan almış oldukları için yazıları da birbirlerinden ve ana kaynak olan Fenike yazısından azçok farklı olmuştur. Ayrıca, her toplum 22 harften ibaret olan bu alfabeye az veya çok sayıda harf eklemek zorunda kalmıştır. İşte, eski Türkler de komşuları olan İranî bir kavim (belki de Soğdlar) aracılığı ile aldıkları bu alfabeye Türk dilindeki sesleri ifade etmek için birçok harf ilâve etmişler ve Orhon alfabesi dediğimiz 38 harften oluşan "runik" yazıyı meydana getirmişlerdir.

Ayrıca, Orhon alfabesinin ortaya çıkışı Göktürk devletinin kurulduğu M.S. 6. yüzyıl ortalarından önceye gitmez. Etrüsk alfabesi ise M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda Etrüsk yazısının, kendisinden çok daha yeni olan Orhon alfabesinden çıkmış olacağı görüşü değil de, bunun tam tersi, yani Orhon alfabesinin Etrüsk yazısından çıktığı görüşü daha mantıklı olurdu!

2. *Dil akrabalığı konusu.* Sayın Ayda, Etrüskçe de Türkçe gibi bitişken veya eklemeli bir dil olduğu gibi, bu dili Türkçe ile akraba sayıyor. Eleştirimde de belirtmiş olduğum gibi, bütün eklemeli diller birbiri ile akraba değildir.

Etrüsk alfabesi aslında eski bir Grek alfabesinden başka bir şey değildir. İ.Ö. 6. yüzyılla 1. yüzyıl arasında ufak tefek farklarla kullanılmış olan Etrüsk alfabesinin en eski şekli Marsiliana'da bulunan bir tabletin kenarında bulunmaktadır.

Ayrıca, sayın Ayda'nın bu yanlış görüşünü kanıtlamak için önerdiği Etrüskçe-Türkçe etimolojiler de karşılaştırmalı dilbilimi metodlarına aykırı amatörce birtakım yakıştırmalardır. Ne var ki sayın Ayda bu gerçeği kabul etmiyor ve bana verdiği cevapta "Talât Tekin Etrüskçe kelimeleri Türk lengüistiği ışığında oturup incelese, bunların Türkçe kelimeler olduğunu keşfedecek" diyor. "Etrüskçe kelimeleri Türk lengüistiğinin ışığında incelemek"... Benim yaptığım zaten budur. Ama, Türkoloji ve Etrüskoloji alanlarına amatörce girmiş olan sayın Ayda acaba dilbilimi metodunu uyguluyor mu? Hiç sanmıyorum. Bunu açıkça gözler önüne sermek için Türkçenin fonolojik yapısı ile ilgili birkaç kuralın ışığında iki dili inceleyelim ve benzer olup olmadıklarını görelim:

1. Türkçede (Eski Türkçede ve Ana Türkçede) kelime başında *r, l, z* ve *p* sesleri bulunmaz. Etrüskçede ise bu seslerle başlayan pek çok kelime vardır: *Resna* "Etrüsk" (Etrüsklerin kendilerine verdikleri etnik ad!), *rakh-* "hazırlamak", *ril* "yaş, yıl", *laut* "aile", *lup-* "ölmek", *lin-* "dikmek", *lucumo* "kral", *zal* "2", *zathrum* "20", *zikh-* "yazmak", *ziv-* "yaşamak", *puia* "eş, zevce" vb. gibi.

2. Ana Türkçede kelime başında *m* ve (*ne* soru zamiri dışında) *n* sesleri de bulunmaz. Etrüskçede ise bu sesler kelime başında bulunur: *makh* "5", *muvalkh* "50", *men-* "getirmek", *mul-* "kurmak", *mekhlum* "ülke, halk", *nurph* "9" vb. gibi.

3. Eski ve Ana Türkçede *f* ve *v* sesleri de yoktu. Etrüskçede ise bu seslere sıkça rastlanır: *flere* "heykel", *semph* "7", *nurph* "9", *avil* "yıl, yaş", *ziv-* "yaşamak", *Velthur* (kişi adı) vb. gibi.

4. Türk dilinde kelime başında çift ünsüz bulunmaz. Etrüskçede ise çift ünsüzle başlayan birçok kelime vardır: *spure* "şehir", *flere* "heykel" *clan* "oğlu", *sval-* "yaşamak" vb. gibi.

5. Türkçede kelime sonunda bulunabilen ünsüz çiftleri sınırlıdır. Etrüskçede ise kelime sonunda *-mph, -zp, -rph* ve *-lkh* gibi Türkçeye yabancı birçok ünsüz çifti bulunur: *semph* "7", *cezp* "8", *nurph* "9", *cialkh* veya *cealkh* "30", *sealkh* "40", *muvalkh* "50", *semphalkh* "70" vb. gibi.

Sözü uzatmaya gerek var mı? Sadece yukarıda sözünü ettiğimiz şu beş fonolojik özellik bile Türkçe ile Etrüskçenin akraba olmadığını ve olamayacağını kanıtlamağa yeter. Söylemeğe gerek yoktur ki bu beş fonolojik özellik aynı zamanda sayın Ayda'nın 40 Etrüskçe-Türkçe etimolojisini de bir anda hükümsüz veya geçersiz kılar.

Sayın Ayda, bana cevabında "Etrüskleri eski Türklerle karşılaştırabilmek ve bir Türkolog gibi kendimi yetiştirmek için 15 yılımı verdim" diyor. Ben ne diyebilirim buna "O halde, sayın Ayda'ya kendini bir Türkolog gibi yetiştirmek için 15 yıllık süre yetmemiş" demekten başka?

Marsiliana tableti ve Etrüsk alfabeleri.

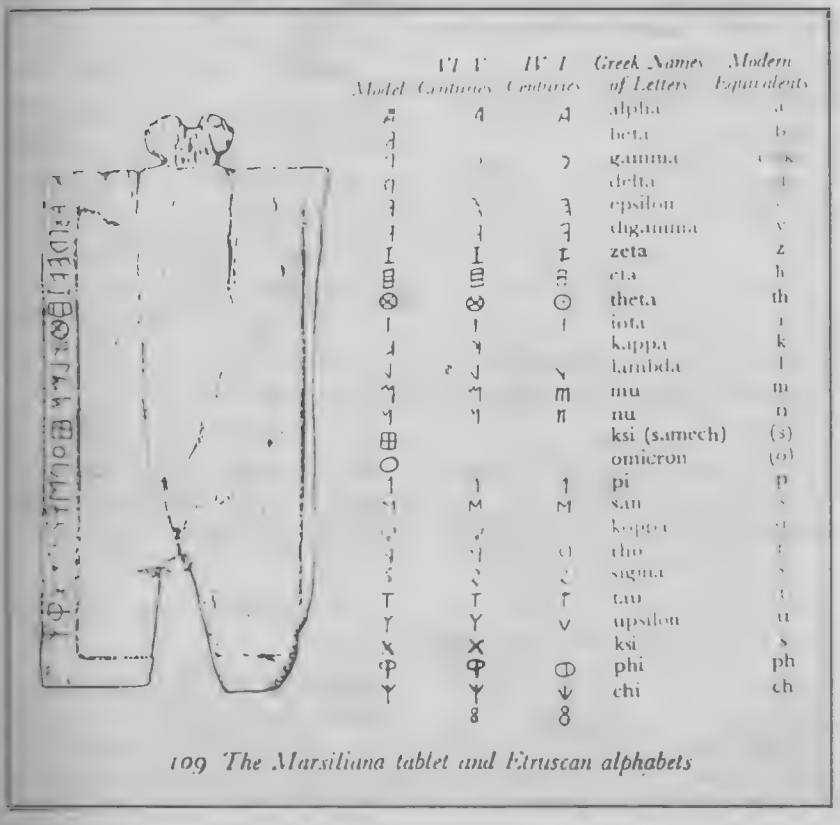

109 The Marsiliana tablet and Etruscan alphabets

[1] *Tarih ve Toplum*, sayı 40 (Nisan 1987), s.54-57.
[2] *Inscriptions de l'Orkhon*, s.XLXXX ve devamı.
[3] "Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie", *JSFOU*, XIV, 1 (Helsingfors 1896).
[4] Sir Gerard Clauson, *Turkish and Mongolian Studies*, London 1962, s.73 ve devamı.
[5] Holger Pedersen, *The Discovery of Language* (translated by John Webster Spargo), Indiana University Press, Bloomington 1962, s.216.

II. Meşrutiyet'te İşsizlerin Kurduğu "Çalışkan Kardeşler Cemiyeti"

ALİ BİRİNCİ

1960'lara gelinceye kadar, Türkiye'de "yasal sol yazın", Haydar Rıfat Bey'in çevirilerinden ibaretti. Bu yazıda, onun daha 1911'de bir işçi örgütlenmesine danışmanlık yaptığını öğreniyoruz.

II. MEŞRUTİYET'in ilânı, şimdiye kadar gereği gibi işaret edilmemiş olsa da, birincisinden çok farklı gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri de sosyal ve siyasî hayatımızda bir cemiyetleşme sürecinin fiilî şekilde ortaya çıkması olmuştur. Gerçekten o zamana kadar kendine münhasır izinle bazı cemiyetler kurulmuştur. Ancak sayıları yine de çok mahduttu. Bunlardan bir kısmı ise yarı resmî kuruşlar hüviyetindeydi.[1]

Meşrutiyetin ilânından sonra görülen cemiyetleşme sürecinin hukukî bir çerçevesi ve dayanağı yoktu. Meşrutiyetten önce ve sonra herhangi bir sahaya dair ithal veya imâl kanunları arzu edilen bir gelişmenin itici gücü yapmak isteyen Devlet tavrı bu meselede, ister istemez devre dışı kalmış ve mevzuat ihtiyacı, belki de ilk defa, bir sosyal gelişmeyi takip etmiştir. Tâbiri caizse istim bu defa önden gitmişti. Bu gelişmelerden sonra 19 maddelik Cemiyetler Kanunu 16 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılmıştır.[2]

1908-1918 devrinde kurulan cemiyetlerin isimlerini tesbit bile ortaya dikkate değer bir tablo çıkarabilir. Meşrutiyetin ilânıyla dağılan sosyal yapı bu defa yeniden, farklı alt birimler halinde, toplanırken ortaya çıkan cemiyetler bir taraftan yeni grupların kendilerini ifade etme, diğer taraftan ise meşrutiyetin imkânlarıyla birşeyler yaparak şu veya bu şekilde yeni devre katılma arzusunun da bir tezahürü olarak görülebilirler. Ancak cemiyetleşmenin alt yapısı, daha doğrusu bir kültürü ve geleneği olmadığı için bunlardan pek azı düzenli bir faaliyetle varlıklarını sürdürebilmişlerdir.[3] Kanatimize göre çok partili bir siyasî hayatın ilk devresi de bu cemiyetleşmenin bir alt başlığı ve siyasî hayattaki tezahürü olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan bu devrede kurulan öğrenci cemiyetlerinden kadın cemiyetlerine kadar birçokları yanında meslek cemiyetleri de dikkati çekmektedir. İstanbul Kitapçılar Cemiyeti, Kaldırımcı Esnafı Cemiyeti, Sandalcı Esnafı Cemiyeti, Nakkaş ve Kalemkâr ve Sıvacı Esnafı Cemiyeti, İstanbul Umum Kasap Esnafı Cemiyeti bu meyanda zikredilebilir.[4]

1908'den önce kurulan kısa ömürlü İşçi Cemiyetleri hakkında elde bazı bilgiler bulunmaktadır. 1908'den sonra ortaya çıkan bazı işçi cemiyetlerini de sadece ismen tanıyoruz.[5] Bunlardan Dersaadet Zenne Caket İşçiler Cemiyeti'nin sadece kuruluş haberini biliyoruz.[6]

Çalışkan Kardeşler Cemiyetinin Kurulması

Bu devrede kurulan işçi cemiyetleri içinde birinin hususi bir yeri ve ehemmiyeti vardır ki belki de türünde tek örneği teşkil etmektedir. Bu, Şark Şimendifer Kumpanyasından eski işçiler ve ta-

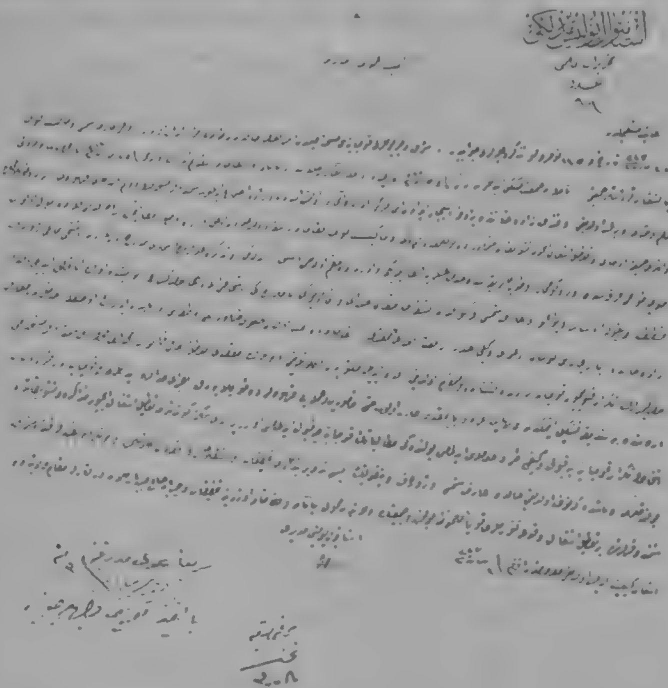

İstanbul Polis Müdürlüğü
Tahrirat Kalemi
Adet 99

Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine

Gayet müsteceldir.

Fi 28 Mart sene 327 tarih ve 145 numaralı tezkere-i aliyeleri cevabıdır. Şark Demiryolları Kumpanyası müstahdemininden iken bazı hâllerinden dolayı tard edilmiş olan Demirci Arif Şems ve Makinist Genof "Çalışkan Kardeşler Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşkil ettiklerine dair fi 5 Mart sene 327 tarihinde Dahiliye Nezaret-i celilesine bir beyannâme ve bir nizamnâme takdim ederek vilâyetçe fi 17 Mart sene 327 tarihinde 177 numaralı ilmühaberi verilmiş olduğu ve Fındıkzade Hanında bir oda isticar ile orası merkez-i idare ittihaz olunmuş ise de orada içtima edilmeyib şimendifer müstahdemininin devam ettikleri kahvehanelerde toplanmakta ve onları cemiyete idhal ve tâtil-i eşgâl için teşvikât-i mütemadiyede bulunmakta olduğu ve Makinist Genof nizamnâmeye tebaa-i Devlet Aliyeden olmak üzere vaz'-ı imza eylemiş ise de kendisi Filibe'de mutevellid olup, Sofya topçu fırkasında ve dokümhane ve top fabrikasında hizmet-i askeriye ifa eylediği ve Edirne'de mukim olduğu istihbar edildiği ve tezkere-i aliyelerinde isimleri münderiç olanlardan ateşçi yamağı Josef Kostantin ve Nikola Anastas ve Yovançev ve Arif Şems ve Genof'dan başka Kabasakal Hasan Ağa ve Kaloyorgi namlarındaki eşhas ile daha bazı kesanın bu işte on ayaklık ettiği ve Fındıkzade Hanında yazıhanesi bulunan dâvâ vekili Haydar Rifat Efendi Cemiyetin nizamnâmede bahs olunan hukuk müşavirliği vazifesini deruhte ederek o sıfatla hizmetlerinden çıkarılmış bazı kimselerin tekrar kabûlu için kumpanya nezdinde teşebbüsatta bulunmakta olduğu elde edilen mektuptan anlaşıldığı ve bunların maksadı Tâtil-i Eşgâl Kanununa muhalif olarak Şimendifer müstahdemini arasında bir sendika teşkil etmekten ve nihayet grev yapmaktan ibaret olup, hattâ memurin ve ameleyi kahvelerde toplayarak icra-yı müzakere ettikleri ve Kumpanya'dan tard olunan eşhasın tekrar Kumpanyaya kabûlü ve keyfî tard muamelesi edilmemesi yolundaki metalibatın Kumpanyaca kabûl edilmemesi üzerine yedi sekiz gündenberi tâtil-i eşgâl için müzakere ve teşvikatta bulundukları ve başta Genof olduğu halde Arif Şems ve Josef ve Nikola'nın işi tedvir ettikleri tahkikat ve istitlâat-ı vakıadan anlaşılmış ve bunların yakın vakitte Şark Şimendiferlerinde bir tâtil-i eşgâl vukua getirmeleri kaviyyen melhuz bulunmuş ve cemiyetin vilâyetten muhavvel beyannâme ve nizamnâme üzerine tahkikat ve cereyan-ı hâli mübin yazılarak derkenarla makam-ı vilâyete de işar-ı keyfiyet edilmiş olduğu mâruzdur efendim. Fi 3 Nisan sene 327

Serian Adlî Müdüriyetine

İstanbul Polis Müdürü
Kemal

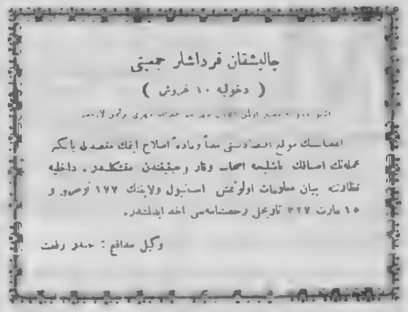

ÇALIŞKAN KARDEŞLER CEMİYETİ
(Duhuliye 10 kuruş)

İşbu duhuliye muteber olmak için zahrında cemiyetin mührü bulunmak lâzımdır.

Âzâsının mevki-i iktisadiyesini manen ve maddeten ıslah etmek maksadıyla yalnız amelenin esnafın başlıca eshab-ı vakar ve haysiyetinden müteşekkildir. Dahiliye Nezaretine beyan-ı malûmat olunmuş İstanbul Vilâyetinin 177 numara ve 15 Mart 327 tarihli ruhsatnamesi ahz edilmiştir.

Vekil-i Müdafaa: Haydar Rıfat

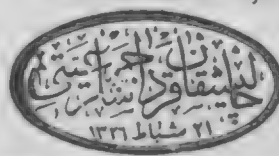

Cemiyetin El İlanı, Mühürü.

biî yeni işsizler tarafından kurulan Çalışkan Kardeşler Cemiyetidir. Yaşadığı kısa müddet esnasındaki faaliyetleri de ayrıca dikkate değer.[7]

Cemiyet, Şark Şimendifer Kumpanyasının müsdahdemininden iken bazı hâllerinden dolayı işden çıkarılan Demirci Arif Şems ile Makinist Genof tarafından 21 Şubat 1326 (6 Mart 1911)'da kurulmuş ve beyannâmesi ile nizamnâmesi 18 Mart 1911'de Dahiliye Nezaretine verilmiştir. 177 numaralı kuruluş ilmuhaberi ise 28 Mart 1911'de Vilâyet tarafından kurucularına teslim edilmiştir. İdare merkezi Fındıkzade Hanında kiralanan bir odadan ibaretti (Vesika I). Cemiyete duhuliye 10 kuruştu (El ilânı).

Cemiyetin Faaliyetleri

Kurulan cemiyet toplantılarını idare merkezinde değil de, usûle ve mevzuata aykırı olarak, Şark Şimendifer Kumpanyası işçilerinin devam ettiği kahvehanelerde yapmağa başlamış ve işçileri cemiyete girmeğe ve Kumpanyaya karşı grev başlatmaya davet etmiştir. Bu faaliyetlerin dikkati çekmesi üzerine İstanbul Polis Müdürlüğü cemiyet hakkında araştırma açmıştır. Bu esnada ise kuruculardan Makinist Genof'un Filibe'de doğduğu, nizamnâmeye Osman-

Meşrutiyet'in ilanından sonra görülen cemiyetleşme sürecinin hukukî bir çerçevesi ve dayanağı yoktu. Bu alanda devletin tavrı ister istemez devre dışı kalmış ve mevzuat ihtiyacı, belki de ilk defa bir sosyal gelişmeyi takip etmiştir.

lı tebaası sıfatıyla imza koyduğu, Sofya'da askerlik yaptığı ve netice itibariyle de Bulgaristan vatandaşı olduğu ortaya çıkmıştı. Cemiyetin faaliyetlerine Arif Şems ve Genof'tan başka, büyük ihtimâlle mensuplarından olan, Jozef Kostantin, Nikola Anastas, Yovançev, Kabasakal Hasan Ağa ve Kaloyorgi ile isimleri zikredilmeyen diğer bazı kişiler de katılmıştı. Yazihanesi aynı handa olan ünlü avukat ve yazarlardan Haydar Rifat (Yorulmaz: Müstearları T.N. ve Tevfik Nadir) ise "Vekil-i Müdâfi" sıfatıyla faaliyetlere katılmış ve haksız yere tardedilen işçilerin yeniden kabulü için Kumpanya nezdinde teşebbüslerde bulunmuştu. Bu istek reddedilince Cemiyet, Kumpanya da grev ilânı için, işçiler arasındaki propaganda faaliyetlerine hız vermiştir. İstanbul Polis Müdürlüğü bu çalışmaların bir grev ilânına yol açabileceği tahmininde bulunmaktadır ki bu tahmin Cemiyetin kuvvet ve müessiriyetini göstermesi bakımından dikkate değer (Vesika I).

Cemiyetin Kapatılması

Bilhassa grev ilânı ve yeni bir sendika kurma çalışmaları, tahminimizce Kumpanyanın da telkin ve belki de tazyikiyle, Hükûmet tarafından cemiyetin kapatılması için vesile kabul edilmiş ve 27 Nisan 1911 tarihine tekaddüm eden günlerde ilmühaberi geri alınarak varlığına son verilmişti. Kapatılmanın kanunî mesnedi ise Tatil-i Eşgâl Kanunu idi. Ancak bu arada kurucuları için herhangi bir takibata gerek duyulmamıştı. Diğer taraftan İstanbul Polis Müdürlüğü'nce 25 Nisan 1911'de kurucularının Samatya ve Yedikule'de amele arasında yaptıkları telkinat ve teşvikat hakkında tahkikat icrası gereğinin merkez memurluğuna bildirildiğine işaret edilmiştir (Vesika II).

II. Meşrutiyet devrinde işsizler tarafından kurulan ve faaliyet gösterebildiği tesbit edilen Çalışkan Kardeşler Cemiyetinin dikkate değer hikâyesi ileride bulunabileceğini ümit ettiğimiz yeni vesikalarla daha çok aydınlanacaktır.[8] □

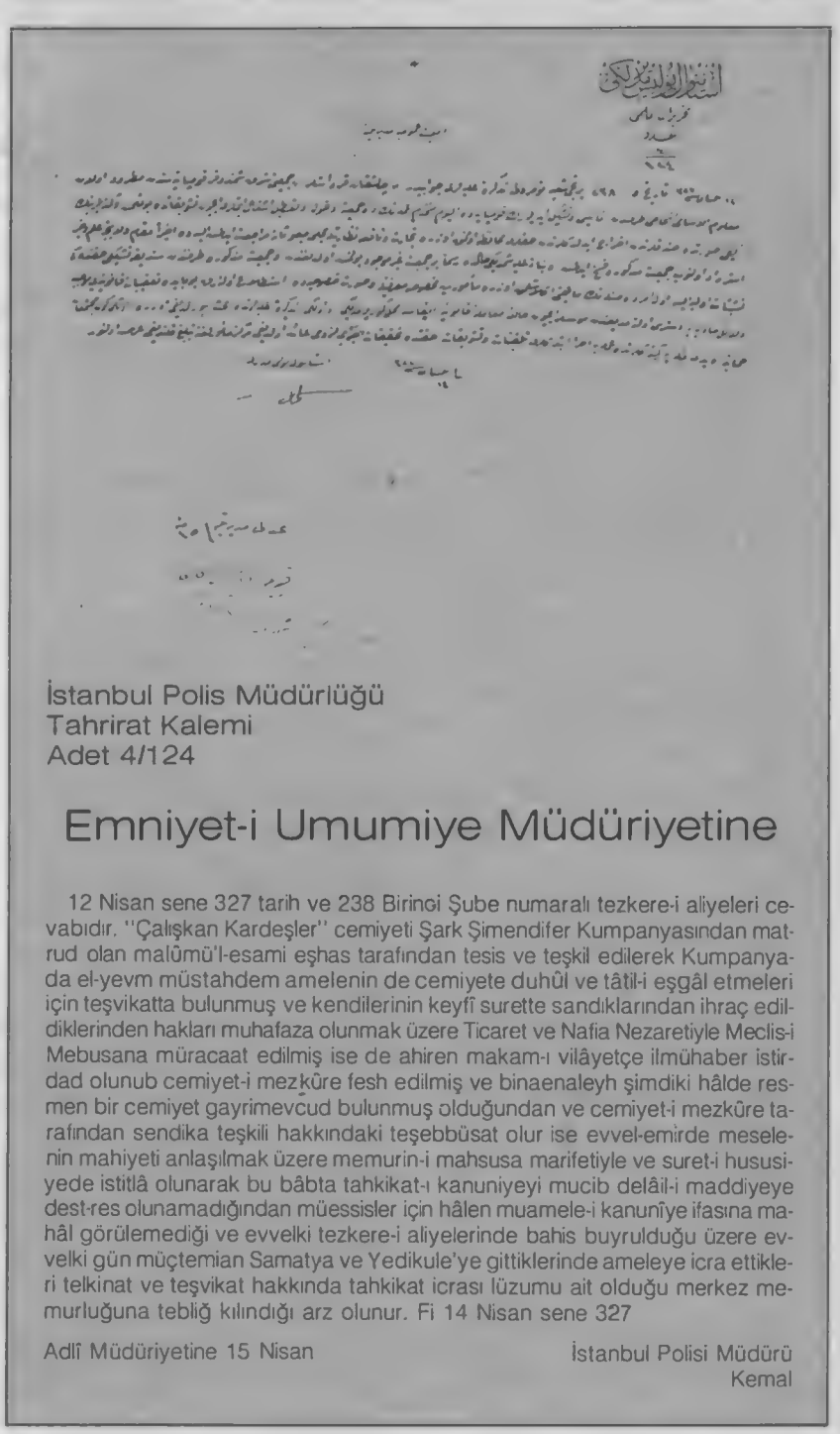

İstanbul Polis Müdürlüğü
Tahrirat Kalemi
Adet 4/124

Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine

12 Nisan sene 327 tarih ve 238 Birinci Şube numaralı tezkere-i aliyeleri cevabıdır. "Çalışkan Kardeşler" cemiyeti Şark Şimendifer Kumpanyasından matrud olan malûmü'l-esami eşhas tarafından tesis ve teşkil edilerek Kumpanyada el-yevm müstahdem amelenin de cemiyete duhûl ve tâtil-i eşgâl etmeleri için teşvikatta bulunmuş ve kendilerinin keyfî surette sandıklarından ihraç edildiklerinden hakları muhafaza olunmak üzere Ticaret ve Nafia Nezaretiyle Meclis-i Mebusana müracaat edilmiş ise de ahiren makam-ı vilâyetçe ilmühaber istirdad olunub cemiyet-i mezkûre fesh edilmiş ve binaenaleyh şimdiki hâlde resmen bir cemiyet gayrimevcud bulunmuş olduğundan ve cemiyet-i mezkûre tarafından sendika teşkili hakkındaki teşebbüsat olur ise evvel-emirde meselenin mahiyeti anlaşılmak üzere memurin-i mahsusa marifetiyle ve suret-i hususiyede istitlâ olunarak bu bâbta tahkikat-ı kanuniyeyi mucib delâil-i maddiyeye dest-res olunamadığından müessisler için hâlen muamele-i kanunîye ifasına mahâl görülemediği ve evvelki tezkere-i aliyelerinde bahis buyrulduğu üzere evvelki gün müçtemian Samatya ve Yedikule'ye gittiklerinde ameleye icra ettikleri telkinat ve teşvikat hakkında tahkikat icrası lüzumu ait olduğu merkez memurluğuna tebliğ kılındığı arz olunur. Fi 14 Nisan sene 327

Adlî Müdüriyetine 15 Nisan

İstanbul Polisi Müdürü
Kemal

[1] Yakın tarihimizdeki cemiyetler ve mefhumu için: Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri* 1. İstanbul 1979, s.165 vd.

[2] Metni için: *Düstur*[2], İstanbul, 1329, c.2 s.604-608; Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi*, Ankara, 1983, s.220-223.

[3] Bu fikir için: Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan), *Milletin Kusurları*, İstanbul, 1328, s.67.

[4] Meşrutiyetin ilânından sonra kurulan bazı cemiyetlerin isimleri için: Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul, 1989 (Baskıda)

[5] Bilgi ve bellibaşlı kaynaklar için: Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri*, Ankara, 1983, s.379-381.

[6] Kuruluş haberi için: *Teminat*, nu.225 (16 Şubat 327) s.4.

[7] Kurumların matrud işçiler olduğu gazete havadisinde de yankısını bulunmuştur. (krş. *Tanin*, nu.947, 9 Nisan 1327, s.4)

[8] Neşredilen iki vesikanın aslî metinleri elimizde bulunan bir vesikalar defterinin 176. sayfasındadır.

İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi III

A.TURAN ALKAN

1925-1927 İstiklâl Mahkemeleri, T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin yerleştirilmesi için kullanılan keyfî terör araçlarıydı. Bu araştırma gibi dürüst monografik çalışmalar çoğaldıkça, yakın tarihimizin gerçeklerini daha iyi kavrayacağız.- İbret alınması umuduyla!

Müddeiumumi Necib Bey'in İddianamesi

ESAS hakkındaki son mütalaasını vermek üzere Müddeiumumi Necib Ali Bey kürsüye gelir. Davanın en mühim delili olan hezeyannâme okunur. Gerek sanıklar ve gerekse dinleyiciler tarafından nefretle karşılanır.

Necib Ali Bey İddianamesinde özetle şu hususlar üzerinde durur: Mesele iki safhada mütalaa edilebilir; İlki, beyannâme vasıtasıyla "zimamdarân-ı hükümete" (hükümet güçlerine) karşı "envâ-ı şütûm" (türlü küfürler) yağdırılması, bunun mutlaka bir başka kuvvetin tahrik ve tesiriyle tertiplenmiş olması gerektiği, diğeri; bu suretle halkı tahrik yoluyla hükümet değişikliğine teşviktir. Üç günden beri süren ve artık sona eren araştırmalar sonucunda beyannamenin Çil Mehmed tarafından yazılmış olduğu deliller ve vesikalarla isbat edilmiş, ancak beyannamede yazılanların Çil Mehmed'in muhayyelesi eseri olamayacağı da anlaşılmıştır. Bu yüzden Türkiye devletinin şeklini tebdil ve tağyir maksadıyla halkı isyana teşvik ettiği sabit olan Çil Mehmed'in Ceza kanununun 55., bu meselede tahrik ve teşvik edici rol oynadıkları ortaya çıkan Şekeroğlu, Gani, Evliya Efendilerle aynı maddenin özel fıkrasıw gereğince Sabık Erkân-ı harb Ziya, Dava Vekili Ahmed, Kürd Aziz, Hamid, Baytarzade Hakkı Beyler, 55. maddenin özel fırkası hükmünce: Belediye reisi Abbas, Belediye azaları Ömer Şems, Abdürrahim efendiler, 99., Nalbandzade Ali Bey'le, Emir Paşa'nın 64. maddeye göre cezalandırılmaları taleb edilir.

Karar

İddianame dinlendikten yarım saat sonra karara varılmıştır. Zanlılar mahkeme huzuruna çağrılarak hükümler tebliğ edilir. Hüküm şöyledir:

"İnkılâp ve selâmet ve saâdet-i vatan ve Cumhuriyetin istikbâli namına verdiğimiz hükümleri okuyorum:

"Çil Mehmed'in idâmına, Şekeroğlu, Gani, Evliya efendilerin onbeş sene küreğe Edirne hapishanesine, Sabık erkân-ı harb Ziya, Hamid, Dava vekili Sabuncuzade Ahmed, Kürt Aziz, Baytarzade Hakkı beyler onar sene küreğe Kırklareli hapishanesine, Belediye reisi Abbas, Âzâ şeyh Ömer, Abdürrahim efendiler yedibuçuk sene Kütahya hapishanesine, Nalbandzade Ali Bey 3 sene müddetle Sinob'a, Emir Paşa 3 sene müddetle İsparta'ya nefy, diğer maznunların da beraatlerine karar verilmiştir."

Üç sayfanın tamamını kaplayan zabıt özetlerinin en sonunda iki satırlık bir not göze çarpıyor:

Ertesi sabah Çil Mehmed idam edilmiş[37] (28 Kasım 1925 Cumartesi), diğer mahkûmlar da Çarşamba gecesi sevk edilmişlerdir."[38]

Şapka Muhalefeti mi, Muhalif Yıldırma Taktiği mi?

Zabıt özetlerinden edindiğimiz intibâ şudur ki: Hükümet ve şapka aleyhine ibâreler taşıyan ve Taşhan duvarına yapıştırılan yafta meselesi, kendi başına mahalli bir vaka olarak kabul edilmemiş, bilakis bu yaftanın gerisindeki güçler, yurt çapında teşkilatlanmış tehlikeli bir muhalefetin temsilcileri olarak görülmüştür. Şapkanın bütün halka teşmil edilmesiyle ilgili kanunla, İstiklâl mahkemesinin Sivas'a varışının aynı güne rastlaması, esas meselenin şapkaya karşı yaygın bir direnişi bastırmak ve kırmaktan çok, şapka meselesini ön planda tutarak organize muhalefeti yıldırmak gayesine önem verildiğini hatırlatıyor.

Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri* adlı eserinde Sivas'daki yafta olayını, Kayseri ile ilgili görerek "Kayseri'de halkı sarık sarmaya kışkırtan ve Şâfii mezhebine ve Nakşibendi tarikatine

mensup olan Mekkeli Ahmed Hamdi ve dört arkadaşının, Sivas'ta büyük bir ailenin şapka aleyhine, sarık lehine, Sivaslıları uyardığı'' konusuna değinmektedir.[39] Aybars'a göre ''Duvarlara asılan bildiri (ki aslında sadece bir bildiri söz konusudur)'' ise, Vali yardımcısına karşı Belediye meclisi üyelerinin direnmesinden cesaret alan Terakkiperver parti ile ilişkisi olan biri tarafından yazılarak asılmış olup, bunu kendi fikir ve düşüncesinin sonucu olarak yapamayacağı kanaatinde olan Mahkeme, Sivas eski Terakkiperver Parti üyelerini sorumlu tutarak yargılamış ve suçlu bulunarak mahkûm edilmişlerdir.[40]

O günlerde şapka aleyhine Türkiye'nin muhtelif yerlerinde hareketler olmasına rağmen, bizim kanaatimize göre Sivas'da olup bitenler bilinçli ve teşkilatlı bir şapka muhalefeti değil, bilinçli ve organize bir potansiyel muhalefeti yıldırma harekâtıdır. Bizi bu yolda düşünmeğe sevk eden olayları şöyle sıralayabiliriz:

Hayri Bey'in Rolü

1. Sözü edilen yafta tek nüshadır ve Sivas'ın en merkezî yerinde bulunan Taşhan duvarına asılmıştır. Yafta, Hurdacızade Ali Efendi'nin ifadesine göre ''Polis Karakolunun yanıbaşında'' bir mevkiiye yapıştırılmıştır ve yine aynı şahsın ifadesine göre ''Vazife adamları tarafından'' hemen görülmesi gereken bir yerdir. Gani Bey ise ''Esasen koparılırken usulsüz koparılmıştır'' diyerek, usûle riayet edilmediğini ileri sürmektedir.

2. Birden fazla sanığın ifadesine göre, hadiselerin başlangıcında Hayri Bey'in (Sığırcızade) tahriki vardır. Belediye reisi Abbas bey, Abdürrahim efendi, Vali vekilinin de bulunduğu toplantıda Hayri Bey'in tecavüzkâr bir dil kullandığını ileri sürmüşlerdir.

Hayri Bey'in neden böyle davrandığı yolunda bazı tahminlerimiz vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hayri Bey Sivas'ın tek özel gazetesi olan *Kızılırmak*'ın imtiyaz sahibi ve başyazarı olduğu gibi Meclis-i Umumi-i Vilâyet âzâlığı görevinde de bulunmaktadır. Duruşmaların başlamasından iki gün önce 24 Kasım 1925 tarihinde üyesi bulunduğu Vilâyet Meclisine önerge vererek, daha kanun çıkmadan şapkanın umûma teşmili hususunda teklifte bulunmuş ve karar yine kendi imzasıyla çıkmıştır.

Kanaatimize göre Hayri Bey'le Belediye Reisi ve bazı âzâlar arasındaki sürtüşme 1925 Ağustos'unda cereyan eden

Hadiseye adı dolaylı olarak karışan İttihat ve Terakki devrinin ünlü valilerinden Muammer Bey.

Belediye seçimleriyle ilgilidir. İntihab meselesinin mahkeme esnasında da sık sık sözkonusu edilmesi, sanıklara ''intihabda çalıştın mı?'' türünden sorular sorulması da bu kanaatimizi pekiştiriyor.

Nitekim Hayri Bey, gazetesinin 10 Ağustos 1925 günlü nüshasında (Nu: 122-4) şunları yazıyor:

''Toz Tufanı

... Biçare Sivas halkı hayatını tehdit eden tozlarla mı mücadele etsin, belediyesizlikle mi?

İntihab esnasında yanlış telkinlerle ortaya atılan düşüncesizlere soruyoruz: Memlekete belediye mi lazım, tervickârı oldukları şahıslar mı? Yoksa nefs-i nefisleri mi? Muhterem karii, buna cevab vermek iktidarından olsalar, sıhhatin kadrini bilmeleri icab eder. Dolayısıyla munsif olurlar... Memlekette belediye sükun ve şuurla şehri toz ve topraklarla mücadele tarzlarını düşünür, örümcek yuvalarını temizlemeğe çalışır, muzırları izrar eder, müfsidleri irşâd eyler...

Dünkü toz, intihab devam ederken yine beliğ bir tesir yaptı: O tufan demek istiyordu ki, tozlar içerisinde pûyân olan bir şehirde, düşüncesizlere tâbi olan zavallıları bir dakikada boğmak mümkündür.

Bundan da ibret almadıksa, artık ne demeli bilmiyoruz.''

Bu satırları okurken, Hayri Bey'in seçimlerde namzet olduğunu da bilmemiz icab eder. Gazetenin 17 Ağustos günlü nüshasında (Nu: 122-5) seçim sonuçları şöyle veriliyor:

''Bir müddetten beri memleket dedikodusuna en geniş bir mevzu olmuş olan belediye intihabı meselesi nihayet hitam bulmuştur.

İki hafta kadar devam eden intihabat neticesi taayyün etmiş ve Cumhuriyet halk fırkası namzetleri büyük bir ekseriyetle ihraz-ı muvaffakiyet etmişlerdir.''

Bu gün de belediye heyeti biliçtima reis intihabı yapılmış:

Abbas Bey dört, İlhami Bey üç, Kazım (Hacıalibeyoğlu) Bey iki, Hurdacızade Ali Efendi iki, Sığırcızade Hayri Bey de bir rey almışlardır. En fazla rey alan Abbas Bey riyaseti ihraz etmiştir.''

Haberin sonunda verilen listeden Abbas Bey, İlhami Bey ve Hurdacızade Ali Bey'in mahkeme sonucu mahkûm olarak, Sivas'tan uzaklaşmaları, kanaatimizce geride kalan iki üye ile (ki birisi Hayri Bey'dir), bu üç kişinin pek de uyumlu bir ekip oluşturmadığı yolunda şüpheler telkin ediyor.[41] Bize göre bu seçimlerde Halk fırkası namzetlerinin listesine dışardan bazı isimler seçim yoluyla sokulmuş olmalıdır. Mahkeme boyunca tekrarlanıp duran ''intihabda çalıştın mı'' soruları böylece kabul edilebilir bir zemine yerleşecektir. Esasen *Kızılırmak* gazetesinin 3 Ağustos 1925 günlü nüshasında (Nu: 121-3) bu kanaatimizi doğrulayan bir başka haber neşredilmiştir:

İntihab İşleri

''Şimdiye kadar reylerini veren mahallat hemen kâmilen ilan ettiğimiz Cumhuriyet Halk fırka namzetleri üzerinde reylerini tekâsüf ettirmişlerdir.

Sivas halkının, bazı muzırr ve menfî telkinâta kapılmadan, halaskâr ve vatanperver fırka namzetlerine reylerini vermeleri mûcib-i memnuniyettir.''

Haberde sözü edilen ''muzırr ve menfi telkinat''ın neler olabileceği hususunda şimdi daha fazla bilgiye sahibiz. Gazetenin aynı nüshasında Hayri Bey, ''Hayri Lütfullah'' adıyla yazdığı makalede, seçimlere ''maskeli olarak'' bir başka fırkanın, Terakkiperver fırkanın karıştığını belirterek 'Efendiler, beyhude yorulmayınız' diyor:

''... Şu suretle esâsen kanaat-i şahsiyesine hâkim olamayan bu halk ... bazen (türedi) bir şahsiyetin, bazen alet-i menfaat olan bir teavün cemiyetinin delâletiyle bütün bütün bir vasıta haline intikal ederek her türlü entrikalara sürükleniyorlar. İşte geçen intihab esna-

sında Terakkiperverlerle teşrik-i mesai eden ve elyevm muhalif bir hizib halinde intihâb-ı cebhe tesis eden (Esnaf Teavün Cemiyeti)'nin vazifesi masum halkı mütehakkimlerin vasıta-ı menfaati haline koymaktır ... Şu izahatla memlekette tesis etmiş olan vaziyetin bir dereceye kadar esasını anlatmış olduğumuzu zann ediyoruz ... Bu vaziyetin vücuda getirdiği bu günkü maskeli fırkanın bu intihabda yapabileceği iş öyle ümid ediyoruz ki, yalnız memlekette vücûdunu ihsâs etmekten ibaret kalacaktır. Bir hareket-i mezbuhâneden ibaret olan bu mücâdeleye karşı bir az da erkekçe kurulmuş bir dolap demekten kendimizi alamayacağız ... Yalnız diyeceğiz ki "Efendiler, beyhûde yorulmayınız" Çünkü bugün memleket kendisi için çalışan kendisini seven nâsiyeleri ve kuvvetleri tanımış, onlara samimi elini uzatmıştır."

Makalede sözü edilen Esnaf Teavün Cemiyeti'ni duruşma zabıtlarından hatırlıyoruz. Hayri Bey'in Terakkiperverlerle işbirliği yapmak ve seçimlerde bu fırkayla ortak bir seçim cephesi teşkil etmekle suçladığı Esnaf Teavün Cemiyeti hakkında, gazetenin aynı nüshasında şu haberi okuyoruz:

"Nihayet!.. Meydana Çıktı

Ötedenberi maksad-ı teşkili ve programı hilâfında siyasetle iştigâl ettiği, iki sene evvel esnafın heyet-i umûmiyesi cemiyetten ayrıldığı halde yine esnaf namına hareket eylediği anlaşılan Esnaf Teavün Cemiyeti hakkında hükümetçe tahkikat yapılmaktadır."

صحیفه — ۲

استقلال محکمه‌سی

ضبط خلاصه‌لری

Kızılırmak gazetesinin aynı nüshasında ve ikinci sayfada zabıt hülasaları, hüküm ve infaz kararları yayınlanmıştı.

Gazetenin müteakip nüshasında (10 Ağustos 1925 Nu: 122-4) "Makam-ı Vilayetten" başlığı ile bu cemiyetin kapatılış haberi veriliyor:

"Cemiyetler kanununun 13. maddesi mûcibince Heyet-i idare hakkında takibat-ı kanuniyyeye tevessül olunmakla beraber Cemiyet şimdilik icrâ'y-ı faaliyetten men edilmiştir."

Faaliyetten men kararının yargı kararı değil, idari karar olduğunu hatırlatmak isteriz. Meselenin önemine binaen Vilayet yetkisini kullanarak, dava sonuçlanana kadar Cemiyeti kapatmaktadır. Sivas Esnaf Teâvün Cemiyeti mensuplarından Gani ve Hakkı Bey'in İstiklâl mahkemesinde yargılanmaları ve on ve onbeş seneye mahkûm olmaları ile tablo tamamlanmış olmaktadır!

Belediye Reisi Abbas Bey (Tanaydın). "Hayri Bey'in benimle rekabeti vardı. İzzeti nefsime dokundu. Saika-i hiddetle imza etmedim. Heyet-i Vekile kararnamesine itaat ederim. Şapkayı tevkif edilmeden giydim" diye ifade veren Abbas Bey, duruşma sonunda yedibuçuk sene hapse mahkûm edilerek Kütahya cezaevine gönderilmişti.

Mebuslar Arasında Bir Rekabet mi?

3. Duruşma sonunda idama mahkûm edilen Çil Mehmed'in ifadesinde rastladığımız bir başka husus, hadiseye değişik bir boyut getirebilecek mahiyettedir. Çil Mehmed ifadesi esnasında enişteşinin Muammer Bey'in maiyetinde çalıştığını ve Kayseri'de Mektep muallimi olarak vazife gördüğünü söylüyor. Bu şahsın Çil Mehmed'e "Reyinizi Muammer Bey'e veriniz" diye mektup yazarak telkinde bulunduğu da anlaşılıyor. Ancak Çil Mehmed adeta bu intibayı silmek istercesine, "Efendim, ben Terakkiperverle konuşmam. Mahallemizden eşimiz dostumuz Rasim Bey'e verdik" diyerek Muammer Bey'le Rasim Bey arasında bir rekabet olduğu imâsında bulunuyor. İkisi de Sivas mebusluğu yapmış bu iki isim arasında varlığını muhtemel saydığımız gerginlik, davanın seyrine tesirde bulunmuş olabilir diye düşünüyoruz.

4. Bize göre bu duruşmanın sonucunda olayın bütün safahatı ve suçluları kesin olarak ortaya konulamamış, fakat en azından olup bitenlerin şapkayla pek az ilgisi olduğu anlaşılmıştır. Hadisenin "irticâi" olmaktan ziyade "siyâsi" nitelikli olduğu açıktır. Yaftayı bizzat kaleme aldığı anlaşılan Çil Mehmed'in gerek sorgusu esnasında söyledikleri ve gerekse öteki sanıkların ifadeleri (bilhassa Evliya Efendi'nin ifadesi) şunu kesinlikle ortaya koyuyor ki, Çil Mehmed dinî ve itikâdi heyecanlar geçirerek suça temayül edebilecek bir şahsiyet değildir. Muhtemelen evveliyatı bu-

lunan bir siyasi çekişmenin içine basit motivasyonlarla karışmış olmalıdır.

Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya'nın Veda Mesajı

Mahkemenin seyrine dâir Zabıt özetlerinin neşredildiği *Kızılırmak* gazetesi nüshasında (3 Aralık 1925), "Ankara İstiklal Mahkemesi Heyet-i Muhteremesinin Azimeti" başlığıyla verilen haberde Mahkeme heyetinin, duruşma ve Sivaslılar hakkındaki düşüncelerine de yer veriliyor.

Türk Ocağı binasında[42] misafir edilen İstiklal Mahkemesine Sivas'a geldikleri gece (25 Kasım 1925 Çarşamba akşamı) Belediye tarafından bir ziyafet verildiğini yine aynı gazete haberinden öğreniyoruz.

29 Kasım Pazar sabahı Tokad'a hareket eden Mahkemeye bir uğurlama töreni tertip edilmiş, tören esnasında "Mahkeme Reisi Ali (Çetinkaya) tarafından gazetede daha sonra yayınlanmak üzere bir beyanat verilmiştir. Beyanatında Sivas'ın İnkılâp tarihi içindeki yerinin daima yüksek ve takdire şâyan kalacağını belirten Ali Bey, bütün Sivaslıların bununla iftihar etmeğe hakları bulunduğunu, ancak bu şerefin İnkılâbın korunması yolunda yine Sivaslılara birtakım mecburiyetler yüklediğini de hatırlatmaktadır. Ali Bey'in beyanatı şöyle devam ediyor:

"Bu defa beş-on kişinin bir fesad yuvası teşkil ederek bütün Sivaslıların sükûn ve huzurunu ihlâle mâtuf teşebbüsât-ı fâsidaneye girişmiş olduklarını ve bazı küstah cühelâyı da âlet ve vasıta gibi kullanmış olduklarını kemâl-i teessüfle gördük. Memleketin selâmeti

Sivas mebusu Rasim Bey (Başara). Onun adı da dolaylı olarak bu davaya karışmıştı.

Eski Sivas Belediye Reislerinden Tülekzâde Hüseyin Efendi. Mahkeme heyeti ifadesini samimi bularak beraatine karar vermişti.

namına bu gibiler hakkında ahkâm-ı kanuniyeyi tatbike mecbur olduk. Cumhuriyet hükümetini, halkın huzurunu ve İnkılâbın selâmetini temin namına ahkâm-ı kanuniyeyi tatbikten men edecek hiçbir kuvvet ve tesir mevcud olamaz."

Yafta Geleneği ve İstiklâl Mahkemeleri

Duvarlara yafta yapıştırmak suretiyle siyasi muhalefet yapmak, Türk siyasi hayatında ilk defa Jön Türklerin tatbikata koydukları bir buluştur. Ancak onlardan da önde, daha 1892'de Hınçak Komitesine bağlı Ermeni militanlarının 25 Kânunievvel Cuma gecesi Anadolu'nun muhtelif şehir, kasaba ve köylerinde (Merzifon, Gürün, Tarsus, Aziziye, Pınarbaşı, Amasya, Gümüşhacıköy, Çorum, Yozgat, Boğazlıyan vs.) Cami ve hükümet binalarına Müslüman evlerinin duvar ve kapılarına beyanname yapıştırdıklarını biliyoruz.[43] Beyannamenin altına "İslam Vatanperverler komitesi" ve "Ehl-i İslâmın Selâmetini Arayan Hindistanlılar" imzasını koyan Ermenilerin, bu metni birkaç ay evvel *Hınçakyan* gazetesinde neşredilen bir beyanınameden aldıkları, mahkemenin tahkikatı esnasında ortaya çıkmıştı. Ancak Ermeni Komitacılarının bu suretle Jön Türklere tekaddüm ederek Anadolu'da muhtemelen ilk defa yaftalı siyasi muhalefetin ve kışkırtmanın öncülüğünü yapmak şerefini kazandıklarını da kabul etmeliyiz.

Yaftalı muhalefetin Sivas'ta da evveliyatı vardır: 24 Haziran 1919 günü çarşıda iki yere astırılan yaftalarla Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiği halka ilan edilmişti.[44] Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Sivas şube reisi Halit Bey tarafından astırılan iki yafta, Vali Reşit Paşa'nın ifadesine göre yapıştırıldığı yerden meçhul kişilerce hemen indirilmiş ve kaybedilmişti.

Bu yazıda zikredilen yafta hadisesine benzer bir başka hadise ise Adana'nın Kozan ilçesinde 1926 yılının son günlerinde cereyan etmiştir. Kozan'ın muhtelif mahallelerine yapıştırılan yafta[45] münasebetiyle açılan tahkikat, daha sonra Ankara İstiklal mahkemesine intikal etmiş ve neticede Kozan eşrafına mensup iki aileden birinin diğeri aleyhine, siyasi nüfuz ve itibar kazanmak, diğerini mahvetmek motifiyle böyle bir provokasyona giriştikleri ortaya çıkarılmış ve tertipçiler cezalandırılmıştı. Bu hadisenin ilgi çeken bir başka tarafı, iftiracı oldukları bizzat İstiklâl mahkemesi kararıyla kesinleşen tarafın, yine İstiklâl Mahkemesi hâkimlerinden Ali Saip Bey'le (Ursavaş) yakınlıklarını istismara teşebbüs etmesidir.

Olağanüstü bir dönemde, olağanüstü yetki ve usûllerle çalışan İstiklâl Mahkemeleri hızlı ve temyizsiz yargılamalarda bulunma mecburiyeti yüzünden çok tenkid edilmişse de devrin şartları itibariyle bu mahkemelerin kuruluş ve işleyiş tarzını anlamak mümkündür. Ancak anlaşılamayan husus İstiklâl mahkemelerini bugünkü mantaliteye göre savunma teşebbüsleridir. Mesela Ergun Aybars'ın şu hükmü bu cümledendir:

"İstiklâl Mahkemeleri dar anlamda Şeyh Sait ayaklanmasına karşı kuruldu. Fakat gerçek ve geniş anlamda bütün Türkiye'de karşı inkılâpçı bütün güçleri tasfiye etmek 'Türk İnkılâbı'nı gerçekleştirmek için kuruldular. Bunu da başardılar."[46] Mahkemenin hukuk ilkelerine göre değil, İnkılâp ilkelerine göre çalıştığını da belirten yazar, zannımızca, İstiklâl mahkemeleri hususunda kaynak kitap sayılması gereken eserini, bu türden indî ve anakronik hükümlerle itibardan düşürmektedir ve bu gibi değerlendirme yanlışları "Şeker"in "Şükrü" okunmasından daha vahim bir mahiyet arzetmektedir.

Netice

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni müesseselerle ayakta durmağa çalıştığı ve iç huzursuzlukların eksik olmadığı bir dönemde meydana gelen hadiseleri

genel başlıklar altında toplayarak tasnifte bulunmak, genellikle yanlış sonuçlar doğurmaktadır. 14 Kasım 1925 günü Sivas'da Taşhan duvarına bir yafta yapıştırılması etrafında gelişen olayları, Şapkaya muhalefet hareketleri içinde mütalaa etmek, kanaatimizce yanlış bir değerlendirmedir. Şeyh Sait isyanının (13 Şubat-31 Mayıs 1925) henüz bastırıldığı dönemin akabinde, Sivas'da buna benzer teşkilatlı bir muhalefet, hatta isyan hareketine girişecek sivil güçlerin varlığını doğrulayacak ciddi bir emaraye rastlamadık.

Sebepleri değil, sonuçları itibariyle bu hadiseyi değerlendirirsek, Yafta etrafında derinleştirilen bir soruşturma ile Sivas'da muhtemel (potansiyel) ve mevcut bütün muhalefetin, açıkçası Halk Fırkasının karşısında muhalif bırakılmadığı kanaatine varıyoruz. Hadisenin sebepleri ne idi? Acaba Terakkiperver fırka mensupları, iddianamede ileri sürüldüğü gibi Çil Mehmed adlı yarım okur-yazar bir şahsı kullanarak, Hükümete karşı muhalefetin nabzını ölçmek mi istediler? Yoksa daha önce tereddütle kaydettiğimiz gibi Yafta meselesi bir provokasyon mudur? Bu suallerin cevabını şu anda mevcut bilgilere göre kesinlikle vermek mümkün değildir: Ama şunu rahatça söyleyebiliriz ki, eğer Terakkiperver fırka sempatizan ve eski mensupları Ağustos başlarında cereyan ve onbeş gün kadar devam eden Mahalli seçimlerde, Halk fırkasının listesini delmeye teşebbüs etmeselerdi bu dava Çil Mehmed'in cezalandırılması ile kapanacaktı. Zabıtlardan anladığımız kadarıyla Mahkeme heyeti, bazı sanıklarla Terakkiperver Fırkanın kuruluş sebepleri ve gayeleri üzerinde tartışmaya girmekle ve hatta çok partili hayatın Cumhuriyete uygun olup-olmayacağı yolunda içtihat münakaşaları yapmakla, bu yorum kapısını aralamış bulunmaktadır.

Belediye Başkanı ve meclis âzâlarının şapkaya muhalefetten yargılanarak ağır hapis cezalarına çarptırılmaları da bu cümledendir; Sanıkları yargılayan İstiklal Mahkemesi başkanı Ali Bey (Çetinkaya), daha birkaç ay evvel şapka giydiği gerekçesiyle *Vakit* gazetesi muhabirini hapsettirmek istemiş, fakat Atatürk'ün Kastamonu seyahati üzerine hemen serbest bırakarak Gazi'yi başında şapka ile karşılamıştı.[47] Memurlara şapka giymeyi emreden 2 Eylül tarihli kararname ile, bunu ümuma teşmil eden 25 Kasım tarihli kanun arasında yaklaşık üç ay kadar bir süre vardır ki, bu süre haklı olarak bir geçiş devresi olarak düşünülmüş olmalıdır. Bu süre içinde müteredddid davrananların sadece Ali Bey (Çetinkaya)'den ibaret olmadığı açıktır. Şapkaya muhalefet ve sarığa taraftarlık esasında dinî bir mesele olmakla birlikte, devrin sosyal değerler ve görenekler manzumesi itibariyle çıplak başla gezmenin çırılçıplak gezmek gibi addedildiği de bir gerçektir. Şapkayla huzuruna çıktığı için bir gazeteciyi hapsetmeğe kalkışan Ali Bey'in üç ay zarfında Vilayete çıplak başla girmek hususunda tereddüd geçiren insanları onar-onbeşer sene küreğe mahkûm etmesi tarihin garip bir istihzâsıdır.

Bugün İstiklal Mahkemeleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarını değerlendirirken artık daha farklı bakış açıları kullanmaya ve peşin hükümleri terkedip olup-biteni gerçek çehresiyle tanımaya mecburuz. Böyle bir bakışla Sivas'daki Yafta hadisesinin sonuçları değerlendirilirse şu gerçek ortaya çıkacaktır: Muhaliflerin tasfiyesi! Ama bu iki başlı bir tasfiye olmuştur; bir yandan hükûmet muhaliflerini tasfiye ederken, diğer taraftan mahallî nüfuz sahipleri de yine aynı şekilde siyasi ve sosyal rakiplerini etkisiz hale getirmeyi başarmışlardır.

SON

[37] Halis Başaran, o günlerde ağızdan ağıza gezen bir rivayet nakliyor: Buna göre Çil Mehmed idam edilirken son söz olarak şunları söylemiş: "Bu işle bir alâkam yok. Yalnız Evliya Efendi'nin teşvikiyle alaçıkta (Sivas yöresinde bahçe ve bostanlarda kurulan yaz mevsimine mahsus derme-çatma kulübe) bir adam boğdum. Onun cezasını çekiyorum." Bu ifade en azından halk efkârı nazarında Çil Mehmed'in Evliya efendiyle yakın ilişkisi olduğuna dair bir iddia taşıması bakımından önemlidir.

[38] Ergun Aybars *İstiklâl Mahkemeleri*'nde, "Şükrü oğlu İsmail ve arkadaşı beşer seneye, altı kişi onar seneye, Belediye Başkanı Abbas ve diğerleri yedibuçuk seneye mahkûm edildiler" diyor (s.306). Bu bilgi eksik ve hatalıdır: Evvela İsmail Efendi'nin lâkabı Şükrüoğlu değil Şekeroğludur. Bu hususta Mete Tunçay da bir başka hataya düşerek "Şâkiroğlu" diye zikretmiştir (*TC'de Tek Parti*... s.153). İkincisi Şekeroğlu ve iki arkadaşı beşer değil, onbeşer seneye, altı kişi değil, beş kişi on seneye mahkûm edilmişlerdi. Diğer taraftan Mahmut Goloğlu mahkeme sonuçları hakkında şu bilgileri veriyor: "14 Kasım'da Sivas'da duvarlara, içinde hükümete hakaret sözleri bulunan bir beyanname yapıştırılmıştı. Hazırlayanlar, yapıştıranlar ve düşünce birliği yapmış olanlardan 32 kişi mahkûm olmuş, iki kişi sürülmüştü (*Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1972, s.157). Halbuki bizim bilgilerimize göre mahkûm olanların sayısı 32 değil 14 kişidir. Yargılananların sayısı ise mahalle muhtarları hariç 29 kişidir ve sürülen kişi sayısı 2 değil 13'tür.

[39] E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s.304.

[40] E. Aybars, Y.a.g.e., s.307.

[41] Nitekim *Kızılırmak* gazetesinin 17 Ağustos 1925 günlü nüshasında (nu: 122-5) birinci sayfada "Tebrikname" başlığı ile "Latife tarzında" yazılmış bir şiir, seçim sonuçlarının nasıl karşılandığı yolunda bir fikir vermektedir. Manzumenin altındaki imza "Hatif-i diğer" yazarı hakkında hiçbir bilgi vermiyorsa da Sığırcızade Hayri Lütfullah Bey'in şairliği hakkında mevcut bilgilerimiz (Bkz: Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, s.346-350), Hatif-i Diğer'in Hayri Bey olabileceği yolunda kuvvetli kanaatler uyandırıyor. Esasen önemli olan, meçhul şairin Hayri Bey olması değil, şiirin gazetenin yayın politikasını aksettirmesidir. Okunduğunda görülecektir ki nazım, buruk bir tebrik mahiyetindedir ve Belediye Reisi Abbas Bey'i küçümser bir edâ ile kaleme alınmıştır.

TEBRİKNAME

Bugün şehr-i Sivas def'i gâm etsin, şadûman olsun
Sevinsin mîr-i Abbas, birbuçuk yıl kâmuran olsun

Riyaset hırkasın giydi, ne cazip bir libas .. elhak!
Yarıştı kadr-ü kâmetle arûs-ı nevrevân olsun

Muhasib, hem de başkâtip, polisler, veznedar hepsi
Çavuşlar saf saf olsun, o gece mutlak bir divan olsun

O divan içre çaylar kahveler dondurmalar gelsin
İçen gitsin, gelen içsin, merasim çok yamân olsun

Açılsın ahd-ü peymân meclisi kollar sıvansın hep
Desin herkes "çalışmak borcumuzdur bu ıyân olsun"

Temizlik başlasın artık yapılsın caddeler yollar
Umumun nef'i için canlar yakılsın ağlayan olsun

Gönül hatır aranmaz şehrimiz berbad perişandır
Reis kimseden korkmaz yaman bir pehlivan olsun

Müfettiş "bâdemâ" hiç durmasın meydan ve şehir içre
Dolaşsın kaldırımlarda, mehîb bir kahraman olsun

Temizlik yapmayan esnaf-ı belde havf-ü haşyetle
Reisin şiddetinden hep başın saçın yolan olsun

Heman ben bir gazel tarh eyledim ithâf için geldim
Çıkıp tebrike üstadı dedim, bir merdivan olsun

Bu nazmın hemen altında yer alan bir başka "gazel" de aynı mahiyettedir. "Nevâdan okunabilir" notuyla başlayan şiirin ilk beyti şöyledir.

"Kimse reis-i Belediyeye lâf atmasın şimden gerû,
Güldüren Hak bir dahi ağlatmasın şimden gerû"

[42] Türk Ocağı binası, şu anda Hükümet meydanına açılan Atatürk Caddesi üzerinde Selçuk Oteli ile Singer mağazası arasında kalan mevkiide bulunmaktaydı. İstiklâl mahkemesi ise Hükümet meydanında şu anda yeşil alan olarak bırakılan ve eskiden Askerî satın alına binası olarak kullanılan binada çalışmalarını yürütmüştü. (Halis Başaran ve Haluk Çağdaş'ın ifadeleri).

[43] *Ceride-i Mehâkim*, nu: 716 (17 Muharrem 1311) s.10580. Mahkemenin safahatı için müteakip sayılara bakılabilir.

[44] Cevdet R. Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları* s.48 vd.

[45] Ahmet Cevdet Çamurdan, *İbret Levhası - Adaletin Tecellisi ile Sonuçlanan Korkunç İftira Olayı*, Ankara, 1978.

[46] E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s.412-413.

[47] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1969, s.434 (Bu bilgi Aybars ve Tunçay tarafından yanlış sayfa numarası ile aktarılmaktadır).

TEŞEKKÜR: Bu yazının ortaya çıkmasında emek, dikkat ve yardımlarını esirgemiyen Halis Başaran'a, Üniversitemiz Kütüphane Müdiresi Sevin İlgün'e, Halûk Çağdaş'a ve Ali Birinci'ye şükranlarımı sunuyorum.

cem yayınevi

Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*'nin amacını şöyle açıklamaktadır: "...Türkiye'de okullarda ve üniversitelerde okutulan tarih genellikle yüzeysel bir tarihtir. Okullarda öğrenciler için tarih en çekilmez, ezbere dayalı anlamsız ders durumundadır. Tarih, birçoklarımızın gözünde gerçeğin araştırılacağı, heyecan verici bir bilim dalı değil, kabul edilmiş belirli ideolojik ya da siyasal tutumları destekleyecek kanıtların derleneceği bir alandan ibarettir. İşte biz, bu kitabın, ülkemiz tarihçiliğini hal-i pür, melalından kurtarmaya belki mütevazi bir katkısı olur diye düşündük".

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han 1/3 Cağaloğlu - İSTANBUL Tel: 527 17 41

Bu Bir Rekor mudur?

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Cumhuriyet ilân edildikten sonra bile Meşrutiyetçi kalan, yakın tarihimizin en azimkâr muhaliflerinden Lütfi Fikri Bey'in 1911-1912 yıllarında verdiği basın özgürlüğü savaşımının öyküsü.

BASIN tarihimiz, kapatıldıkça başka bir adla yayına devam eden süreli yayınlar yönünden bir hayli zengindir. Adı ister *"divan-ı harb-i örfî"*, ister *"örfî idare"*, isterse yalnızca *"sıkıyönetim"* olsun, her dönemde, *"tehyic-i efkâr"* (fikirleri coşturmak) ve *"tahdiş-i ezhan"* (zihinleri kurcalamak) alışkanlığından kendini kurtaramayan gazete ve dergilerin kapatılması âdettendir. Oysa, fikirleri coşturan, zihinleri kurcalayan her kim olursa olsun ödül verilmesi, madalya takılması gerekir...

Bu konuda en iyi bilinen örnekler Hüseyin Cahid'in (Yalçın) *Tanin*'iyle, Aziz Nesin ve Sabahattin Ali'nin *Marko Paşa*'sıdır.

Değerli hocamız Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın kelimeleriyle, "II. Meşrutiyet, Hürriyeti ilân ettiği halde, 1909'dan 1919'a değin örfî idare rejimi altında yaşamıştır." Belki bu nedenle, belki başka nedenlerle, II. Meşrutiyet rejimi, raftan inen anayasadaki "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmünü, "Hiçbir veçhile kablettabı teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz" diyerek güçlendirdiyse de, Ramazan 1294 (1877) tarihli, *İdare-i Örfiyye ve Askerî Mahakim Kanunu*'nu unuttu. Kimbilir, belki de böylesi işine geldi. Nitekim, II. Meşrutiyet rejimi, bu kanuna dayanarak, öncesine rahmet okutacak uygulamaları gerçekleştirdi.

Her tür ihtilâlin önce kendi evlâtlarını yemesi kural olduğuna göre, ilk darbeyi "hürriyet mücahidi" Hüseyin Cahid Bey'in yemesine şaşmamak gerekir. İdare-i örfiyye Hüseyin Cahid'in *Tanin*'ini kapattıkça, üstad, yayınını *Cenin, Senin, Renin* ve *Hak* gibi adlar altında sürdürmeyi başardı. II. Meşrutiyet'in idare-i örfiyyesi Hüseyin Cahid'in *Tanin*'iyle yetinecek değildi kuşkusuz. Pek çok başka dergi ve gazete de bu *kapatma*'lardan nasibini aldı.

Bir başka ilginç örnek Baha Tevfik'in *Eşek*'idir. Edebî ve felsefî mecmualar, ilmî kitaplar yayımlayan Baha Tevfik bu arada bir de mizah gazetesi çıkarmayı aklına koyar. 1910 yılının Kasımında, "Muvafık her türlü anırtı kabul olunur" yazısı ve masaya oturmuş eli kalemli bir eşek resmi olan dergisini yayınlar. Divan-ı harb-i örfînin, herhalde Osmanlı mülkünde eşek anırtısına izin vermesi beklenemezdi. Nitekim, 10.000'lik ilk baskısı bir iki saat içinde tükenen ve ek baskıları 42.000'i bulan bu mizah gazetesinin ilk sayısı kemâl-i ciddiyetle kapatıldı. *Eşek*, yaklaşık iki buçuk yıl sonra yeniden şansını denedi. Yine kapatıldı. Ancak Baha Tevfik bu kez kararlı ve tedbirliydi. Birkaç kez *divan-ı harb-i örfî* karşısına çıkmak bahasına yılmadı. Dergilerinin biri kapatılınca ötekini çıkardı: *Eşek, Yuha, El Malûm, Kibar, Alafranga Eşek* birbirini izledi.

Mizah dergilerine duyulan allerjinin bir hayli fazla olduğu 1940-50'li yılların CHP ve DP hükûmetleri de, üstelik, mizah dergilerine "kökü dışarda" damgası vurarak, kapatmalara, kapatılanlarsa başka başka adlar altında yayınlarını sürdürerek bu *mizaha* devam ettiler. Bu dönemin en iyi örneklerinden birisi de *Marko Paşa*'dır. Kapatılan *Marko Paşa*'yı, *Malûm Paşa, Merhum Paşa, Alibaba Kırkharamiler*'in izlediği bilinir.

Oysa bu alandaki -hem de beynelmilel rekor kitaplarına girecek türden- rekor II. Meşrutiyet ve sonrasının ünlü simalarından Lütfi Fikri Bey'e aittir.

Bu yazıda, o zamanlar herkes gibi İttihatçı olarak yola çıkan ancak İtilâfçılıkta karar kılan, bununla birlikte asıl *mesleği* "muhaliflik" olan Lütfi Fikri Bey'in Nisan 1911 ile Ocak 1913 tarihleri arasında, *Tanzimat* adıyla başlayıp, tam on altı kez kapatılıp, on altı kez yeni bir adla yayınına yeniden başlayan ve *Tanzimat* adı altında yayın hayatına son veren *muhalefet* gazetesinden söz edilecek.*

Bu olay bir kapama ve açma olayı olmanın dışında başlıca iki açıdan dikkat çekicidir. Bir kere basın tarihi açısından ilginçtir. Yaklaşık 21 ayda en az onaltı kez kapatılan bir gazete, başka adlar altında inatla yayınını sürdürmüştür. Demek ki Kanun-u Esasi'nin, "Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir veçhile kablettabı teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz" hükmüne harfiyen uyulmuş, gazete sansür edilmemiş, yalnızca kapatılmıştır!

Olayın siyasî tarihimiz ve demokratik hayatımız açısından (özellikle 1980'lerden geriye bakıldığında) önemi ise başlıca iki noktada toplanabilir. Önce, muhalefetin görevi, koşullar ne olursa olsun muhalefet yapmaktır. Bu görevin oldukça ağır koşullar altında da sürdürülebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca, siyasî kimliği olan kişi ve kuruluşlar gibi, yayın organları da "divan-ı harb-i örfî"ler karşısında anayasal haklarını sonuna kadar savunabilmektedirler. Biraz sonra görüleceği gibi, örfî idare karşısındaki bu hak savunma, bir *cedel*-leşme (sert münakaşa) biçimini alabilmektedir.

Gazetenin, çoğu kez Lütfi Fikri Bey imzalı yazıları -özellikle örfî idare makamlarına karşı uzlaşmaz, sert, yer yer meydan okuyucu bir üslûp kullandığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden birisi, gazetenin tüm sorumlu müdürlerinin -Lütfi Fikri Bey dahil- muhalefet mebusları oluşudur. Yazılar da aynı kişilerce yazılmaktadır. Bu durum gazeteye, sıradan bir basın organından daha cesur davranma olanağı vermiş olabilir. Ancak *Tanzimat* ve on dört değişik ad altında en az on beş kez kapatılıp yeniden yayınlanan anıları gazetenin en önemli özelliği, İttihat ve Terakki yönetimine karşı oluşmaya başlayan ve belki de tek ortak paydası muhalefet etmek olan bir hareketin yayın organı olmasıdır.

Zaman zaman Dr. Rıza Nur, Filozof Rıza Tevfik gibi kişilerin de imzalı yazılar ve başyazılar yazmış olmalarına rağmen, *Tanzimat* ve ardıllarının değişmez "sermuharriri" Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'dir. (1912 seçimlerinde seçilememiştir.)

LE TANZIMAT
JOURNAL QUOTIDIEN OTTOMAN
Gérant: LUTFI FIKRI
تنظيمات
١٣٢٩
زهره
ZUHRE
JOURNAL QUOTIDIEN OTTOMAN
LUTFI FIKRI
١٣٢٩
تقديرات
٣٢٩

Lütfi Fikri'nin sorumlu müdür olduğu Tanzimat, *Priştine Mebusu Hasan'ın sorumlu müdürü olduğu* Zühre, *Halep Mebusu Mesud Efendi'nin sorumlu müdürü olduğu* Takdirat.

Tablo'dan gazetenin kuruluş tarihi olan 29 Nisan 1911 ile kapanış tarihi olan 10 Ocak 1913 arasında meydana gelen isim değişikliklerini, "müdir-i mesul" ve sermuharrirlerinin adlarını izlemek mümkündür.

Bu gazetelerden *Tanzimat*'ın (ikinci kez yayınlanışında) ve sırasıyla *Merih, Matbuat, Tenbihat*'ın ömürleri birer gün, *Zühre*'nin iki gün ve *Nevrah*'ın da üç gün olabilmiştir.

Bu kapatma ve yeniden yayınlanmalarda kanımca asıl önemli olan, Lütfi Fikri Bey'in divan-ı harb-i örfî makamıyla olan ilişkisidir. Kapatılıp da yeni bir adla yayımına devam eden her gazetenin birinci sayfa sağ üst köşesinde *ber mutâd*, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi ya da Divan-ı Harb-i örfî'nin bildirisi; hemen bunun altında Lütfi Fikri Bey'in meydan okuyan bir yazısı yer almıştır. Örneğin, *Tanzimat*'ın ikinci kapatılmasından sonra, 2 Kasım 1911 tarihinde yayınlanan *Merih*'de şu uyarı yer almaktadır: *"Tanzimat* gazetesi divan-ı harb-i örfî kararını, mugayyir-i kanun (yasaya aykırı) olmak itibariyle ke-en-lem-yekûn (yok) hükmünde tutarak dün tekrar intişar etmişti. Bu sabah erkenden zaptiye matbaa önünde mezkûr gazetenin bugüne mahsus olan nüshalarını müvezzilerden zapt ve müsadere etti... Gazetenin sahibi Lütfi Fikri Bey, bugün mukavelât muharrirliği (Noter) vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne nizamen icab eden protestonameyi tebliğ ve mumaileyh hakkında zarar ve ziyan davası ikame edecektir..."

19 Ekim 1911 tarihinde, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin, *Maşrık* gazetesinde şu tebliği yayınlanır: "Islahat Gazetesi Müdüriyetine; Islahat Gazetesi 5 Teşrinievvel 327 tarihli nüshasında 'Alman Dostluğunun Mahiyeti' sernamesi altında münderiç (yer alan) makale tehyic-i efkârı (fikirleri coştu-

Gazetenin Adı	Kuruluş Tarihi	Mes'ul Müdürü	Sermuharriri
Tanzimat	29 Nisan 1911	Dersim Mebusu L. Fikri	L. Fikri
Tanzimat	22 Mayıs 1911	Musul Mebusu Davut Yusfâni	L. Fikri
Islahat	12 Ekim 1911	Beyrut Mebusu Rıza El Sulh	L. Fikri
Maşrık	19 Ekim 1911	Şam Mebusu Şükrü El Aseli	L. Fikri
Tanzimat	1 Kasım 1911	Musul Mebusu Davut Yusfani	L. Fikri
Merih	2 Kasım 1911	Kerkük Mebusu Tevfik	L. Fikri
Matbuat	3 Kasım 1911	Kudüs Mebusu Sait	L. Fikri
Zühre	4 Kasım 1911	Priştine Mebusu Hasan	L. Fikri
Tenbihat	6 Kasım 1911	Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur	L. Fikri
Nevrah	7 Kasım 1911	Ankara Mebusu Mahir Said	L. Fikri
Tesisat	10 Kasım 1911	Kerbelâ Mebusu Mehdi	L. Fikri
Takdirat	19 Kasım 1911	Haleb Mebusu Mesud	L. Fikri
Teşkilât	3 Ocak 1912	Edirne Mebusu Rıza Tevfik	L. Fikri
*Teminat**	9 Şubat 1912	İsmail Hakkı Paşa	L. Fikri
*İfham***	23 Mayıs 1912	Hasan Vehbi	L. Fikri
Teminat	19 Temmuz 1912	İsmail Hakkı Paşa	L. Fikri
Tanzimat	11 Ağustos 1912	L. Fikri	L. Fikri

* *Teminat* gazetesi yayın hakkı İsmail Hakkı Paşa tarafından alınmış bir gazetedir. Paşa'nın sorumlu yazı işleri müdürlüğü altında iki kez Lütfi Fikri Bey'le işbirliği yapmıştır.

** *İfham* ise Ahmet Ferit Beyin (Tek) gazetesidir. Bu gazete de kısa bir süre Lütfi Fikri ile işbirliği yapmıştır.

Lütfi Fikri

rucu) mucib neşriyatta bulunmuş olduğundan, idare-i örfiyye kararnamesinin altıncı maddesine tevfikan mezkûr gazetenin tatil edilmiş olduğu divan-ı harb-i örfînin kararı iktizasından bulunduğu tebliğ olunur."

Bu duyurunun hemen altında gazetenin şu yanıtı yer almaktadır: "Tehyic-i efkâr ve tahdiş-i ezhan (zihinleri kurcalayan) sözlerini, idare-i örfiyenin pek yanlış olarak telâkki ve tatbik etmekte olduğu artık bu kere büsbütün tezahür etti. İdare-i örfiye şu hale nihayet versin. İşte kendisine son defa beyan ve ihtar ediyoruz ki, bu meslekte devam ederse, bizi yine tarik-i kanuniyede kalmak şartıyla başka türlü hareket etmeğe mecbur edecek ve kendisini de bizi de çok yoracaktır."

1911 yılı Kasım ayının ilk günlerinde, *Tanzimat, Merih* ve *Matbuat* adlı gazetelerin yalnızca birer gün yayınlandıktan sonra örfî idarece kapatılmaları üzerine 4 Kasım 1911 tarihli *Zühre*'de, "Divan-ı Harb-i Örfî Heyetine" hitabıyla şu uyarı yayınlanmıştır: "Muhakkak biliniz ki mugayyir-i kanun (yasaya aykırı) muamelâta (işlemlere) devam ettikçe, biz sizden hiç korkmayız ve nasıl ki korkmadığımızı da birkaç günden beri yaptıklarımızla gösterdik. Daima tarik-i kanuniyede kalmak şartıyla size karşı öyle vesait-i müdafaamız (savunma araçlarımız) vardır ki, bunların şimdiye kadar belki onda birini gösterdik. *Maşrık* gazetesinin size ihtar ettiği vechile bütün bu vesait-i tedafüiyye-i kanuniyyemize (yasal olarak kendimizi koruma araçlarına) tevessül edersek (başvurursak) emin olunuz ki siz de biz de çok yorulacağız. Gerçi temin-i meşrutiyet sadedinde biz hiç yorgunluktan kaçanlardan değiliz. Fakat size karşı böyle bir mücadele için zamanı pek muvafık görmüyoruz... Fakat inşallah zamanı geldiği vakit bizim tarafımızdan şiddetli müdafaata ve hatta muhacemata (savunmalara ve saldırılara) muntazır olunuz. Bu memlekette bütün fenalıkların, felâketlerin masdarı (kaynağı) olan kanunsuzluğu biz mutlaka ref edeceğiz (kaldıracağız). Bu babdaki azmimizin ne kadar şedit (şiddetli) olduğunu o zaman göreceksiniz. Hulâsa Trablusgarb hadisesi münasebetiyle sizinle şimdi bir mütareke (ateşkes) kabulüne kendimizi mecbur görüyoruz. Ümit ederiz ki, siz de şu düşüncemize aynı fikirle mukabele eder ve tekrar sabrımızı tüketecek mukarreratla (kararlarla) fazla üzerimize gelmezsiniz."

Gazetenin ertesi gün bir kez daha kapatıldığını ve yerine başka bir adla yenisinin yayınlandığını söylemeye bilmem gerek var mı?

19 Aralık 1911 tarihli *Takdirat*'da sıkıyönetimin şu açıklaması yer alır:

"Bugünkü *Tesisat* gazetesinin 'zat-ı hazret-i padişahiye açık ariza' sernamesiyle başlayan makalesi tahdiş-i ezhanı (zihinleri kurcalamayı) mucib olduğundan..."

Bu açıklamanın hemen altında gazetenin şu notu göze çarpar:

"Divan-ı harb-i örfî tarafından tatil edilen *Tesisat*'ın yerine bugün *Takdirat* intişar ediyor."

3 Ocak 1912 tarihli *Teşkilât*'ın birinci sayfasında örfî idarenin, "... tahdiş-i ezhanı mucib makalesinden dolayı..." diye başlayan bilinen açıklamasına yer verildikten sonra, aynen şöyle deniyor:

"Teşkilât: Bu hangi makaledir bunu artık sormak istemiyoruz. Meclis'deki maddelerin yanında bu gibi şeyler artık gölgede kalıyor. Bütün bu ahval (durumlar) ve vekayii (olaylar) hürriyet ile istibdat arasında bu kerre bir başka nev'i ve şekilde yeniden başlamış olan muharebata müteallik teferruattan başka bir şey değildir. Neticeyi görürüz!"

Netice: İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Emrullah Efendi'nin, Lütfi Fikri Beye verdiği bir yanıtta, Prof. Tunaya'ya göre, "Madem ki Lütfi Fikri Bey gazetesinde tefe'ül babında isim koymayı itiyad etmiş, *Tesisat, Takdirat* gibi. Eğer bir daha gazetesi tatil olunursa yeni çıkaracağı gazetenin ismini *Tezvirat* (yalan dolan şeyler) koysun" demesine rağmen, Lütfi Fikri Bey iğri ya da doğru muhalefet etmenin ciddi bir örneğini ortaya koymuştur. "İktidar bütün rejimlerde var. Önemli olan muhalefetin varlığıdır" yollu retoriğin revaçta olduğu günümüzde, herhalde Lütfi Fikri Bey'in muhalefetinden öğrenecek şey vardır. □

Kudüs Mebusu Said Hüsnü Efendi.

Priştine Mebusu Hasan Rey.

* *Milli Kütüphane'deki ve Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ndeki koleksiyonlardan bizim saptayabildiğimiz, bu sayıya ek olarak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı yayını, Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* sayfa 256'da gazetenin adları arasında *Bedahet* ve *Yeni Yol* da yer almaktadır. Biz *Bedahet* ve *Yeni Yol*'u görmedik. Söz konusu gazete ve Lütfi Fikri Bey hakkında Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1.cilt, s.208-218 ve *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, s.187-194'de değerli bilgiler vardır.

Osmanlı Vitrayı

ÜZLİFAT ÖZGÜMÜŞ

Camilerde, saraylarda vb. gördüğümüz, renkli camdan desenli pencerelerin Batıdakilere benzeyen ve benzemeyen yanları; nasıl yapıldıkları...

I. Vitray ve Özellikleri

VİTRAY, cam işçiliğinin farklı yönlerde gelişmiş kollarından biridir. Bu sanatın çeşitli dönemlerde değişik yöntemlerle uygulandığı görülmektedir: Birçok tarihi yapıda yanyana tutturulmuş renkli cam parçalarından oluşan akıl almaz derecede zengin vitray kompozisyonları mevcuttur. Vitray işçiliğinin tarihine kısaca göz attığımız zaman Bizans[1], Selçuklu[2], Osmanlı ve Avrupa sanatlarında çok gelişmiş olduğunu görürüz.

Bizans vitrayında geometrik biçimli cam levhacıklar renklendirilmiş ve bazı hallerde desenlerle bezenmiştir. Bu cam levhacıklar da pişmiş toprak, taş veya kurşun çerçevelere geçirilmiştir. Bizans vitray örnekleri veren önemli yapılar Ravenna'da San Vitale kilisesi, İstanbul'da Pantokrator kilisesi (Zeyrek camii) ve Khora Manastır kilisesidir (Kariye camii).

Gelişimini Bizans vitray sanatına borçlu olduğu[3] düşünülen erken Avrupa vitraylarında cam parçaların kurşun çubuklarla birbirine bağlandığı görülür. Bu kural yüzyıllarca hemen hemen hiç değişmeden uygulanmıştır. Ortağaç pencerelerinde yeralan küçük cam parçaları zamanla yerini daha büyük ölçüde olanlara bırakmıştır. Kompozisyonlar bazen tek renkli bazen de değişik motiflerle boyalı camlardan meydana gelmektedir.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait vitraylı pencereler, renkli camların alçı şebekeler içinde yer alması bakımından değişik bir özellik gösterirler. Osmanlı pencerelerinde bir adım daha ileri gidilerek çift camlı bir düzenlemeye ulaşılmıştır. Dışlık denilen petek pencerede alçı bir çerçeve içinde renksiz ve basit şekilli camlar kullanılır. Bunlar yuvarlak, yumurta biçimi ve fil gözü denilen tarzdadır. Dıştakilerin sade olarak yalnız renksiz camdan yapılmalarına karşılık içerde renkli camlar kullanılmıştır. Bu renkli cam parçacıklar alçıdan dekoratif şebekelerin içlerine yerleştirilir. Elde edilen revzen-i menkuş (dekorlu cam) pencerenin iç tarafına konur. Bunların desenleri çok değişik ve göz alıcıdır. Duvarlar kalın olduğu için iç yüzeye intibak ettirilen nakışlı camların dış tarafından duvar kalınlığı kadar bir boşluk kalır. Bu boşluğun gölgesi güneşin durumuna göre cephenin mimarisini değiştireceğinden oraya cephenin yüzeyi ile aynı hizada olmak üzere ikinci bir alçı pencere geçirilir. Böylece pencere kalınlıkları biri içerden diğeri dışardan alçı çerçevelerle donatılır.

Vitray, camilerde, saraylarda ve hatta özel evlerde bile süslemenin ana elamanı durumuna geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye Camii ve İmareti'nin inşaatına ait defterlerdeki kayıtlarda burada çalışan sanat erbabı arasında camcı ustalarının da (camgeran) adı verilmiştir.[4]

Osmanlı binalarındaki vitraylar düz veya kemerli pencerelerde görülür. Kemerler yuvarlak, sivri ya da üst kısmı Bursa kemeri şeklinde olup planın uygulanmasına göre çoğunlukla simetriyi sağlayacak biçimde yerleştirilir. İç kısmı büyük bir mekân teşkil eden camilerde pencereler kemer teşkilatına uyarlar, ayrıca duvarların dayanıklılığına zarar vermemek için takviye kemerli kısımlar içine açılırlar.

Dinî binalarda pencereler içeriye belirli derecede ışık verecek kadar ufaktır. Özellikle camilerde manevi bir âlemde yaşanıldığı hissini vermek ve aynı zamanda kışın sıcağını, yazın serinliğini korumak için az pencere açılır. Bunun diğer bir sebebi de duvarları zayıflatmamak ve kubbeyi tutacak ağır

Kadırga, Sokollu Mehmed Paşa Camii'nden vitraylar.

bir kütle elde etmektir. Bununla beraber alt pencereler karanlığı büyük ölçüde dağıtır. Bunların bir kısmı açılabilir, bir kısmı açılmaz. İçteki vitraylar mimari bir süsleme meydana getirirler. Aynı zamanda bu camlar renkli bir ışık vererek tavanın ve kubbenin derinliğinden doğan kasveti yok eder. Bundan başka soğuk havalarda alt pencerelerin kepenkleri kapatıldığı zaman içersi büsbütün karanlık olmaz. Bu camlardan süzülen ışık tavanların nakışlarını aydınlatır ve duvarlarda güzel bir kompozisyon meydana getirerek mekâna mistik bir hava verir.

II. Osmanlı Vitraylarının Yapım Teknikleri

Elde edilecek kompozisyonun kolaylığına veya zorluğuna göre iki farklı teknik uygulanır:

a) Sade desenli vitrayların yapımı için süslenecek pencerenin açıklığından biraz daha büyük düz bir tahta levha hazırlanır. Yatay olarak konulan tahtaya renkli camların uygulanacağı pencere açıklığının şekli çizilir. Bu çizgilerin üstüne kenarlıklar çakılarak bir çerçeve meydana getirilir ve içine de kompozisyonun kalıbı alınır. Daha sonra modelde belirtilen biçim ve renklere göre camlar kesilir. Bu camlar, kenarları alçıyla tutturulabilsin diye daha büyükçe kesilir. Cam yerleştirilecek yerler alçı pervazların kalınlığının yarısına kadar lüleci hamuruyla doldurulur. Alçı pervazlara tekabül eden yerler ise serbest ve çukurda kalır. Bu işlem farklı bir şekilde de yapılabilir: Levhanın üstü bu hamurdan belirli kalınlıkta bir tabaka ile kaplanır ve desen kalıbı bunun üstüne alınır. Sonra alçı doldurulacak kısımlar bir bıçağın yardımı ile boşaltılır.

Böylece birbiri ile bağlantılı kanalların ayırdığı topraktan bir adacıklar serisi elde edilir. Bu adacıklar cam parçalarının düz bir yüzey meydana getirmesi için aynı kalınlıkta olmak zorundadırlar. Bundan sonra uygun şekilde kesilmiş her cam parçası yerine konur. Camların kenarları bu toprak adacıklardan aşağı yukarı bir santimetre taşar. Bütün cam parçaları yerlerine konunca bu camların üstüne de toprak doldurulur. Altta bulunan kanallara uyacak şekilde üstteki kanalların kenarları kesilir ve düzenlenir. Bu işlem bitince kanalların içine sıvı alçı akıtılır ve kurumaya bırakılır. Alçı kanalları izleyerek bütün boşluğu doldurur ve camların dışarı kenarlarını kavrar. Daha sonra toprak kaldırılır ve bir bıçakla yüzey temizlenir. Belli yükseklikteki pencerelere konacak renkli camlarda çamurdan adacıkların cidarlarını aydınlığın odaya giriş açısına göre içeri doğru eğik olarak kesmek gerekir.

b) Daha grift ve süslü vitraylarını yapılması için başka bir yola başvurulur. Zira basit ve kolay motiflere uygun olan bir önceki yol zarif motiflere uygulanamaz. Bu ikinci metodda motif sertleşmiş bir alçı tabakasını özel bıçaklarla kazıyarak elde edilir. Bu iş bitinci camlar modele uygun olarak yerleştirilir, aralarındaki boşluklara hafifçe camların üstüne taşacak şekilde sıvı alçı akıtılır. Bu kısım alçı çubukların diğer yüzünü oluşturur. Bıçakla kazınan kısım daha az düzgün olduğu için daima dışarı doğru bakar. □

---

[1] Bizans camları için bkz. Eyice I, s.168; II, s.198; Megaw.
[2] Selçuklu camları için bkz. Otto-Dorn-Önder, s.243.
[3] Bkz. Megaw.
[4] Barkan, s.329.

Bibliyografya

Arseven, C.E.: *Türk Sanatı*, İst., 1970, s.197-201.
Barkan, Ö.L: *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, cilt I, Ankara, 1972.
Bayraktar, N.: İstanbul Cam ve Porselenleri. İst., 1982.
Bayramoğlu, F.: *Turkish Glass Art and Beykoz-Ware*, İst., 1976.
Eyice, S.: I- La Verrerie en Turquie de l'époque Byzantine a l'époque Turque. *Annales du 4ème Congres des Journees Internationales de Verre*. Liege, 1969, s.162-182.
II- Uluslararası Balkanlarda Ortaçağ Camcılığı Sanatı Konferansı. Ankara, *Belleten* cilt XXXIX, sayı: 153 Ocak 1975'ten ayrıbasım.
Megaw, A.H.S.: *Notes on Recent Work of the Byzantine Institute in Istanbul*, Dumberton Oaks Papers, no.17, s.333-371.
Newmann, A.An, *Illustrated Dictionary of Glass*. London, 1977.
Otto-Dorn, K.-Önder, M.: Kubad-Abad Kazıları 1965 Yılı ön Raporu. *TAD* (14/1-2) s.237-247.

İlânından Üç Hafta Önce

"Cumhuriyet Hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Mütalâatı"

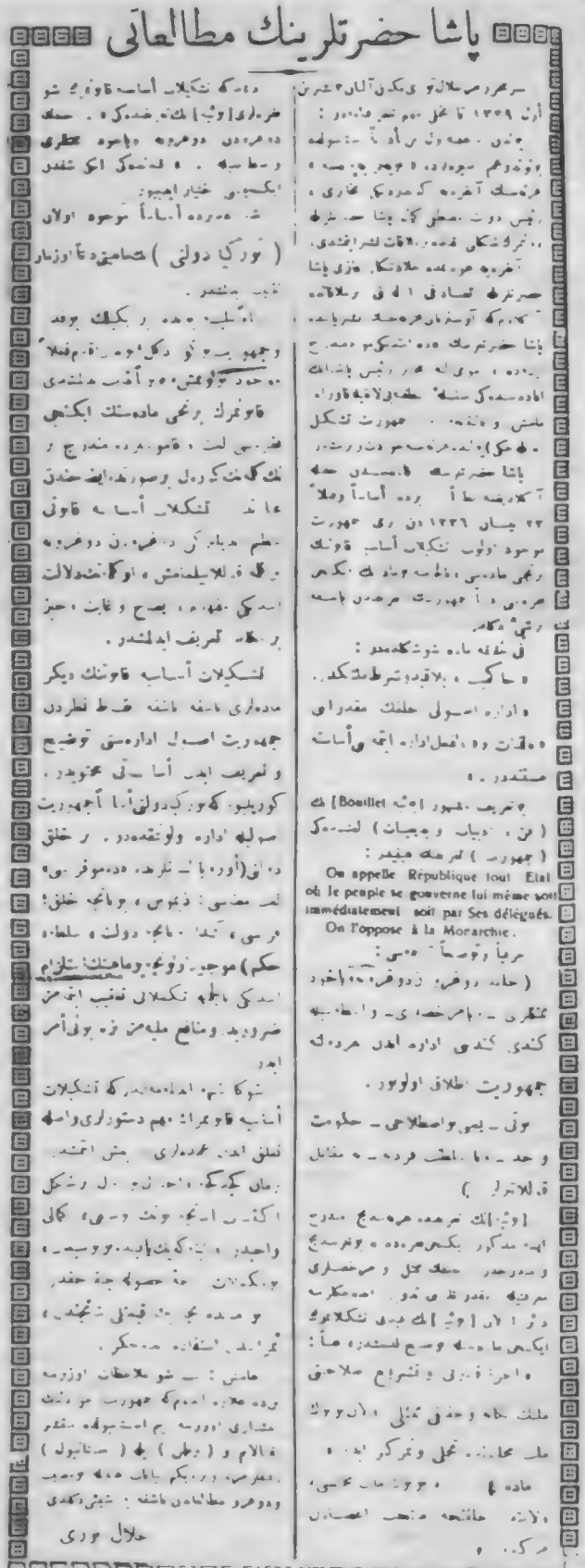

پاشا حضرتلرينك مطالعاتى

Sermuharririmiz Celâl Nuri Beyden alınan 3 Teşrinievvel 1339 tarihli mühim telgrafnamedir:

Bundan bir hafta evvel, ben mezunen İstanbul'da bulunduğum sıralarda "Neue Freie Presse" gazetesinin Ankara'ya gönderdiği muhabiri, Reis-i Devlet Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle devletimizin şekli hakkında bir mülâkat neşretmiştir.*

Ankara'ya avdetimde celâdetkâr Gazi Paşa Hazretleriyle tesadüfî olarak bir mülâkatta anladım ki, Avrupalı gazetecinin neşriyatında Paşa Hazretlerinin ifade ettiği mevad münderiç ise de, mumaileyh muhabir Reis Paşanın ifadesindeki silsile-i mantıkiyeyi lâyıkıyla kavrayamamış ve binnetice bir (Cumhuriyet teşkil edileceği) yolunda gazetesinde havadis vermiştir.

Paşa Hazretlerinin ifadesinden hakkıyla anladığıma nazaran, bizde esasen ve fiilen 23 Nisan 1336'dan beri cumhuriyet mevcut olup Teşkilât-ı Esasiye Kanununun birinci maddesi ve bilhassa bu maddenin ikinci fıkrası zaten cumhuriyetin tarifinden başka bir şey değildir.

Filhakika madde şu şekildedir:

"Hâkimiyet bilâ kaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."

Bu tarif, meşhur Buyye [Bouillet]'nin (Fen, Edebiyat ve Bediiyat) lûgatindeki (cumhuriyet) tarifinin aynıdır:

On appelle République tout Etat où la peuple se gouverne lui-mème sois immédiatement soit par ses délégués.

On l'oppose à la Monarchie.

Harfiyen ve tavzihen tercümesi:

(Halkın doğrudan doğruya veyahut mümessilleri -veya murahhasları- vasıtasıyla kendi kendini idare eden [ettiği!] her devlete cumhuriyet ıtlak olunur.

Gazi Paşa refikaları Lâtife Hanım; hususîyetlerinde.

غازی پاشا رفیقه‌لری لطیفه خانم ؛ مخصوصیتنده

جمهوریت حقنده غازی مصطفی کمال

Bunu -yani bu ıstılahı- hükûmet-i vahid -veya saltanat-ı ferdiye- ye mukabil kullanırlar.)

Buyye'nin tarifinde her ne mündemiç ve münderiç ise, mezkûr ikinci fıkrada bunlar mündemiç ve münderiçtir. Halkın mümessil ve murahhasları marifetiyle mukadderatlarını tedvir edeceklerine dair olan [Buyye]'nin kaydı Teşkilâtımızın ikinci maddesiyle tavzih kılınmıştır, aynen:

"İcra iktidarı ve teşri' selâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder."

Madde 4 - "BMM vilâyetler halkınca müntehap âzâdan mürekkeptir."

Demek ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun şu fıkraları [Buyye]'nin tarifindeki "..Halkın doğrudan doğruya veyahut mümessilleri vasıtasıyla.." iki şıktan ikincisini ihtiyar ediyor.

Şu takdirde esasen mevcut olan (Türkiye devleti)'nin mahiyeti zaten o zamana tesbit edilmiştir.

Binaenaleyh bunda bir yenilik yoktur ve cumhuriyet bugün değil, bundan akdem fiilen mevcut bulunmuş ve kanunen tesbit edilmiştir.

Kanunumuzun birinci maddesinin ikinci fıkrası lûgat ve kamuslarda münderiç bir tek kelimenin güzel bir suretle izahından ibarettir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tanzim edilirken doğrudan doğruya bir kelime kullanılmamış, o kelimenin delâlet ettiği mefhum, izah ve gayet veciz bir şekilde tarif edilmiştir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun diğer maddeleri başka başka nukat-ı nazardan cumhuriyet usul-ü idaresini tavzih ve tarif eden esasatı muhtevidir. Görülüyor ki, Türkiye devleti esasen cumhuriyet usulüyle idare olunmaktadır. Bir halk devleti (Avrupa lisanlarında "demokrasi" lûgat mânâsı: dimos, Yunanca halk; krasi, keza Yunanca devlet, sulta, hüküm) mevcut olunca, bu mahiyetin istilzam ettiği bilcümle teşkilât takip etmemiz zaruridir ve menafi-i milletimiz bunu emreder.

Şuna şüphe edilmemelidir ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz en mühim düsturları ve usule taâllûk eden umdeleri derpiş etmektedir. Zaman geçtikçe ve ahval [Be veya nun + vav'la başlayıp lam'la biten, ama silik çıktığı için okunamayan bir ya da iki kelime] bir şekil iktisap ederse, bunun tevessüü, ikmali vaciptir. Ve elbetteki pek yakında bu tevsiat, bu teşkilât saha-i husule çıkacaktır.

Bu meyanda tecaribin kıymetli netayicinden, semeratından istifade edeceğiz.

Hamiş - Şu mülâhazat üzerine, ben de ilâve edeyim ki, cumhuriyet havadisinin intişarı üzerine, benim İstanbul'da münteşir makalâtım ve (Vatan) ile (İstanbul) refiklerimize verdiğim beyanat ayniyle bu musip ve doğru mütalâattan başka bir şey değildir.**

Celâl Nuri
İleri, 4 Teşrinievvel 1339

* *Bknz. "Türkiye'de Cumhuriyet ve Şarklılık, Garplılık Meselesi", Neue Freie Presse* muhabirine demeç (*Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III* (Ankara: T.Tarih Kurumu B., 1961), 2.bas., s.63-66.

** Gerçekten, genellikle sanıldığının tersine, Cumhuriyet ânicden ilân edilmemiş, Lausanne Barış Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra ve daha İstanbul müttefik işgalinden kurtulmadan önce, uzun uzadıya basında tartışılmıştır.

İleri, öteki İstanbul gazeteleri gibi 7-21 Eylül arasında iki hafta süren Mürettipler grevi nedeniyle yayımlanamamıştı. 22 Eylülden itibaren, bu gazetenin ilk sayfasında şu haber ve yorumlara rastlıyoruz:

24 Eylül: Teşkilât-ı Esasiye Kanununda tadilât: iki cümlenin bir kelimede hülâsası: Cumhuriyet.

25 Eylül: Üç yıldız imzalı başyazı: Türk Cumhuriyeti. Aynı sayıda Konya meb'usu Refik [Koraltan] Beyin beyanatı: İslâmiyet esasen Cumhuriyet esasına müstenittir. Bugünkü idare şekli, faaliyet sahasında cumhurî idareden farklı değildir.

26 Eylül: Celâl Nuri'nin başyazısı: Cumhuriyet-i Seniye

27 Eylül: haber = Cumhuriyet-i idare ve Teşkilât-ı Esasiye

28 Eylül: yine Celâl Nuri'nin başyazısı: Hâkimiyet, Cumhuriyet

30 Eylül: Suphi Nuri'nin başyazısı: Biz iyi idare edilmek, mesut olmak, terakki etmek istiyoruz. Eğer bunları bize verecekse, *Yaşasın Cumhuriyet.*

Ras ül-Hayme'de Tarih

Körfez'den Osmanlı'ya Sempatik Bakış

SALİH ÖZBARAN

Arap tarihçileri oldum olası, ülkelerinin geri kalmışlıklarını, Osmanlı egemenliğinin olumsuz etkilerine yorarlar. Şimdi bu eğilim değişmeye başlıyor, ama iyi niyetler henüz belgelenmiş araştırmalara dönüşmemiş.

19-20-21 KASIM 1988 günlerinde Birleşik Arap Emirlikleri'nden Ras ül-Hayme Emirliği'nin Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi tarafından bir toplantı düzenlendi. Emirin sarayına karşı şirin Ras ül-Hayme otelinin konferans salonunda yapılan, Osmanlı-Basra Körfezi ilişilerini konu alan ve anılan merkezin müdürü Ahmed C. el-Tedmuri tarafından programlanan bu toplantı, körfez ülkelerinin ortaklaşa kurdukları ve körfez ülkelerinin geçmişini aydınlatma amacı taşıyan bir örgütün direktifliğinde yürütülen birçok toplantıdan son yapılanı idi.

Arap ülkelerinden Bahreyn Emirliği Adalet Bakanı ve anılan merkezin genel müdürü Şeyh Abdullah bin Halid el-Halife'nin, Arap tarihçileri birliği başkanı Prof. Mustafa Abdülkadir el-Neccar'ın, Birleşik Arap Emirlikleri Arşiv ve Dokümantasyon merkezi müdürü Dr. Abdullah Morsi'nin, Mısır'dan Prof.Abdülaziz Nevvar'ın, Tunus'tan Prof. Abdülcelil Temimi'nin, Hollandalı arşivci Dr. Slot'un ve başkalarının yanında Türkiye'den Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü Doç. İsmet Miroğlu ile beraber nasıl bir seçim ile çağrıldıklarını bilemediğim ve aralarında benim de bulunduğum -ağırlığını Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarihçilerinin oluşturduğu- 8 temsilci (Prof. M. İpşirli., Doç. M.Maksudoğlu, Doç. C.Baltacı, Doç. H.Yavuz, Doç. A.Tabakoğlu, Y.Doç. İ.Bostan ve Osman Zeki Soygit'in) katıldıkları ve toplam 27 bildirinin tartışıldığı bu toplantı beklendiği üzere ve son yıllardaki Türk-Arap ülkeleri politik/ticarî ilişkiler doğrultusunda, geçmişte kardeşliği arayan bir nitelikte oldu. Belgelerin az, ama iyi niyet ifadelerinin pek bol olduğu bir ortamda geçti. Kısacası, benim 23 yıl önce Londra'da izlediğim ve daha ziyade Osmanlı yönetimindeki Mısır'ı konu alan bir sempozyumda Arap tarihçilerin gösterdikleri yaklaşımın tam tersine bir ortam egemen oldu. O tarihte Prof. Cemaleddin el-Şeyyal, 18. yüzyılın Mısır'ında entelektüel ve sosyal tarihe bakarken şöyle demişti: *"Osmanlı döneminde Mısır'ın karşı karşıya kaldığı tecrid, büyük ölçüde kültürel ve sosyal hayatın gerilemesine sebep olmuştur"*[1]. Gerçi Londra'daki toplantıda Şinasi Altundağ, Hasan Adalı ve Stanford Shaw gibi tarihçiler Osmanlı belgelerinin önemine değinmişler, Arap tarihçilere yol göstermişlerdi. Ama Mısır'daki siyasî ortam, diğer Arap ülkelerinde ve Türkiye'deki atmosfer Türk-Arap ilişkilerine objektif bakabilecek hazırlıkta değildi. Yine de, arşiv belgelerine inilmemiş olsa bile, Türk-Arap ilişkilerinin geçmişine tarafsız bakmaya çalışan Arap tarihçiler çıkmıştır. 1958 yılında Zeine N.Zeine, Türk-Arap ilişkilerinin geçmişini ve Arap milliyetçiliğini işlerken gelecek için umut vermişti[2].

Benim burada amacım Türk ve Arap tarihçilerin birbirlerinin geçmişine bakış tarzlarını vermek değil, Londra'daki toplantıya değinmemin sebebi, 20-30 yıl önce dahi Türk-Arap ortak tarihine bakarken tarafların gereken bilimsel olgunluğa erişmemiş olduklarını göstermektir.

Bugün durum, şüphesiz, farklı. Gerçekten son 10-15 yıl içinde bazı örgütlenmeler, Osmanlı egemenliğinde kalmış Cezayir'den Basra Körfezi'ne, Yemen'e, Habeşistan'a uzanan Arap toprakları tarihine belgesel yaklaşımı, özellikle zengin Türk arşivlerinden yararlanma arzusunu göstermiştir.

Umutlar ve Kaygılar

Arap ülkelerinde Osmanlı tarihini temsil eden misafir Türk tarihçiler (Prof. Halil Sahilioğlu, Doç. Engin Akarlı gibi), Arap ülkelerinden Türkiye'ye doktora ve araştırma için gelenler, çoğu Arap ülkelerinde yapılan sempozyumlar Türk-Arap ilişkilerini,

Ras ül-Hayme Emiri'nin sarayında konferansa katılanları kabûl sırasında.

özellikle Osmanlı yönetimindeki Arap ülkelerini konu eden süreli yayınlar[3], şüphesiz, anılan tarihçilikte yeni bir ortam yaratmıştır. Böyle bir ortamın yaratılmasında büyük katkıları olan Tunuslu tarihçi Abdülcelil Temimi, Türk-Arap ilişkilerinin yakın geçmişinde karşılaşılan sorunları şöylece belirlemiştir:

1) 19. yüzyılın ikinci yarısından 1970'li yıllara kadar geçen süre içinde yazılan tarih ve edebiyat çalışmaları doğru ve tarafsız değildir; Batı'da yapılan çalışmalardaki gibi temelsiz yargılarla doludur; Batılı görüşler, eleştirisiz adapte edilmiştir; Osmanlılarla ilgili yaygın önyargıları silip atmak çok zor olmuştur.

2) 1970'li yıllara kadar Türk ve Arap tarihçilerini bilimsel görüş alış verişinde bulunduracak girişim olmamıştır. Türklerin Arap akademik dünyasında yer almalarının ya da tersinin gerçekleştirilememesi her iki taraf arasında duvar oluşmasına yol açmıştır; araştırma sonuçları yankı bulamamıştır.

3) Yakın zamana kadar bilimsel metodlar uygulanmamış, çözüm bekleyen problemler ele alınmamıştır.

4) 1970'lerden önce Arap tarihçiler Osmanlı arşivlerini kullanmamışlar, Türkçe yayınlanan belgeleri değerlendirememişler, araştırmalarında Fransız ve İngiliz kaynaklarına ve yayınlarına bağlı kalmışlardır.

5) İlgili arşiv ve kütüphanelerde bulunan belgelerin katalog veya süreli yayınları hâlâ yoktur.

Ras ül-Hayme Konferansı için hazırlanmış programın kapağı.

Osmanlı egemenliğinde kalan Arap toprakları tarihi uzmanı olan, burada konu ettiğimiz araştırmaların yeni bir dinamizm kazanmasına yol açan. Prof. Temimi'ye göre günümüzde, diyalog sonucu, hiçbir Arap tarihçinin Osmanlı hâkimiyetinde kalmış Arap eyaletlerinin tarihine eski, olumsuz gözle bakmamaktadır[4].

Mısır'daki Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı ve tarih bölümü başkanı Prof. Nevvar, gelecekte Türk ve Arap tarihçilerin Osmanlı idaresindeki Arap eyaletlerine ilişkin ortak çalışmalara girmelerini arzu etmektedir[5].

Prof. Halil İnalcık da, Osmanlı tarihi araştırmalarında egemen önyargılardan sözettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliklerinin karıştırılmaması gerektiğini vurgularken gözlemlerini şöyle sıralıyordu:

1) Bir halkın, yönetimin veya bireyin millî ve sosyal felsefesi tarihî deneyiminin yorumunda etkilidir, belirleyicidir. Osmanlı İmparatorluğu modern Türk devleti ile aynı nitelikte görülmemelidir.

2) Osmanlı İmparatorluğu ortaçağ imparatorluğu nitelikleri taşımıştı. Türkiye'de çağdaş tarihçilik onu böyle

görmekte ve mirasını, hanedanı, askerî ve dinî devlet sistemini ve siyasetini göklere çıkarmak zorunda değildir.

3) Bir imparatorluğun kusurlarını Türk halkı üzerine yüklemek doğru değildir.

4) Tarihçiler 4 asırlık Osmanlı-Arap ortak geçmişine daha yapıcı yaklaşmalı, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel bağları ortaya koymalıdır. Yapmacık genellemelerden kaçınmalı, Osmanlı arşiv yığınlarından yararlanmalıdır. Son incelemeler göstermiştir ki, gerileme iddialarına karşı, Osmanlı egemenliğinin başlangıç yıllarında Suriye ve Filistin şehirleri ve kırsal kesim, Memlûk dönemine nazaran daha iyi durumda idi[6].

18-20 Haziran 1979 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenen *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte* Birinci Uluslararası Konferans için zamanın başbakanı Bülent Ecevit'in dilekleri şöyleydi:

Sayın Prof.Dr. Emel Doğramacı
Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı ve "Türk Arap İlişkileri" Konferans Komitesi Başkanı ANKARA

Türk Arap ilişkileri konusunda Hacettepe Üniversitesinde düzenlenen Seminer çok uygun bir zamana rastlamaktadır. Çünkü hükümetimiz, dost İslâm ve Arap ülkeleriyle sağlam tarihsel temellere dayanan yakınlığını, çağın koşullarına ve gereksinmelerine uygun biçimde güçlendirmeye ve bu yakınlığın ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda daha somut içerik kazanmasına özel bir önem vermekte, bu yönde çaba göstermektedir.

Bu alanda atılacak adımların bölge huzuruna ve gerek Türkiye'nin gerek İslâm ve Arap ülkelerinin gelişmelerini güvenlik içinde hızlandırmalarına büyük katkısı olacağı kanısındayım.

Çalışmalarımıza ışık tutacağına inandığım Seminere ve Seminerdeki konuşmacılara ve konuklara başarılar dilerim.

Saygılar sunarım[7].

Gerek üst düzeydeki devlet yöneticileri gerekse akademik dünyada söz sahibi tarihçiler tarafından dile getirilen eksiklikler ve teşvikleri çoğaltmak, son 10-15 yılda ortaya konan çalışmaların olumlu gelişmelerini sergilemek mümkündür, ancak bu satırların amacı değildir. Üzerinde durmak istediğim husus, yetkililerin Türk-Arap ilişkilerinin geçmişini ararlarken "çağın koşulları"na ve "bilimsellik"e özel dikkat çekmiş olmalarıdır. Ras ül-Hayme toplantısına bu gözle bakarak kısaca değerlendirmek isterim.

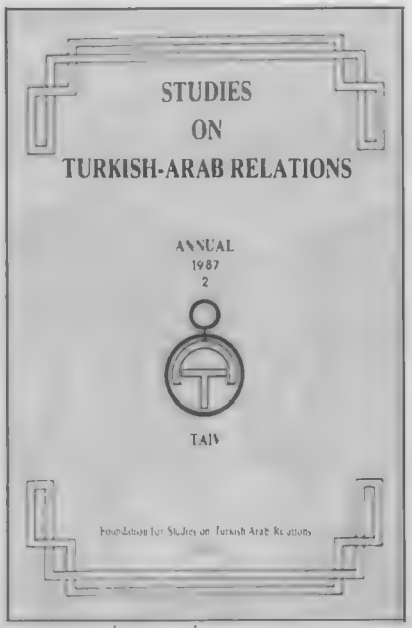

Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı'nın Yıllığı.

Ras ül-Hayme'nin Mesajı

Ras ül-Hayme'deki bu toplantının vermek istediğini -bir bakıma da veremediğini- şöylece özetleyebilirim:

a) Birçok eleştiri kokan bildiriye karşılık tarihçilerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Körfez sahillerindeki varlığına sempati ile bakma gereği duymuşlardır; kimileri 18-20 yıl önceki bakış açısından adeta öç alırcasına övgü ile söz etmişlerdir. Ancak, son 15-20 yıl içinde böyle bir dönüşü haklı çıkaracak tarih incelemelerinin yapılıp yayınlandığını söylemek zordur. Bu konumda, Türk-Arap ilişkilerinin tarihi, bilimsel araştırmaların arkasından gitmemiş, Türkiye-Arap ülkeleri siyasî ve ticarî ilişkilerinin gerisinden sürüklenmiştir. Bu durumda yakın bir gelecekte durumun tersine dönmeyeceği nasıl garanti edilebilir? Ras ül-Hayme'de tarihçiler, genelde, meselenin Osmanlı yakasını dile getirmekle, daha doğrusu Osmanlı varlığına önem verilmesi gereğini duyurmakla beraber, son yılların ortak isteklerini -sadece isteklerini- bir kez daha vurgulamaktan ve tarihçilik dünyasının çoktan hallettiği bazı meseleleri tekrarlamaktan öteye gidemediler. "Şurada şu belge koleksiyonu var", "buradaki belgeler önemli", "Osmanlı vesikalarına kulak vermek lâzım" gibi temenniler ve hatırlatmalar, "...daki belgelerin incelenmesi sonucu... sonuçlara varabiliyoruz"dan çok daha fazla idi. Şüphesiz pek masraflı olan böyle bir toplantının çok daha yararlı ve zengin sonuçları olmalıydı.

b) Konferansa katılan Türk tarihçilerin pekçoğunun Osmanlıların Körfez'deki durumlarıyla ilgili pek incelemeleri yoktu (şunu hemen belirtmek lâzımdır ki, anılan bölgeleri araştırma konusu yapan tarihçilerimiz yok denecek kadar azdır). Dolayısıyla, Türk tarihçilerin zengin belge koleksiyonlarına dayanarak bildiri sunmaları ve Osmanlı arşivlerinin zenginliklerini yansıtmaları olanaksızdı. Ama bazı tarihçi meslektaşlarımızın, Osmanlıların Körfez'deki statülerini belirleyici Osmanlı raporlarından sözetmeleri ilgi ile karşılandı. Ancak bunların yeterli olduğunu söylemek çok zordu.

Unutmamak gerektir ki tarihçilik, duygudaşlığın veya dindaşlığın sınırlarını aşmak zorundadır; sözettiğim konferansta eksikliğini gördüğüm inandırıcı kaynakların, sabırlı çalışmaların da ötesinde, ünlü tarihçi Fernand Braudel'in belirttiği *"tek taraflı tarih yoktur. Hiç bir şey tek başına egemen faktör değildir: ne ırklar arasındaki çatışma, bunların çarpışma ve uzlaşmaları insanın bütün geçmişini belirlemiş, ne güçlü ekonomik düzenler, gelişme ve çöküş yaratanlar, ne sürekli sosyal gerginlikler ne Ranke gibilerin kişiyi ve bütün tarih genişliğini yüceleştirdikleri yaygın maneviyat, ne teknolojik üstünlük ne de nüfus patlaması, toplumların hayatında önemli etkileri olan bitkilerin yayılması. İnsanın karmaşık durumu da ortadadır"*[8] ilkelerini gözönünde bulundurmak zorundadır. □

---

[1] Gamal el-Din el-Shayyal, "Some Aspects of Intellectual and Social Life in Eighteenth-century Egypt", *Political and Social Change in Modern Egypt* (ed.P.M.Holt), London/OUP, 1968, s.117.

[2] Bu kitabın bir eleştirisi Ercüment Kuran tarafından (*Tarih Dergisi*, XI/15, İstanbul Ün., 1960, s.165-167) yapılmıştır.

[3] Aklıma geliverenler arasında Prof. A.Temimi'nin bir hayli faaliyeti yanında şu sıralarda yayına girecek olan *Arab Historical Review for Ottoman Studies*'i ve Em. Büyükelçi İsmail Soysal'ın Türk-Arap İncelemeleri Vakfı adına çıkardığı *Studies on Turkish-Arab Relations*'ı sayabilirim.

[4] Abdaljelil Temimi, "Modern Historiography as Applied to the History of the Arab Provinces in the Ottoman Period and the Problems of History Schoolboys", *Studies on Turkish-Arab Relations*, sayı 2, İstanbul, 1987, ss.21-25.

[5] A.S. Nawar, "The Need for Cooperation in Research on the History of Arab Provinces during the Ottoman Era", *Studies on Turkish-Arab Relations*, sayı 2, s.11-15.

[6] H. İnalcık, "Biases in Studying Ottoman History", *Studies on Turkish-Arab Relations*, sayı 2, s.7-10.

[7] Ankara, 1980, s.VII.

[8] F. Braudel, *On History* (çev.S. Matthews), London, 1980, s.9.

Türkler, Türk Tarihi, İtalyan Opera ve Baleleri II

METİN AND

Klasik burjuva kültürünün günümüzde cançekişen opera ve bale sanatları, Yeni Çağ'da gelişirlerken, doğudaki hâlâ büyük olmaya devam eden Osmanlı Devleti'nin büyüsüne kapılmışlar, onunla ilgili konuları bol bol işlemişlerdi.

KANUNİ Süleyman üzerine sahne eserlerinin sayısı çok kabarıktır: Fransa'da, İtalya'da, İngiltere'de, İspanya'da ve Almanya'da. İtalya'da şöyle bir ters durum olmuştur. Konu üzerine en eski ve en iyi tragedyalardan birini bir İtalyan yazmıştır: Prospero Bonarelli'nin *Il Solimano* adlı tragedyası. Ayrıca sanatçı Callot, oyunun her sahnesinin gravürünü yapmıştır. Bonarelli'nin eseri Fransız yazarlarını da etkilemiştir. Örneğin Jean Mairet'nin 1637'de oynanıp 1639'da baskısı yapılan *Le Grand et Dernier Solyman, ou la Mort de Mustapha* adlı tragedyası Bonarelli'den alınmıştır. Gene de Bonarelli'nin oyunundan yararlanılarak yazılan bir başka Fransızın Charles Dalibray'in *Le Soliman* adlı oyunu vardır. İtalyan opera ve bale librettoyazarları, Bonarelli'nin eseri yerine çoğunlukla daha önemsiz kaynaklardan yararlanmışlardır. Burada Kanuni ile ilgili konuları dört ve belki de beş öbekte toplayabiliriz. Birincisi Kanuni ile Şehzade Mustafa olayıdır; ikincisi Kanuni ile çok sevdiği Sadrazam İbrahim Paşa arasındaki olaylardır. Bununla ilgili olarak yapıntı bir kişi olan İbrahim'in sevgilisi Persida'ya Kanuni'nin duyduğu aşk işlenmiştir. Üçüncü öbekte Kanuni ile Hurrem ikilisinin odak noktasını oluşturduğu eserler bulunmaktadır. Dördüncü küme ise, Kanuni'nin oğulları Mustafa ile Cihangir'in ölümlerinden sonra kalan iki oğlu Beyazıt ile Selim arasındaki rekabeti ele alır. Belki bunlara bir beşincisini katabiliriz: bu da Fransız libretto yazarı Charles-Simon Favart'ın librettosu üzerine Gilbert'in müziği ile hafif operanın konusudur. Favart işlediği olayı Marmontel'in *Les Contes Moraux* (Öğrenek Masalları) adlı kitabından almıştır. Oyunun adı *Soliman Sezcond ou Les trois sultanes*'dır. Oyun ilk kez 1772'de oynanmıştır. Burada üç kadının Kanuni'ye duyduğu birbirinden değişik üç aşk ele alınmıştır. Bunlardan hırslı tutkulu Elmire aşkında dolantılara, hilelere başvurur. İkincisi Délia aşkında sevdiği adama körükörüne boyun eğmeyi yeğler. Üçüncüsü Kanuni'den önce nefret ederken, giderek nefreti sevecenliğe ve büyük bir aşka dönüşen zeki Roxelane'dır (Hurrem). Bu çok popüler olmuş konuyu birçok besteci ve koreograf kullanmıştır. İtalyanlardan birkaç örnek, G.Gazzaniga'nın *Il serraglio di Osmano* ya da *Il palazzo d'Osmano* adlı operası (1784); M.Garcia'nın *Le tre sultane* (1827); V.Puccitta'nın *Le tre sultane ovvero Il trionfo di Rosselane* (1811); Luigi Carlini'nin *Solimano secondo ovvero Le tre Sultane* operalarıdır. (1820 tarihli bu operanın libretto yazarı A.L.Totolo'dur). Kanuni konusunda önemli bir libretto yazarı da Giovanni Ambrogio Migliavacca'dır. Başka besteciler de bu librettoyu kullanmış olmakla birlikte İtalyanlardan Domenico Fischietti'nin *Solimano*'su (1755); Baldassare Galuppi (başka adı Buranello); M.A.Velentini'nin *Solimano*'su sayılabilir. Libretto yazarı bilinmeyen bir başka opera ise, Luco Antonio Predieri'nin *Il trionfo di Solimano ossia il Trionfo maggiore e vincere se stesso* (1791) adlı operasıdır. Kanuni ve Belgrad'ın kuşatılması ile ilgili Domenico Ricciardi'nin *Solimano II all'assedio di Belgrado* (1787) operası da bu arada sayılabilir.

Çeşitli bestecilerin müziği karma yapılarak oluşturulan bir benzek opera *(opera pasticcio Solimano)* (1758) adını taşıyor. Burada eserlerinden yararlanılan besteciler şunlardır: D.Perez, F.G. Bertoni, C.De Majo, J.A.Hasse, M. Vento, G.B.Pescetti ve G.B.Pergolesi. Bunlardan Davide Perez İtalyan olmakla birlikte ömrünün bir kesimini

Portekiz'de geçirmiştir, onun da *Solimano* (1757) adlı bir operası vardır. Johann Adolf Hasse ise Alman bestecisidir, onun *Solimano* (1753) adlı operası da gene Migliavacca'nın librettosu üzerinedir. Ancak G.B.Pergolesi'nin Kanuni operası olup olmadığını bilmiyoruz. Kaldı ki, pek çok eser başkasınınken onun olduğu ileri sürülmüştür, belki burada da öyle olmuştur. Bu adlara bir de şunları ekleyebiliriz: A.Ferradini (1756-57), T.Traetta (1759), G.Sciroli (1766), G.M.Curci (1782).

Kanuni üzerine bütün operaların konularını vermek olanağı bulunmadığı için yalnızca Giovanni Ambrogio Migliavacca'nın librettosu üzerine Michel Angelo Valentini'nin operasının özetini vermekle yetineceğiz. Opera 1756 yılının karnavalında Torino'da Regio Teatro'da oynanmıştır. Kanuni Rossellane (Hurrem) ile evlenmesiyle Osmanlı hanedanında uzun süreden beri yürürlükten kaldırılmış bu tür evlenmeler geri gelir. Hurrem'in niyeti hükümdarlığa kendi çocuklarından biri olan Cihangir'in geçmesidir. Bunun için de Kanuni'yi ilk karısından olan hükümdarlığın meşru vârisi Mustafa'ya karşı kışkırtmaktadır. Sonunda Hurrem damadı Sadrazam Rufteno'yu (Rüstem) kendisi ile işbirliği yapmaya razı eder. Mustafa ise, İran şahı Tacmante'nin (Tahmasp) kızı Sofi'ye âşık olmuştur. Bunu fırsat bilen damat Rüstem, Mustafa'nın Sofi'ye yazdığı mektuba aracılık yaptığı yalanını uydurur. Mektupta Mustafa Tahmasb'tan kendisini korumasını istemekte, Sofi ile evlenmek istediğini söylemekte, bu evlilikle de iki devlet arasında uzun süreli bir barış güvence altına alınacaktır. Mustafa'nın yazısı öylesine başarıyla taklit edilir ki, Kanuni mektubun oğlunun yazısı olduğuna inanır. Şüpheleri üstüne çeken Mustafa Sancak beyi olduğu (sangiacciato) Amasya'dan babasının yanına çağrılır. Kanuni oğlunu kendisinin savunmasına fırsat vermeden öldürtür. Kanuni'nin bu barbarca davranışı, onun şimdiye dek en bağışlayıcı ve merhametli Osmanlı Padişahı olma ününe leke düşürür. Cihangir'in, Rosselane'nin en gözde çocuğu olmasına karşın, Mustafa'ya duyduğu derin kardeşlik sevgisinden ötürü kardeşinin cesedi üzerinde kendini öldürmesi, Kanuni'nin bundan duyduğu pişmanlık, Rüstem'in açıklamaları, Mustafa'nın yerine ona benzeyen bir kölenin öldürüldüğü üzerine söylentiler (ki bunların doğru olmadığı sonra anlaşılmıştır), olayların koşullarını ve durumu değiştirici ve drama mutlu bir sonucu anımsatan belirtkelerdir.

Sultan Süleyman opera ve tiyatroda olduğu gibi bale için de çok başvurulmuş bir konudur. Bunun en güzel, en yetkin örneğini, ünlü koreograf Gaspar Angiolini hem koreografisini, hem müziğini yazdığı *Solimano Secondo* balesi ile vermiştir. Konusu Marmontel'in *Contes Moraux* adlı kitabındaki "Soliman II" öyküsünden alınmıştır. Favart bundan *Soliman Second ou les Trois Sultanes* adlı çok tanınmış bir komedi yazmıştır. Angiolini bir mektubunda bunu şöyle açıklıyor: "Sunulan bu yeni balenin adı 'II. Süleyman' veya 'Yenen Fransız'dır. Bu konu ilk olarak ünlü Marmontel'in hayalinden doğmuş ve ahlâkî öykülerinin birinde canlandırılmıştır. Favart daha sonra bu konuyu ele alarak Fransız tiyatrosunun en güzel komedilerinden birinde temsil etmiştir. Bu iki eserden işte bu baleyi meydana getirdim. Konuya pantomime sanatını uygulayabilmek için kimi yerinde küçük ayrıntılar aslından değişik olmuştur."

Ali Bassa di Giannina *balesinde Guiseppe Bertoja'nın yaptığı harabe halinde Yanya (Torino, Museo Civico).*

Türk bir canavarla Iacopo Ligozzi'nin 16. yü

kadınları balesiyle ilgili çizdiği resim.

Angiolini'nin bu eseri çeşitli yerlerde, çeşitli tarihlerde oynanmıştır. Örneğin 1773, 1781 ve 1782 yıllarında Milano'da Scala'da. Luigi Henry'nin *Le tre Sultane* adlı beş perdelik balesi de aynı konuya dayanmaktadır.[1] Kanuni Süleyman'ı başka koreograflar da işlemiştir. İşte bunlardan bir ikisi: Antonio Campioni'nin 1744'de Venedik'te oynanmış *Solimo II* balesi: 1787'de Venedik'te oynamış Domenico Ricciardi'nin, Antonio Capuzzi'nin müziği üzerine yazdığı *Solimano II all'assedio di Belgrado* (İkinci Süleyman Belgrad kuşatmasında) adlı balesi; 1792'de gene Venedik'te oynamış Paolino Franchi'nin Vittorio Trento'nun müziği üzerine yazdığı Solimano II balesi; 1796'da Milano'da oynamış Carlo Bianciardi'nin *Solimano Secondo* adlı balesi gibi.

Angiolini'nin, Kanuni balesinin konusunu Viyana'da National Bibliothek'te bulunan koreografın el yazısıyla beş yaprak olarak bulunmaktadır. Elimizdeki fotokopisinden bu yazmayı burada özetle görelim: Birinci sahnede Kanuni'nin sarayının içini görüyoruz. Dekorun yanlarında demir parmaklıklı kapılar görülüyor. Harem Ağası (bunu dansçı Guiseppe Casaffi oynamaktadır) üç yeni cariyenin huzura çıkarılması için hazırlıklar yapmaktadır. Harem Ağası onların peçelerini kaldırır. Bunlardan biri Çerkez (Ricci oynamıştır), ikincisi İspanyol (Pettosina oynamıştır), üçüncüsü ise Fransız (genç Pettosina oynamıştır) olan cariyeler kendileri için hazırlanan odalara götürülürler. Fransız gitmemekte direnir, zor kullanılarak götürülür. Kanuni'nin (Romulo oynamaktadır) gelişi için hazırlıklar yapılır. Kanuni çevresinde kendisini etkileyecek güzellikte bir kadın bulamaz. Bunun üzerine üç yeni cariye huzuruna getirilir. Kanuni cariyelerden Çerkez ve İspanyol cariyelerden hoşlanır, Fransız cariye üzerine de bilgi ister. Harem Ağası onun için iyi konuşmaz, üstelik Fransız kadın Ağayı azarlar, bu Kanuni'nin hoşuna gider. Bu sırada Kanuni Divan toplantısına çağrılır. Kanuni'nin kadınlara verdiği armağanlar odalarına götürülür.

Çerkez ve İspanyol cariyeler Harem Ağası'nın hoşuna gitmek için ona armağanlar verirler, Fransız ise ona sürekli kötü davranır. Harem Ağası Fransızı Kanuni'ye şikâyet edecekken Fransız önce davranır, saray kurallarını çiğneyerek Kanuni'nin karşısına dikilir ve Sultanı baştan çıkarmaya çalışır. Ve Sultanı öteki iki kadınla hep birlikte akşam yemeğinde buluşmaya kandırır.

Sofra kurulmuştur. Yemek servisini Fransız yapmaktadır, Fransız Harem Ağası'na şarap koyar, o içmek istemez, fakat Sultan emredince önce dua ettikten sonra içer, Fransız kadın hepsini dansa çağırır, Kanuni üç kadının arasında danseder ve kadınlar içinden Fransızı seçtiğini mendilini atarak belirtir. Ancak Fransız kadından hakaret

SOLIMANO

DRAMMA PER MUSICA

DA RAPPRESENTARSI

NEL REGIO TEATRO

DI

TORINO

NEL CARNOVALE DEL 1756

A LA PRESENCIA

S. S. R. M.

TORINO

Migliavacca'nın Solimano *librettosunun kapağı. Müzik Michel Angelo Valentini'ye aittir.*

görür. Gururu incinen Sultan, İspanyol'u seçer ve Fransızın onun yanında köle olmasına karar verir. İki kadın Kanuni'yi avutmak için bildikleri aşk oyunlarını ortaya dökerler. Kanuni Fransızı uzaklaştırmıştır, fakat kadını sevdiği için yine ona döner. Fransız ise aşkını ancak birinci kadın ve karısı olması koşuluyla kabul edeceğini belirtir. Kanuni kadını zincire vurdurur, ölümle korkutur. Fransız direnir. Sonunda Kanuni kadının ayakları dibine çöker ve onunla evleneceğini söyler. Görkemli bir cami önünde Fransız kadının Sultanın birinci karısı olduğu ilan edilir, şenlikler başlar. Bu bale 18. yüzyılın en önemli bale yaratıcılarından olan Gasparo Angiolini'nin Türk tarihi üzerine tek balesi değildir, bunlardan birini daha aşağıda göreceğiz.

Osmanlı Padişahları hakkında, Adriano Morselli'nin librettosu üzerine C.F.Pollarolo'nun *L'Ibraim sultano* adlı operası (1692) ya da daha çok bir benzek (*pasticcio)* olan Antonio Maria Luchini'nin *Selin, Gran signor de'Turchi* (1730) adlı operası gibi başka İtalyan opera ve baleleri de vardır. Bunun yanısıra adında 'Sultan' olan pek çok opera ve bale bulunmaktadır, ancak bunlardan kimi belli bir Sultana anıştırma yapmamaktadır, kiminin ise librettosunu incelemek olanağını bulamadığımız için kesin bir şey söyleyemeyeceğiz. Ancak bir opera vardır ki, Antonio Gandolfo'nun bestelediği *Il Sultano* (1854)

bu Fatih'le ilgilidir. Daha önce Fatih üzerinde durduğumuz için, buna yeniden dönmeden, yalnızca bunun konusunu Fransız ve İngiliz sahnelerinde çok işlenmiş olan Fatih'in Irene adlı bir Rum kızına aşkını işlemektedir. Bir de konusunu bilmediğimiz, koreografisini Giovanni Galzerani'nin yaptığı *Mehmed Sultano di Carizma* adlı beş perdelik baleyi sayabiliriz.

Adında 'Sultan', 'Saray', 'Harem' gibi sözcükler geçen eserlerden örnekler verebiliriz: Luigi Dupin'in *Il Sultano Generosa* (1801), Salvatore Vigono'nun *Il Serraglio* (1812), Francesco Amati'nin *La gelosie della sultane* (1799), Domenico Rossi'nin *La Schiava Sultana* (Esir Sultan, 1823), Francesco Alessandro Mion'un 1737'de Torino'da Teatro Regio'da oynamış *Di Turchi e di Sultane* (Türkler ve Sultanlar) adlı balesi, Giuseppe Traffieri'nin Vittorio Trento'nun müziği üzerine *Il serraglio osia l'equivoco in equivoco* (Saray veya şüphe içinde şüphe), 1799'da Milano'da oynayan *Il serraglio distrutto* (Yıkık saray) ve daha nicesi. Ancak bunlardan biri oldukça ilginçtir. Adı *Bajazet* olan bu 1819 tarihli bale aslında IV. Murat döneminde geçer. İlk kez Torino'da 1792 yılında Torino'da Regio Teatro'da oynanan Domenico Le Fevre'nin *Le Sultane* balesinin kahramanı Türk padişahı Osman'dır, ancak bale librettosu okunursa görülür ki, bu belli bir tarihe dayanmadığı gibi, Osman adı da gelişigüzel konulmuştur.

Barbaros Hayrettin Paşa da bale olarak karşımıza çıkıyor. Bu, 1883'de Napoli'de Real Teatro di S.Carlo'da oynamış olan, Antonio Guerra'nın, Mandanici'nin müziğine yazdığı, *Barbarrosa a Fondi*[2] (Barbaros Fondi'de) adlı dört perdelik balesidir. Konusu 1534 yılında Barbaros'un İtalya'da Fondi şehrini yerle bir etmesini ele almıştır. Aralarında von Hammer'in de bulunduğu Batı tarihçilerine göre, Fondi'ye yapılan bu akının nedeni, bu kentte bulunan İtalya'nın en güzel kadını Giovanna d'Aragona'nın esir edilerek, Kanuni Süleyman'a armağan edilmesi içindir. İşte bale bu bilgilere dayanıyor. Ancak bu verilerin doğruluğuna ne ölçüde güvenilebilir, aşağıda koreografın tanıtma yazısından bu anlaşılacaktır: "Vespasiano Colonna'dan dul kalan Giulia Gonzago 1534 yılında Fondi şehrinde yaşıyordu. Pek çok toprağa ve köylere sahip, uyruklarına da kendisini sevdirip, sözünü geçirttiği halde, kocasının ölümünden duyduğu acıyı bir türlü unutamıyordu. Büyük bir serveti, pek parlak bir zekâsı, eşi bulunmaz, dillere destan bir güzelliği olmakla nice yüce kalpleri aşkıyla tutuşturmuştu. İtalya'nın en yiğit, sevimli, güçlü derebeyleri boş yere onunla evlenmek istemişlerdi, bu eşsiz kadın ise az rastlanır bir dulluk örneği gösterip, hepsini geri çevirmiş, bu yüzden de herkesin övgüsünü kazanmıştı. O çağlarda Osmanlı tahtında oturan II. Sultan Süleyman Giulia Gonzago'nun bu erdemlerini işitince, onu karısı yapıp haremine almayı tasarlamıştı. Fakat kendisi aynı yıl İmparator V.Carlo ile dövüşüp uğraştığı için, Fondi kentine baskın verip Giulia'yı kaçırma işini, donanmasının Amirali ve aynı zamanda Cezayir Genel Valisi, Barbaros adıyla ün salıp, her yana korku saçmış Hayreddin'e vermişti. Fakat neyse ki yiğit bir şövalye gelip Giulia'yı koruyor, onu Barbaros'un öfkeye kapılarak ateşe verdiği ve yağma ettiği şehirden uzaklaştırıyor. Pek aydın seyirciler, koreograf, birçok İtalyan yazarının az çok işlediği bu soylu tarihî olayı ele alarak sizlere bir *mimica azione* sunmaktadır." İmza: Antonio Guerra.

Hüsamettin Paşa komutasındaki Türk donanması Çeşme'de Ruslara yenilip, Hüsamettin Paşa'nın 7 Temmuz 1770'de Sakız Adası'na kaçmak zorunda kalması üzerine, Türklerin bu yenilgisini kutlamak için o sırada Rusya'da bulunan koreograf Gasparo Angiolini 24 Eylül 1770'de müziği D.Springer'den *Les Nouveau Argonautes* (Yeni Argonot'lar) adlı bir bale yazdı. Bu balenin librettosunu Leningrad Genel Kitaplığı'na giderek gördüm, bazı ek bilgiler edindim.

Libretto Fransızca yazılmıştı. St. Petersbourg'ta İmparatorluk Tiyatrosu'nda 24 Eylül 1770'de oynanmış bir *Pantomime - Allégorique* olduğu belirtilmiştir. Balenin oynanma vesilesi Sakız Adası yakınlarında Osmanlı donanmasının yenik düşürülmesidir. Kişiler şunlardır: Jason donanmanın Amirali (Troffin Slepkin), Promaque, Jason'un kardeşi (Dimitrey Mahaev), Neptune (Michaila Nikitin) Sonsuzluk; Jason'un gemicileri ve askerleri, kıyıda oturanlar, Türkler, Hıristiyan tutsaklar, kadın ve erkek Rumlar. Müziği Springer'in, dekorları François Gradizzi'nindir. *Danses nobles*'u oynayanlar kadınlardan Aubry, Bernardi, erkeklerden Boublicoff, Fabuan ve sekizer ikincil dansçı, güldürü danslarını yapanlar, kadınlardan Mecour, erkeklerden Paradis ve sekizer ikincil dansçı.

Sahnede deniz, Sakız Adası ve Çeşme Kalesi görülmektedir. Perde açılınca Osmanlı donanması Argonaute'ların dokuz gemisini kovalamaktadır. Türkler neşeli sevinç dansları yapmakta, Hıristiyan tutsakları da buna katılmaya zorlamaktadırlar. Tutsaklar ise Ruslaın kazanması için yakarmaktadırlar. Gün ağırırken savaş başlar, gemiler alev alır. Bir bulut arkasında I.Petro'nun görüntüsü belirir, Ruslara umut ve destek verir. Bir başka uçta Minerva vardır, kalkanı üzerinde II.Katherina'nın adı yazılıdır. Osmanlı donanması yanmaktadır. Amiral gemisi de yok olunca Osmanlılar kaçmaya başlarlar, Ruslar limana girer ve Osmanlı donanmasını baştan aşağı yakarlar. Büyük Petro ve Minerva bir zafer anıtı oluştururlar. Jason kardeşini merak edip kaygılanmaktadır. Tutsaklar özgürlüklerine kavuşurlar, Neptune arabasıyla gelir. Neptune, Jason'u kucaklar ve kardeşini ve başkalarını kurtardığını söyler. Onun başına bir taç geçirir. Jason'un kardeşi sevinç gözyaşları içinde gelir. Bir sütun üzerinde bir kartal resmi altında günün tarihi olan 24 Haziran 1770 yazılıdır. Ateş alayı düzenlenir. İlerde Osmanlı devletinin divanı, Afrika, Asya ve Avrupa'yı zincire vurmuş çok yaşlı bir demir canavarı olarak gösterilmektedir.

Osmanlı tarihinde İskender Bey Sorunu olarak bilinen Arnavut Beyi İskender Bey üzerine çeşitli ülkelerde tragedyalar, operalar, baleler yazılmıştır. Öyle ki bunun üzerine bir *commedia dell'arte* oyunu bile bulunmaktadır: *Le Glorie di Scanderbech con la liberta della patria sotte Amurat imperatore di Constantinopoli.* Hıristiyan dünyası, Hıristiyan iken İstanbul'da devşirmelikten Müslüman olup ordunun en yüksek katına kadar çıktıktan sonra yeniden Hıristiyanlığa dönüp Avrupa'dan destek görerek Türkiye'nin başına dert açan bu kişiyi yüceltmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi ünlü besteci Antonio Vivaldi'nin *Tamerlano* operasından başka bir operası daha Türk tarihi ile ilgilidir. İşte *Scanderberg* adındaki librettosunu Salvi'nin yazdığı bu opera 22 Haziran 1718'de Floransa'da oynamıştır. Kişileri şunlardır: Scanderberg, Daneca, Aroniz, Ormondo, Cliemeno, Amurat II, Asteria, Acomat. Opera işin Fatih'e uzantısını ele almamış, yalnız II. Murat çağındaki olaylar üzerine durmuştur. II. Murat'ın adı geçtiğine göre, besteci Pietro Raimondi'nin F.Tarducci'nin librettosu üzerine *Amurat Secundo* (1813) adlı operasını da analım.

Osmanlı tarihi ile ilgili başka bir konu ise, Tepedelenli Ali Paşa'dır. Avrupalılar önceleri Osmanlı devletine büyük hizmetleri geçen ve sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan olayların kahramanı olarak bu

Paşa ile çok ilgilenmişlerdir. Bu konuda bir İtalyan operasına rastlamadık. Oysa bu konuda iki İtalyan tragedyası vardır. İkisinin adı da *Ali Thebelen Fascia di Giannina* olan bu eserlerin 1836 tarihli olanını Girolamo Fiorio yazmıştır, tarihini bilmediğimiz ikincinin yazarı ise Antonio Zanchi Bertelli'dir. Oysa bu konuda Avrupa'da bildiğimiz bazı operalar vardır. En bilineni C.A. Lortzing'in *Ali Pascha von Janina oder Die Fransosen in Albanien* (1824, 1828) adlı operasıdır. Bu konuda İtalyan operası bulunmamasına karşın, iki İtalyan balesi bulunmaktadır. Bunlardan biri Ali Paşa'nın Delvine mutasarrıflığı sırasındaki dönemi konu edinen A.Cortesi'nin *Ali Pascia de Delvino* (1851) adlı balesidir. İkinci bale ise 6 perdelik uzun bir pantomim baledir. Koreografı Giovanni Galzerani olan *Ali Pascia di Giannina*[3] adındaki bu bale, 1840 güzünde Milano'da Scala'da oynanmıştır. Bale kısaca güçlü bir Arnavut birliği ile Yanya'da Osmanlıları yenilgiye uğratan Ali Paşa'nın torunu Selim'dir. Yanya yıkılmış durumdadır. Ağlaşan, yalvaran kadınlar arasında Ali Paşa, torununu zaferinden dolayı kutlar. Bu arada Serasker Hurşid Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri bir baskın verirler, ancak bir süre yıkıntı ile uğraşan kadın ve çocuklardan başkasını bulamazlar. Bu arada Senocle adında biri (aslında bu Selim'in sevgilisi Elena'nın babasıdır) Hurşid Paşa'ya koşullarını bildirerek, Ali Paşa'nın başını getireceğini söyler. İkinci perde Paşanın hareminde geçer. Paşanın gelini, Selim'in annesi Zübeyde ile Selim'in sevgilisi Elena Selim'in dönüşünü beklemektedirler. Selim donanmayla gelir, sonunda Osmanlılara yenik düşeceğini sezinlediğinden annesini ve sevgilisini bir gemiyle kaçırmak istemektedir. Ali Paşa gözdesi Elena ile Selim arasındaki aşkı öğrenince Elena'nın başının koparılmasını emrederse de Selim araya girerek sevgilisini kurtarır. Bu arada Paşanın sadık adamı Cafer, Osmanlılardan bir uzlaşma elçisinin geldiğini haber verir. Ancak Paşanın Elena'ya kini geçmemiştir. Üçüncü perdede Seraskerin elçisi ve adamları törenle karşılanırlar. İçlerinde kılık değiştirmiş Senocle de bulunmaktadır. Ancak Arnavutların başı, dostu Senocle'yi tanır. Kalenin teslimine karşılık, Ali Paşa, Padişah buyrultusuyla kesin bağışlanmasını ister. Elçi, Sultanın bu buyrultuyu Serasker Paşa'ya verdiğini söyler. Bu arada Senocle ile Stefano anlaşırlar. Tasarılarına göre kalenin kapıları Osmanlılara açılacaktır. Ancak gizlice konuşmaları dinleyen Elena, Senocle'nin kendi babası olduğunu bilmeden Selim'i kurtarmak için duyduklarını Selim'e aktarır. Dördüncü perdede Elena'nın verdiği bilgiler üzerine Senocle ile Stefano tutuklanmış ve zincire vurulmuşlardır. Paşa, Senocle'yi tanır, onun kızından başka bütün ailesini öldürtmüştür. Kızının da ölmüş olduğunu sanan Senocle kızını görünce gerçeği öğrenir. Elena da babası olduğunu bilmeden yaptığı hareketten ötürü büyük üzüntüye kapılır. Paşa her ikisinin de ölümüne karar verir. Ancak bu arada kale kapılarının Osmanlılara açıldığını ve Seraskerin askerleriyle Paşayı aradıklarını öğrenir. Beşinci perdede hepsi yeraltındaki bir mahzene sığınmışlardır. Senocle ile Stefano da, tutuklu olan Seraskerin elçisi de onlarladır. Elçiyi seraskere gönderir, sığınakta barut fıçıları vardır. Bir saat içinde Serasker kaleyi boşaltmazsa cephaneyi ateşe verecektir. Paşa, Selim'e isterse annesi ve sevgilisiyle kaçabileceğini söyler. Ancak Selim büyükbabasıyla kalacaktır. Bu arada Arnavutlarla içeri giren Elena, Paşa'dan babasını bırakmasını ister. Arnavutlar da kızdan yana olduğu için Paşa yüzüğünü vererek bununla mahzendeki Selim'in babasını teslim edeceğini söyler. Altıncı ve son perde barut fıçılarının ve Paşanın görkemli hazinesi bulunmaktadır. Selim'in annesi ve Elena da gelirler. Süre sona ermektedir. Kendisi de düşman kılıçlarının tehdidi altında iken Paşa birden tabancasını çekerek barut fıçılarına ateş eder, kocaman bir ateş sütunu içinde her şey yok olur.

BARBAROSSA
A FONDI,
BALLO STORICO IN QUATTRO ATTI,
COMPOSTO
DA
ANTONIO GUERRA
Alunno delle reali Scuole di Ballo. Primo Ballerino
e Compositore de' Reali Teatri.
DA RAPPRESENTARSI
NEL REAL TEATRO DI S. CARLO
La sera del dì 12 Gennajo 1833.
RICORRENDO IL FAUSTO GIORNO NATALIZIO
DI
SUA MAESTÀ
FERDINANDO II.
RE DEL REGNO DELLE DUE SICILIE.

Napoli,
Dalla Tipografia Flautina,
1833.

Prezzo fisso grana dieci.

Barbaros Fondi'de balesinin librettosunun önkapağı.

Birinci ve özellikle ikinci Viyana Kuşatması Avrupa'da pek çok sayıda tiyatro, opera ve balenin konusunu oluşturmuştur. Oysa İtalya'da yalnızca önemli sayılabilecek, her biri beşer perdeden ouşan ve birbirinin devamı olan iki bale vardır. İkisi de Antonio Muzzarelli'nin olan bu baleler[4] 1785'de Floransa'da oynanmıştır. Birinci balenin adı *La Guerra del MDCLXXXIII fra I Turchi e gli Austriaci* (Türklerle Avusturya arasında 1683 savaşı)'dır. İkinci balenin adı ise *Assedio e Liberazione di Vienna* (Viyana'nın Kuşatılması ve Kurtuluşu)'dır. Birincide Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Viyana yönünde ilerleyişi, Preesbourg kalesini ele geçirmeleri anlatılıyor. Paşa kale komutanının karısını öteki subayların karılarıyla birlikte yanlarına alıyor. Bu kadınlarla çadırında gönül eğlendirmek istiyor. Viyana yakınında bir köy yağmalanıyor.. Kendisine direnen kale komutanı ile karısını Paşa kendi eliyle öldürüyor. Öte yandan İmparator ile generallerin toplantısında kenti sonuna dek savunmak kararı alınıyor. Son perdede Avusturyalı askerler gibi giyinmiş Türk askerleri kenti kundaklamakdadırlar. İkinci balede Viyanalıların savunduğu Leopold kalesiyle Osmanlı ordusu arasında kıyasıya savaşın çeşitli sahneleri, Leh atlıların Osmanlıları arkadan kuşatması ve Osmanlıların yenilgiye uğraması canlandırılmaktadır. Balenin sonunda İmparatorun da gelişiyle zafer kutlanır.

*

Türk tarihiyle ilgili başka operalar ve baleler bulunmaktadır. Örneğin Giuseppe Scolari'nin 1771 tarihli *Bejglierbei di Caramania* adlı operası gibi. Aynı konuda G.Amendola'nın da *Il Begliar Bey di Caramania* (1780) operasını sayabiliriz. Bu arada librettosunu incelemek olanağı bulamadığımız, ancak ünlü besteci Gaetano Donizetti'nin olduğu sanılan *Il Pascia di Scutari* (1832) operası da gene tarihle ilgili olabilir.

Konusunu tarihten almayan pek çok opera ve bale de bulunmaktadır. Bunların en eski ve önemlisi, 1615 yılının Karnavalında Floransa'da Pitti Sarayı'nda oynanmış olan *Ballo di donne Turche*[5] (Türk kadınları balesi)'dir. Müziğini bir, iki ve üç ses için Marco da Gagliano bestelemiş, sözlerini Allessandro Ginor yazmış, dansları da Santino Comerasi düzenlemiştir. Aslında adı bale olmakla birlikte bu bir bale ol-

maktan çok operaya yaklaşan bir *melodramma* veya *dramma per musica* türündedir. Oyun, daha çok Floransa Dükasını yüceltmek için düzenlenmiştir. Eserin belirli bir konusu yoktur. Altı Türk erkeği ile on Türk kadını kölelikten kaçmışlardır, bir gemi tarafından kurtarılıp Arno kıyılarına inerler. Acılı şarkılarının yanısıra buna uygun danslar ve tavırlar içindedirler. Erkekler sarıklı, kadınlar da Türk motifli giysiler içindedirler. Dekor Arno limanıyla Floransa'yı gösterir. Şarkılar hep Toscana dükası Cosimo II'yi yüceltmek amacıyla söylenir.

Rossini'nin Türklerle ilgili önemli bir operası *Il Turco in Italia*'dır. Bu konuda en az birkaç yazarın eseri vardır. En bilinenleri Caterino Mazzola, Angelo Anelli ile Felice Romani'ninkilerdir. Rossini, Felice Romani'nin librettosunu kullanmıştır. Bu librettonun çeşitli kentlerde çeşitli yıllarda çok sayıda baskısı vardır, fakat aralarında büyük farklar yoktur. Burada şair Prosdocimo kendisine bir konu aradığı sırada Zaide adında bir Türk kadını ile karşılaşır, onun öyküsünü beğenir. Bir çingene kızı olan Zaide, Selim adlı bir beyin kölesiyken ve beyin Erzurum'daki sarayında mutluyken, Selim, kıskançlıkla kızın ölümüne karar verirse de, Selim'in güvendiği adamı Albazar kızı kurtarıp Napoli'ye getirmiştir. Opera böyle başlar. Şair de bu kıza Napoli'ye o gün geleceğini söyler. Bu da Selim'den başkası değildir. Şair, Selim'i çok seven Zaide'e ile Selim'in arasını bulmayı ummaktadır. Şair de olay üzerine komik operasını yazacaktır. Ancak, Selim, Zaide'yi görmeden Fiorilla adında bir İtalyan kızının güzelliğine vurulur. Fiorilla ise Don Geronio adında bir yaşlı adamla evlidir, ayrıca Don Geronio'nun Narciso adındaki hizmetkârının âşıkıdır. Fiorillo çapkın bir kızdır, becerilerini Selim üzerinde denemek ister, Selim de kadının tuzağına düşer. Burada çeşitli dolantılar buluruz. İki kadının kıskançlığı, Fiorilla'nın Don Geronio'nu parmağında oynatması gibi. Selim Fiorilla'yı Don Geronio'dan satın almak ister, Don Geronio bir maskeli baloda durmadan karısını arar, son sahnede Don Geronio Fiorilla'yı bir odaya kilitler, Zaide ile Selim barışır Türkiye'ye dönerler, Fiorilla artık kocasına sadık kalacağına söz verir. Opera ilk kez Roma'da 1815'te Teatro Valle'de oynanmıştır. 1820'de Paris'te oynanışında büyük değişikliklere uğramıştır. *Il Turco in Italia*, ünlü soprano Maria Callas'ın önce 1950'de Roma'da, sonra 1955'te Milano'da La Scala'da oynamasından sonra yeniden ilgi uyandırmıştır. İtalyan olmayan iki besteci de bu konuda birer opera yazmışlardır. Ancak her ikisi de, Felice Romani'nin librettosu yerine konuyu, Romani'den önce yazmış Caterino Mazzola'nın librettosunu kullanmışlardır. Romani de bundan geniş ölçüde yararlanmıştır. Mazzola'nın librettosunda da, Zaide ile Albazar arasındaki olay gibi bir de şiir vardır. Bu iki opera Franz Seydelmann'ın *Il Turco in Italia*'sı ile (1788) Franz Xaver Süssmayr'ın *Il Turco in Italia ovvero Il Musulmano in Napoli* (1794)'sidir. Bianchi'nin aynı konudaki eserinin (1794) iki adı vardır: *La capricciosa coretta o Il tutore deluso*.

Favart'ın Üç Sultan *adlı eserinde Kanuni.*

Goldoni'nin *L'impresario delle Smirne* adlı aynı konudaki komedyasından iki opera yapılmıştır. Bu komedyada İz-

mir'den zengin bir tacir olan Ali, Venediğe gelir, İzmir'e İtalyan operasını tanıtmak istemektedir. Bu konuda kendisine Kont Lasca ile Nibio yardımcı olurlar. Boşta, fakat o ölçüde de kibirli iki sopranoyu, Lucrezia, Tognina ve Annina adında üç soprano tanıştırılır. Ali, bu güzel sopranoları çok beğenir, ancak kimin baş soprano olacağına üç kadın arasında bitmeyen çekişmelerden, bir yandan da oluşturulan kalabalık opera topluluğundan usanıp, dolandırılmakta olduğunu da anlayarak oradakilere biraz para bırakarak İzmir'deki rahat ve huzur içindeki yaşamına döner. Goldoni'nin bu oyunu üzerine libretto yazarı Giuseppe Maria Foppa bir libretto yazmış, besteci Giuseppe Rossi bunun üzerine bir opera bestelemiştir (1793). Goldoni'den söz açmışken, onun bir de opera librettosu yazdığını belirtmek gerekir. Adı *Lugrezia Romana in Costantinopoli* (Romalı Lugrezia İstanbul'da) adlı çok kaba farsında sözde Lugrezia ile sevgilisi Collatino Sultan'ın sarayında görülürler. Kaba saba konuşurlar. Eserdeki adlar da uydurmadır. Sözgelimi Sultanın adı Albumazar, saray muhafızı Rascamar, Vezir Maimut, Venedikli cariye Mirmicaina gibi. Eseri Gioachino Maccari bestelemiştir (1737), Venedik'te S.Samuele Tiyatrosu'nda 1737'de oynanmıştır. Aynı adı taşıyan (bu kez Lugrezia (g) ile değil (c) ile yazılmıştır) bir başka operanın metnini Giulio Artusi yazmış, Vittorio Trento bestelemiş, eser Bolonya'da 1800'de oynanmıştır. Hemen belirtelim, Vittorio Trento'nun Türklerle ilgili diğer bir eserinin adı *Il Seraglio, ossia L'Equivoco in equivoco*'dur (1788). Bu arada Giuseppe Rossi'nin *L'Impresario della Smirne* operası Venedik'te 1793'de oynandığı zaman, yanında Urbano Garzia ile Nicola Ferlotti'nin *Lo schiavo fortunato* (Cesur köle) adlı balesi de oynanmıştı.

Verdi, bu konulara ilgi duymamıştır, yalnız tek bir operası Türklerle ilgilidir. Bu da *Il Corsaro* (Korsan) operasıdır. Bunun konusu G.G.Byron'un üç şarkıdan oluşan şiiri *The Corsair*'den oluşmuştur. Romantik akımda pek çok besteci Byron'dan esinlenmişti, List, Belioz gibi. Verdi de yalnız *Il Corsaro* ile değil fakat örneğin *I due Foscari*'de Byron'dan yararlanmıştı. Operanın konusu şöyledir: Hikâyenin kahramanı Corrado, bir korsan çetesinin başıdır. Korsan olmakla birlikte, soylu bir yanı vardır. Yardımcısı Türk paşası Seid'in onlara karşı bir akın yapacağını yardımcısı Giovanni'den öğrenince denize açılırlar. Corrado Türklerden öç alacaktır. Bu arada Corrado'nun sevgilisi Medora denizi gören bir kulede onun dönüşünü beklemektedir. Öte yandan Seid Paşa'nın gözdesi Gülnara zengin bir haremde mutsuzdur, Paşa'dan nefret etmektedir. Seid Paşa o gece verilecek bir şölen için Gülnara'ın gelmesini ister. Bu arada Türk donanması Korone limanında toplanır. Korsanlara karşı saldırıya hazırdırlar. Bu sırada korsanların elinden kaçmış derviş kılığında biri gösterilir; bu aslında Corrado'dan başkası değildir. O arada uzakta Türk donanması ateşe verilmiştir. Henüz yangın hareme geçmemiştir. Corrado adamlarına haremdeki kadınları kurtarmalarını buyurur. Ama bu arada Türkler zaman kazanarak Corrodo ile korsanları yakalarlar. Paşa için önemli olan Corrado'nun yakalanışıdır. Gülnara ve harem kadınları onun bağışlanmasını Paşa'dan dilerler. Paşa sarayı yandığı için kulede Gülnara'ın Corrado'nun bağışlanması için girişiminden kuşkulanır, içini kıskançlık duyguları sarar. Corrado zindanda iken Gülnara onu kurtarma planını anlatırsa da Corrado istemez. Bunun üzerine Gülnara gizlediği hançeriyle Paşa'yı öldürür, sonra Corrado'nun yanına gider, birlikte kaçarlar. Öte yanda korsanların adasında Medora, Corrado'nun dönüşünü beklemektedir. Kaçabilen korsanlarla Corrado ve Gülnara gelirler. Medora ikisini görünce zehir içer, Gülnara'ya sevgilisini kurtardığı için teşekkür eder. Medora, Corrado'nun kollarında ölür, Gülnara bayılırken Corrado kendini denize atar. Opera ilk kez Triete'de Teatro Grande'de 1848'de oynanmıştır.

Guiseppe Verdi'nin Il Corsaro *operasının 1852 gösteriminin afişi.*

TEATRO CARCANO

Per la sera di Lunedì 16 Febbrajo 1852.

Spettacolo Straordinario

M. SIDI MAHOMED

GLI ARABI DEL DESERTO DE SAHARA

IL CORSARO

del Maestro VERDI.

PARTE PRIMA.

PARTE SECONDA.

PARTE TERZA ED ULTIMA.

Salvatore Paradisi

IL MAESTRO DEL VILLAGGIO

Byron'un "Korsan" şiiri üzerine pek çok tiyatro, bale, opera yapılmıştır. İtalyan operalarından şu bestecilerin adını sayabiliriz: G.Pacini (1831), L.Arditi (1846), S.Poppala (1846) lardo (1846), L.Ferrari-Trecate (1903). Byron'un Korsan şiiri ayrıca pek çok baleye konu olmuştur, romantik balenin çok önemli bir eseridir. Burada bunların hepsini göstermeden yalnızca G.Galzerani'nin (1826) bale pantomimi saymakla yetinebiliriz. Bu arada yine korsanlıkla ilgili olmakla birlikte, konusu değişik bir bale vardır, bu da Giuseppe Salomoni'nin 1764'de Venedik'te oynamış balesidir: *Fuga di un corsaro turco dal serraglio con une schiava greca* (Bir Türk korsanının saraydan bir Rum cariye ile kaçışı).

Bu türlü, Türkleri konu edinen daha pek çok İtalyan opera ve balesi bulunmaktadır. Bunların kimini incelemek olanağını bulduk, kiminin de adından Türklerle ilgili olduğunu çıkardık. Örneğin Antonio Palomba'nın librettosu *Il Finto turco* (Düzmece Türk) üzerine iki opera yazılmıştır. Bunlardan biri 1753 tarihli G.Cocchi'nin (P.Enrichelli'nin işbirliği ile) operası, öteki de N.Piccinni'nin operasıdır.

Diamanti'nin 1838'de Bolonya'da oynamış *La Turca Fedele* adlı operası gibi baleler de vardır: 1754'de Torino'da Teatro Regio'da oynayan Claude LeComte'un *Di Turchi* (Türkler), Domenico Le Fevre'in 1808'de Milano'da Scala'da oynayan *Il Turco deluso* (Düş Kırıklığına Uğrayan Türk), Innocenzo Gambussi'nin 1771'de Venedik'te oynamış *Il turco al caffé di Parigi* adlı balesi, 1782'de Torino'da oynayan Vittorio Canavasso'nun müziği üzerine *Il Beraim, o sia Il Carnavale turco* (Bayram veya Türk Karnavalı), Gallet'nin 1785'de Milano'da oynayan *Il Bajram de Turchi* (Türklerin Bayramı), Vincenzo Saunier'nin 1756'da Torino'da oynayan *Del Bezestan o Mercato di schiavi* (Bedesten veya esir pazarı), Domenico Ballon'un 1792'de Torino'da oynayan *Gli Schiavi Turchi* (Türk esirleri) balesi ve başkaları. □

[1] Bunun tam librettosu için bkz. Metin And, *Gönlü Yüce Türk*, Ankara 1958, s.77-80.

[2] Bunun tam librettosu için bkz. And, *a.g.e.*, s.73-76.

[3] Librettonun tamamı için bkz. And, *a.g.e.*, s.81-88.

[4] Her iki balenin tam librettosu için bkz. And, *a.g.e.*, s.58-63.

[5] Bu bale üzerine bkz. Angelo Solerti, *Musica, ballo e drammatica alla corte Medicea dal 1600 al 1637*, Floransa 1905, s.93-95; bu eserin tam librettosu için bkz. And, *a.g.e.*, s.53-57.

İstanbul'da İşçi Harekâtı

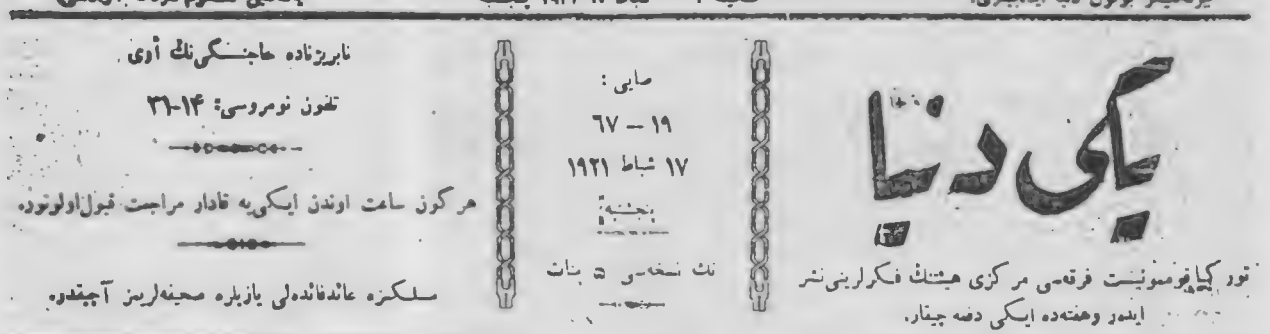

Birleşiniz bütün dünya işçileri! Yaşasın Mazlum Şarkın azadlığı!

YENİ DÜNYA

TKF Merkezi Heyetinin fikirlerini neşr eder ve haftada iki defa çıkar.

tek nüshası 5 Manat [Ruble]

Mesleğimize ait faideli yazılara sahifelerimiz açıktır.

Geçen sayımızda Mustafa Suphi'nin kurduğu Bakü *Yeni Dünya*'sının ilk serisinin son sayısından "Resmî Komünist Fırkası" üstüne bir değerlendirme aktarmıştık. Bu kere, aynı sayıdan iki yazıyla bir haber sunuyoruz. *Yeni Dünya*, sayı 67-19 (17 Şubat 1921)

(...) 1

ASIL işçi ve sosyalizm harekâtı 1919'da başlar. Türkiye'nin ve bilhassa İstanbul'un bu tarihte içtimâî, iktisadî ve siyasî vaziyetine ufak bir nazar atfedilirse, bu harekâtın büyük vüsatla intişarının ne kadar tabiî ve zarurî olduğu lâyıkıyla taayyün eder.

Harp neticesi olarak memlekette bütün alât ve vesait-i istihsaliye ya köhneleşmiş veyahut mahvolmuş; en büyük istihsâl kuvvetleri olan işçilerin büyük bir miktarı Çanakkale'de, Kafkas'ta, Irak'ta, Suriye ve Sina'da, Romanya'da, Galiçya'da helâk olmuştur.

Binaenaleyh mütareke akdinde memlekette büyük bir istihsal buhranı vardı; Avrupa'dan vukua gelen ithalât memleketin ihtiyacatı nisbetinde olmadığı için her yerde büyük bir buhran, büyük bir sefalet hüküm sürmekte idi.

Mağlubiyet üzerine harp esnasında büyük rütbedeki memurların ika ettikleri vasi mikyastaki ihtikârlar ve suistimaller efkârda bir intibah tevlidine ve din ve milliyet fikirlerinin kuvvetinde bütün insaniyete hakiki ve daimi bir sulh ve sükûn temin edebilecek yeni fikirlerin tervicine sebep olmuştur. Nihayet İtilâf devletlerinin menhus emperyalist cereyanlarına germi vererek Türkiye'yi taksim ile ekspluvate etmek hakkındaki kat'i niyet ve kararları işçi ve fakir sunuf muhitinde garbın emperyalist ve kapitalistlerine karşı kahhar bir halâs harbi açmak lâzım geldiği kanaatini tamamıyla tevlit etti; hülâsa şu üç âmil Türkiye'nin sair mahalleri gibi/İstanbul'da da işçi ve sosyalizm cereyanlarının kuvvetlenmesine ve vüsatle intişarına bâdi oldu.

Denebilir ki, bu tarihten itibaren artık İstanbul'da sınıf benliği gerek işçi mıntıkalarında, gerekse fakirler mehafilinde tamamıyla teferru etmiştir [dallanıp budaklanmıştır]. Ve sınıf benliğine müstenit pek çok teşkilât vücuda gelmiştir. Bu son iki sene şarkta vukua gelen harekâta hafif bir nazar atfetmek de hakikati görmeye kifayet eder.

İstanbul'da aralarında teşkilât vücuda getirmemiş veyahut mevcut bir işçi teşkilâtına dahil olmamış işçilerin yekûnu ehemmiyetli olmakla beraber, teşkilât vücuda getirmiş ve bunlara dahil olmuş bulunanların da miktarı kırk bin kişiyi tecavüz edecek derecede memûlün fevkindedir. Elyevm mevcut olan bu teşkilâtların mühimlerini zikredelim;

Anadolu Demiryolları işçileri, Tramvay ve Tünel işçileri, Elektrik işçileri, Mürettipler, Muallimler, Hamallar, Kayıkçılar, Seyrisefain işçileri, Tersane, Zeytinburnu, Tophane, Feshane fabrikaları işçileri, Debbağ işçileri, Kömür işçileri, Fırın işçileri, Makine işçileri, İstanbul Su Kumpanyası işçileri sendikaları...

Bu teşkilâtların hemen hepsi ibraz-ı faaliyet etmişler, yalnız iktisadî gayelerle iktifa etmeyerek az çok siyasî mekasıt etrafında dahi tezahürat icra eylemişlerdir. Meselâ: Muallimler Cemiyeti, iktisadî fakat aynı zamanda Ferit Paşa hükûmetinin usul-ü siyasetini protesto maksadıyla nim-siyasî bir grev yapmışlardır.*

Tramvay ve Tünel işçileri de altı gün devam eden ve metaliplerinin büyük bir kısmını temin etmekle neticelenen muntazam bir tatil-i eşgalde bulunmuşlardır.

İstanbul'da devam eden İngiliz ve Antanta işgal-i askeriyesi daha az bir zaman zarfında daha büyük işler ifasına şüphesiz imkân vermemektedir. Lâkin emin olmalı ki, bu işgal-i askerî yakın zamanda İstanbul'da vasi mikyasta ihtilalcû bir işçi hareketinin infilâkinê sebep-i müstakil olacak, Türkiye işçilerine cihan inkılâbında lâyık olduğu mevki-i ihtiramı bahş ve temin eyleyecektir.

* * *

2

İstanbul'da işçi birlikleri had bir buhran devresi geçirdikten sonra yavaş yavaş kendilerini tekrar toplamakta ve işçi hareketleri canlanmaktadır. Bundan evvelki devirde işçi birliklerini birtakım dolandırıcılar idare etmiş ve ekseriya hükûmetin tavassutuyla ustalar ve patronlar amele ve çıraklarla birlikte aynı cemiyetin içinde bulunarak faaliyet istimdadından mahrum kalınmıştır. Bu birlik ve cemiyetlerden en mühimlerinin teşekkül ve akibeti hakkında bervechiâti malûmat ita olunur;

1. *Ekmekçiler Cemiyeti:* 1917'de teşkil edilerek (8.000) âzâsı vardı. Bu cemiyeti idare edenler suistimallere ictisar ederek cemiyetin 12 bin liraya baliğ olan parasını yediler. Cemiyet nihayet geçen yaz inhilâl etti.

2. *Makineciler Cemiyeti:* 1917'de teşkil edilerek (500) âzâsı vardı. Bu cemiyet de sırf şahsî menfaatlerini düşünen birtakım tufeylilerin idaresi altında kalarak ehemmiyetini günden güne kay-

betmiş, dağılmış denilecek bir hale gelmiştir.

3. *Terzi Ameleleri Cemiyeti:* Muharebeden evvel teşekkül etmişti. Bu cemiyete ustalar da dahildi. İşçilerle patronlar arasında "parça ile" çalışmak hususunda itilâf hasıl olmuş ve bununla cemiyetin siyasî bir ehemmiyeti kalmamıştır.

4. *Tütün Amelesi Cemiyeti:* 1913'te teşkil edilerek âzâları (3.000)'e baliğ olmuştur. Bu cemiyet hiçbir zaman Reji'ye metalibatını kabul ettirecek bir iktidar gösterememiştir. Reji son zamanlarda bazı makineler tatbik ederek işçilerin çoğunu sokağa atmıştır.

5. *Kazlı[Çeşme] Debbağlar Amele Cemiyeti:* Muharebeden evvel teşekkül ederek âzâsı (500)'e baliğ olmuştur. Bu cemiyet de birtakım yalancı işçi dostlarının elinde kalarak sandığı ihtilâslara uğramıştır. Bu cemiyet 1920'de bir tatil-i eşgale teşebbüs etmişse de metalibini istihsale muvaffak olamamış ve bilâkis patronlar, müşevviklerin ve elebaşıların koğulmasıyla hareketi bastırmaya imkân bulmuştur.

6. *Garsonlar Cemiyeti:* Bu cemiyet 1908'de teşekkül ettiği ve İstanbul'da hizmet eden garsonların miktarı yedi binden yukarı olduğu halde ancak (1.000) âzâ cem' edebilmiştir. Bu cemiyet patronlar tarafından idare olunuyor ve yalnız büyük müesseselerin garsonlarına münhasır bulunuyor. Mecburî ve ihtiyarî bahşişlerle mahdut âzâsının memnuniyeti temin olunduğundan faaliyet gösterilmiyordu. Bu cemiyetin heyet-i idaresine bazı dalaveracılar karışmış ise de, cemiyet son zamanlarda sınıf benliğini idrak etmiş ve (1920) intihabatında bunların ve patronların vesayetinden kurtulmuştur.

7. *Duvarcılar Amele Cemiyeti:* Bu cemiyet işçi birliğinin en geride kalanıdır. Burjuvazi ve milliyet taraftarıdır. Venizelos'un isim gününde yalnız bu cemiyetle tüccar kâtipleri cemiyeti merasime iştirak etmiştir.

8. *Liman Amelesi Cemiyeti:* 1918'de teşkil olunarak âzâsı (2.000)'e baliğ olmuştur. Bir grev yaparak bazı metalibe nail olmuşlarsa da, içlerindeki tüccar menfaatine hâdim dalaveracıları tamamıyla atmağa muvaffak olamamışlar ve lâyıkıyla bir amele şuuru izhar edememişlerdir.

8. *Mürettipler Cemiyeti:* Muharebeden evvel teessüs etmiş ve âzâsı (200)'ü tecavüz etmiştir. 1920'de grev yapmışlarsa da, bütün metaliplerini temin edememişlerdir.

9. *Doğramacılar Cemiyeti:* 500 âzâdan mürekkep olup 1917'de teessüs etmiştir. Âzâsı muntazaman içtimâ ederek siyasî bir gaye sahibi olduğunu göstermektedir. Sınıf benliğini idrak etmekte bu cemiyet büyük bir inkişaf ibraz edebilmiştir.

10. *Tramvay İşçileri Cemiyeti:* Muharebeden evvel teessüs ederek 3.000 âzâ cem' etmiştir. Bu cemiyet başta büyük buhranlar geçirmiş, bir türlü yalancı işçi müdafilerini atmaya imkân bulamıştı. Sekiz ay evvel yaptıkları bir grevin neticesinde gündeliklerini arttırmaya muvaffak oldularsa da, şirket bilet ücretlerini yüzde yüz tezyit ettiği gibi diğer istihlâkatta dahi küllî bir tereffu hasıl olmuş, işçilerin maişetçe vaziyeti eskisinden berbat olmuştur. Ancak tramvay amelesi içtimalarına mahsus muayyen mahaller tahsis ettirmişler ve çalışma saatlerini de tenkis ettirmişlerdir.

İstanbul Beynelmilel İşçiler Birliği

Muharebenin hitamından sonra İstanbul işçileri arasında büyük bir uyanıklık görülmüştür. İşçiler muharebelerden, muzafferiyetlerden maddî hiçbir menfaat elde etmediklerini, bilâkis günden güne sefaletlerinin arttığını gördüler, sermayeye ve istismarcı sınıflara karşı teşkilâtlanmak lüzumunu hissettiler.

Bu intibahın emaresi terbiye-i siyasiyesi ilerlemiş bazı ameleler tarafından ahiren (İstanbul Beynelmilel İşçiler Birliği -U.I.T.) namıyla mühim bir işçi teşkilâtı vücuda getirilmiştir.

Irk ve cins ve mezhep tefrik etmeksizin bütün işçileri kabul eden ve toplamaya çalışan bu teşkilât şimdiden büyük muvaffakiyetler göstermiş, dağılmak üzere olan bazı işçi cemiyetlerini tekrar toplamış, onlara umumî metalip telkin etmiştir. Bu faaliyet sayesinde tramvay amelesi ve daha bazı işçiler cemiyetleri 8 saatlik yevm-i mesaiye mazhar olmuşlardır. Mecruh, sakat, malûl, ihtiyar işçiler için teminat talebi de birliğin takip ettiği gayelerden biridir.

İBİB dahilî teşkilâtında altı şubeye ayrılmıştır.

1. Çiftçilik ve Balıkçılık Şubesi, 2. Duvarcılık, Binacılık Şubesi, 3. Madencilik Şubesi, 4. Camcılık, Doğramacılık Şubesi, 5. Makinecilik Şubesi, 6. Hidemat-ı Umumiye Şubesi.

İBİB (Yeni İnsan) namıyla bir gazete neşr ve muntazam surette konferanslar tertip ediyor. Bu teşkilât marifetiyle şimdiden bazı işçiler birlikleri grevler yapmış ve ehemmiyetli bir mevcudiyet gösterebilmiştir.

* * *

Bu teşkilâtlardan başka, İstanbul'da Tophane, Tersane, Feshane, Zeytinburnu vesair hükûmet fabrikaları işçileri arasında mühim teşkilât vardır. Bunların da BİB'ne girmeleri düşünülmektedir.

Dal.Kaf.

İstanbul'a Dair:

Antanta'nın Tazyiki

Aldığımız malûmata göre, Antanta devletleri Sevr muahedenamesini her neye mal olursa olsun tatbike karar verdiklerinden resmî devaire kontrol vaz' etmişlerdir.

İstanbul idareten ve siyaseten fena halde sıkıştırılmaktadır. Milletin nefretini kazanan birkaç satılmıştan başka, bütün İstanbul Anadolu ile hemfikirdir. Hele son zamanlarda Yunanistan'da cereyan eden hadiseler üzerine garp cephesinde hareket-i milliye ordusunun mühim muvaffakiyetler ihraz etmesi, diğer taraftan da Daşnak tehlikesinin ortadan kalkması, Anadolu millî inkılâpçılarının İstanbul nazarında yükselmesine sebep olmuştur.

Vaziyet-i hâzıra, İstanbul gazetelerinde de bir tebeddül vukua getirmiştir. Hemen cümlesi müttehiden hükûmete hücum ediyor. Anadolu'yla anlaşmadan hiçbir idarî, içtimâî ıslahat yapılamayacağından bahsediyorlar. Anadolu ile anlaştıktan sonra da aynı şekilde devam edemeyip mutlaka zamanla mütenasip bir şekl-i idarenin kabulü ıztırarı üstünde ısrar ediyorlar.

Şimdiye kadar Antanta'ya satılmış bir vaziyette neşriyatta bulunan iki büyük gazete -Alemdar ile Peyam-ı Sabah- arasında ihtilâf çıkmıştır. Peyam, Anadolu ile itilâf siyasetine mütemayil görünüyor. Alemdar ise eski mesleğinde berdevam olarak Bolşevizmin aleyhinde makaleler neşrediyor. Bu makalelerin Bakû'dan İstanbul'a avdet eden muallimlerden biri tarafından yazıldığı anlaşılıyor.

Anadolu'da Bir Grev

İki aydan beri maaş alamayan mektep muallime ve muallimleri mektepleri kapatmak suretiyle grev ilân ettiler. Bu hal birkaç gün devam ettikten sonra Maarif Vekili işi Meclis'e getirdi. Muvakkat bir çare bulundu: umumî bütçenin hususi bütçelere muavenet faslından bir miktar paranın tefrik ve itasına müsaade olundu. □

METE TUNÇAY

* Bknz. İsmail Göldaş, *İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)* (İstanbul, 1984).

BİR MARŞ

CEZÂYİR MARŞI

Yayınlayan : Şamlı Selim
Yayın Tarihi: 1909 (?)

جزایر مارشی

MARCHE L'ALGERIE

Tempo di marcia

D.C. al Fine

CEM BEHAR KOLEKSİYONU

Toplum ve Bilim

43/44 GÜZ 1988 - KIŞ 1989

Köylüler **Huricihan İslamoğlu-İnan**
Pontus Meselesi **Stefanos Yerasimos**
Türk Bütüncül Erken Devleti **Sencer Divitçioğlu**
Yunanistan'da Politika ve Kadınlar **Ann Cocoullas**
Pozitivist Optimizm **Nur Vergin**
ABD 1988 Başkanlık Seçimi **Burhan Şenatalar**
F.Alman Kentleşmesinde Konut Sorunu **Özer Bostanoğlu**
Türk Edebiyatında Yahudi Tipleri **Nedim Gürsel**
Dilbilim ve Çeviri **A.Sumru Özsoy-Cem Taylan**
Türk/Yunan "Birliği" ve Kitsikis **Herkül Milas**
İkinci Meşrutiyet'te Kadın Dernekleri **Zafer Toprak**

Birikim Yayınları, Küçükayasofya Cad. No: 17-19/A Sultanahmet - İstanbul

80. Yıl Önce Amerikan Rüyası

ABD'ye Göç Etmenin Çilesi

FAHRİ ÇOKER

"Amerikan rüyası"nın her ülkede olduğu gibi bizde de bir geçmişi var. Bu yazıda Çoker, ABD'ye göç etmek isteyen Osmanlı vatandaşlarının çilesini anlatıyor.

ABD Hükümeti, Amerika'ya göçmek için 1-31 Mart tarihleri arasında başvuran 162 ülkeden 20.000 kişiyi ad çekme suretiyle belirlemeye karar vermiş bulunuyor. Bu vesile ile 1900'lı yılların başlarında Amerika'ya göç etmek isteyen Türklerin durumu hakkında *Takvim-i Vekayi*'in 23 Kasım 1324 (1908) tarihli 57'nci sayısında yer alan bir habere değinmek istiyoruz.

Amerika'ya göç amacı ile yurtlarından ayrılan Türk vatandaşları önce İngiltere'ye giderek Liverpool'da toplanırlar ve oradaki Amerikan Konsolosluğu'na başvurarak vize isterler. Ancak genellikle istekleri geri çevrilir. Yaban diyarlarda zor koşullar içinde kalırlar. Liverpool Osmanlı Konsolosluğu, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı ile durum hakkında Hükûmetin dikkatini çeker ve göçmenlerin perişanlığına neden olan 1 Temmuz 1907 tarihli Amerika Göçmenlik Kanunu'nun ilgili hükümlerinin Türkçe çevirisini göndererek vatandaşların uyarılmasını ister.

Liverpool Şahbenderliğinin yazısı şöyledir:

"Amerika'ya azimet eden tebaay-ı Osmaniye'nin ahvali hakkında nazar-ı dikkat-i aliye-i âsafânelerini celbeylerim. Kelyevm bunlardan birçoğu Baş-Şahbenderhaneye müracaatla haklarında pek şedit ve müfritane ahkâmı havi olan Amerika Kanununun şikâyet ediyorlar. Alelumum az çok fakirülhal olan ve Amerika'da temin-i maişet veya kesb-i servet ümidinde bulunan tebaay-ı merkume vapura binmek üzere ekseriya buraya gelmektedirler. Lâkin merkumun 1 Temmuz sene 907 tarihli Amerika Kanununda mündericş şeraiti ya aslen veya kısmen haiz olmadıkları cihetle kablel-azime burada tûl müddet beklettirildiklerinden (ihtimal ki hiç müsaade edilmiyecek) azimetleri zamanının hulûlüne intizaren ellerindeki cüz'i miktar ihtiyat akçelerini de burada sarfediyorlar. Merkumunun sevk ve izamlarına delâlet eden ademler pek de namuslarına itimat edilecek ademler olmayıp bulundukları hal-i pürmelâlden tahlis ve sevk ve izamlarını teshil emrinde büyük bir gayret ibraz etmedikleri halde yine komisyon namiyle bir miktar akçe almakta ve bu yüzden muhacirin büsbütün zarurete duçar olmaktadır. Bundan başka şayan-ı dikkattir ki tebaay-ı merkumeden ekserisi zaten bir defa daha Amerika'ya seyahat etmişler ve memlekete lâcelidduhul kendilerinden talep edilen şeraiti ifa edemediklerinden dolayı avdet etmişlerdir. Bu cihetle tekrar bir seyahat icrasıçün pek güçlükle tedarik edebilmiş oldukları meblağı bilâlüzum sarfettikleri gibi gerek uzun müddet Liverpul'da ikametleri ve gerek adem-i kabulleri bir hastalıktan neşet ettiği takdirde işbu hastalığın tedavisi için ayrıca mesarıf ihtiyar eylemektedirler. Seyrisefain Şirketleri bu sınıf yolcuları bir muayene-i tıbbiyeye tâbi tutarak sıhhatlerinin berkemâl olduğuna dair yedlerine bir tasdikname ita etseler bile vusullerinde işbu tasdiknameler daima muteber tutulmayıp Amerika Hükûmetine mensup bir tabip tarafından ikinci bir muayene-i tıbbıye daha icra edilmektedir. Muhacirini merkume nezd-i âciziye gelip şikâyette bulunarak muavenet-i nakdiye talep etmekte ve bu taleplerinin is'afı bendenizce kabil olmamaktadır. Bunların ekserisi Amerika Kanununun kendilerine dair olan ahkâmını bilmiş olsalar memleketlerini asla terketmiyeceklerini itiraf ediyorlar. Binaenaleyh bu baptaki ahkâm-ı nizamiyenin Amerika'ya azimet arzusunda bulunan tebaay-ı Osmaniyeye Zat-ı âli-i âsafânelerince tensip buyurulacak vesait-i münasebe ile tefhim olunması veya hiç olmazsa böyle ahkâm-ı mahsusanın vücudundan kendilerinin haberdar edilmesi münasip olacağı mutalaasındayım. Memlekete kabul edilmiş sunuf-u muhacirine dair olup tebaay-ı Osmaniye'nin Amerika'ya muvassalatlarında haiz olmaları lâzımgelen ve ahval-i sıhhiyeleri itibariyle kendilerine şumulü olan ahkâm-ı nizamiyenin hülâsaten tercemesi leffen takdim kılındı. Filhakika bir takım hususî hastalıklar ve bilhassa tebaay-ı Osmaniyeye ârız olan ve "tra-

homa'' yad olunup gözlerin bir nevi iltihabından ibaret ve pek ziyade sarî bulunan bir göz hastalığı mevcuttur. İstitaat-ı maliyeye gelince kanunda buna dair hiç bir sarahat yoktur. Fakat Seyrisefain Şirketlerinin muhacirler veya bu hükümde ad edilen kesan tarafından sevap ita edilmesi lâzımgelen matbu sualnamelerinde bir sütun-u mahsus vardır ki bunda muhacerat etmek istiyen kimsenin takriben elli dolara yani ikiyüzelli franka malik olup olmadığı suali münderiçtir. Bu cihetin efkâr-ı fıkaradan olan veyahut umuma bâr olacakları muhtemel bulunan kesanın memleketten ihracına dair olan madde-i kanuniyeye taallûk ve münasebeti vardır. Madde-i mezkûre mucibince Amerika Hükûmeti her ferdin ahlâk ve etvariyle derece-i akıl ve zekâsı ve istitat-ı maliyesi hakkında muşfikâne tetkikatta bulunarak kendisinin mahiyeti ve umuma bâr olup olmayacağı hakkında bir fikir hasıl eder. Binaenaleyh elli dolara malikiyet dahi bir şart-ı kâfi addolunamaz. Emrüferman hazreti menlehülemrindir.''

Göçmenler hakkındaki 1 Temmuz 1907 tarihli ABD Kanunun ikinci fıkrası hükmünün Baş Şahbenderlık yazısına ekli Türkçe çevirisi ise şöyle:

''Atiizzikr ecnebiler Memalik-i Müştetemiay-ı Amerika'ya dahil olamıyacaklardır:

Humk ve belâhatle muttasıf ve zaifu'l akıl ve mecnun olanlarla geçen beş sene müddet zarfında tecennün etmiş veya evvelce herhangi tarihte olursa olsun bir veya birçok defa arızay-ı dimağiyeye uğramış bulunanlar;

Fakirülhal olanlar, umuma bâr olmaları muhtemel bulunan eşhas, tese'ülü kendilerine sanat ittihaz edenler;

Müteverrimler ile mucib-i istikrah yahut sarî bir maraza mübtelâ olanlar, bu tâdat edilen sunuf eşhastan mâdut olmayıp da icra edilecek muayene-i tıbbıye neticesinde mânen veya maddeten bir arıza ve malûliyetten dolayı temin-i maişetden âciz olduğu tahakkuk edenler;

Hıyanet yahut diğer nevi sinayet veya mucib-i zül ve ar sünha ile mahkûm ve müştehir olanlar;

Müteaddit zevcesi olanlar yahut taaddüd-ü zevcaatı kabul edenler;

Anarşistler yahut Amerika Hükûmetinin veya lâalettayin diğer bir hükûmetin veya herhangi bir kanunun kuvvet ve cebrüşiddet istimaliyle şekil ve hey'etini tağyir etmeyi veya memurini katleylemeyi tasavvur ve bu babta telkinat icra edenler;

Alüfte güruhundan olanlar veya fuhşiyatta bulunmak veyahut mugayir-i ahlâk bir yola sülûk etmek maksadiyle

Gazetede yeralan haber.

تشرين ثانيك اون ضقوزنجي پهارده
وباس مصاب وقوعات وقوع بولدمشدر .

داخليه نظارت جليله سندن يازيلان
تحريرات عموميه

آمريقايه عزيمت ايتمك اوزره ليورپوله
كلمكده اولان تسعهٔ عثمانيه‌نك آمريقا قانونندن
شكايت و اكثرى قانون مذكورك كنديلريه
دائر اولان احكامى وقتيله بيلدمش اولسه
ملكلرينى ترك ايتميه‌جكلرينى اعتراف ايله
اظهار ندامت ايلدكلرن و آمريقايه قبول
ايدلميان صنوف مهاجرينه دائر احكام نظاميه‌نك

Göçmenler Hakkında 1 Temmuz 1907 Tarihli Amerika Kanununun İkinci Fıkrası

Aşağıda belirtilen yabancılar Amerika Birleşik Devletleri'ne giremeyeceklerdir: Ahmak, budala, zayıf akıllı ve deli olanlarla geçen beş yıl içinde delirmiş veya evvelce herhangi tarihte olursa olsun bir veya birçok kez beyin rahatsızlığı geçirimiş olanlar;

Fakirler, geçimleri başkasına yük teşkil etmesi olası kişiler, dilenciliği kendilerine meslek edinenler;

Veremliler ile iğrendirici ya da başkasına geçici bir hastalığı olanlar, yahut bu sayılanlardan olmayıp da yapılacak tıbbî muayene sonucunda belirlenecek arızalarından dolayı geçimlerini sağlamaya gücü yetmeyenler;

Hainlik yahut başka suçlar ve utandırıcı kabahatlerden hüküm giyen ya da bu şekilde bilinenler;

Birden fazla eşi olanlar yahut çokeşliliği kabul ve savunanlar;

Anarşistler yahut ABD hükûmetinin veya herhangi bir hükûmetin şeklini zorla değiştirmeyi, memurlarını öldürmeyi tasarlayan ve bu yolda başkalarına telkinde bulunanlar;

Ahlâksız kadınlar veya fahişelik yapmak veya ahlâka aykırı yolları meslek edinmek üzere kadın ve kızları Amerika'ya sokmak için girişimde bulunanlar;

Bir hizmet önerisi veya vâadi ile Amerika'da bir bilgi ve beceriye dayanmış olsun veya olmasın herhangi bir işte çalışmak üzere yazılı veya basılı ya da açık veya ima yollu bir anlaşma ile göçe kandırılan veya kışkırtılıp anlaşmalı işçi olarak adlandırılanlar, Amerika'ya kabullerini istedikleri tarihten itibaren bir yıl içinde yukarıda belirtilen koşullarla göçe kandırılıp kışkırtılmadıklarından dolayı red ve iade edilmiş olanlar bilet ücreti veya yol giderleri başkaları tarafından ödenmiş veya yardım almış olanlar. (Meğer ki bunların yukarıda belirtilen sınıflardan birine dahil olmadıkları ve bilet paraları bir esnaf cemaati veya dernek veya şirket veya belediye veya yabancı bir hükûmet tarafından ödenmiş olup olmadığı yeterli kanıtlarla gerçekleşsin);

Onaltı yaşını bitirmeyen ve Ticaret ve Mesai Nâzırının kararına veya Nâzırın arasıra yayımlayacağı kanunlara göre ana ve babasından biri veya her ikisi refakatinde bulunmayan çocuklar (Yeter ki belirtilen kararda utandırıcı olmayıp sırf politikaya ilişkin suçlardan sanık olan kimseler diğer hallerine nazaran kabule şayan gördükleri halde ayrı tutulmamış ola); (Yeter ki esnaf cemaatleri ile cemiyetler, şirketler, belediye daireleri veya yabancı hükûmetler tarafından bilet ücretleri ve yol giderleri olarak vaki harcamalara ilişkin hükümler Amerika'dan transit geçip komşu devletlere gidenlere uygulanmasın), (Yeter ki az çok beceriye ihtiyaç gösteren ve Amerika'da bulunmayan işler dışta bırakılmamış olsun, anlaşmalı diye adlandırılan işlere ait olan bahis konusu kanun hükümleri tiyatroculuğu kendisine meslek sayanlarla sanatçıların, konferansçıların, şarkıcıların, din adamlarının, kolejlerde öğretmenlik edenlerle din okulları öğrencilerinin, meslekleri fen ve edebiyat olanların ve özel hizmetçi olarak çalıştırılan kimselerin çıkarılmalarını içerdiği yolda yorumlanmasın.)

تقويم وقايع

Takvim-î Vekayî'*nin ilgili sayısı.*

Liverpul Konsolosluğu'nun Yazısı

Amerika'ya gitmek isteyen Osmanlı uyruklularından birçoğu her gün Konsolosluğa başvurarak haklarında pek şiddetli ve aşırı hükümleri içeren Amerika kanunundan şikâyet ediyorlar. Genellikle az çok fakir ve Amerika'da geçimlerini sağlamak veya çok para kazanmak umudunda olan bu kişiler vapura binmek üzere çoklukla buraya gelmektedirler. Lâkin 1 Temmuz 1907 tarihli Amerika kanununda yazılı koşulları tümüyle ya da kısmen taşımadıkları cihetle burada uzun süre bekletildiklerinden (İhtimal hiç izin verilmeyecek) hareketleri zamanı gelinceye kadar ellerindeki az miktardaki paraları da burada harcıyorlar.

Bu kişilerin gitmelerine aracılık eden adamlar pek de namuslarına güvenilecek adamlar olmayıp içinde bulundukları acıklı halden kurtulmalarını sağlama yolunda ve gitmelerini kolaylaştırıcı bir gayretleri mevcut olmadığı halde kendilerinden komisyon adıyla bir miktar para almakta ve bu yüzden göçmenler büsbütün sıkıntıya düşmektedirler.

Bundan başka dikkate şayandır ki bunlardan birçoğu bir kez Amerika'ya gitmişler fakat kendilerinden istenilen koşulları yerine getiremediklerinden dolayı dönmüşlerdir. Hal böyle olunca tekrar bir gidiş için pek güçlükle sağlamış oldukları bir miktar parayı lüzumsuz olarak harcadıkları gibi gerek uzun süre Liverpul'da kalmaları ve gerek Amerika'ya kabul edilmemeleri hastalıklarından ileri geldiği halde bu hastalığın tedavisi için ayrıca harcama yapmaktadırlar.

Vapur şirketleri, bu gibi yolcuları tıbbî muayeneye tâbi tutarak sağlıklarının yerinde olduğuna dair rapor verseler bile bu raporlar daima geçerli sayılmayıp Amerika hükûmet tabiplerince yeniden muayene edilmektedir.

Bu göçmenler ayrıca Konsolosluktan para yardımı istemekte, fakat bu istekleri karşılanamamaktadır.

Bunların çoğunluğu Amerika kanununun kendilerine ilişkin hükümlerini bilmiş olanlar memleketlerini asla terketmeyeceklerini açıkça söylüyorlar. Bu itibarla konuya dair hükümlerin Amerika'ya göç etmek isteyen Osmanlı vatandaşlarına uygun görülecek şekilde anlatılması veya hiç olmazsa bu şekilde özel hükümlerden kendilerine bilgi verilmesi yerinde olacağı düşüncesindeyim.

Memlekete kabul edilmiş göçmenlere dair olup Osmanlı uyrukluların Amerika'ya gelişlerinde haiz olmaları gereken koşullar ve kendilerine uygulanacak hükümlerin özet çevirisi ilişikte sunulmaktadır.

Gerçekten bazı özel hastalıklar ve özellikle Osmanlılarda çok görülen ve "Trahoma" olarak adlandırılan ve pek ziyade geçici bulunan bir göz hastalığı mevcuttur.

Parasal güce gelince kanunda buna dair bir açıklık yoktur. Ancak vapur şirketlerinin göçmenler ve bu durumda sayılanlar doldurulmasını istedikleri basılı soru kâğıtlarında kendilerinin yaklaşık 50 dolar yani 250 frank'a sahip olup olmadıkları sorusu vardır. Bu da fakir olan ya da geçimleri başkalarına yük olacak kişilerin memleketten çıkarılmasına dair olan kanun maddesiyle ilişkilidir. Bu madde gereğince Amerika hükûmeti her kişinin ahlak ve davranışları, akıl ve zeka derecesi ve malî durumu hakkında inceleme yaparak ona göre kararını verir. Bu bakımdan elli dolara sahip olmak dahi yeter bir koşul sayılamaz.

Emir ve karar Yüksek Makamındır.

Amerika'ya gelen kadın ve kızlar, mutavassıtlar yahut Amerika memalikine fahişeleri veya fuhşiyat icra etmek veya mugayir-i ahlâk harekâtta bulunmak emeliyle kadın ve kızları ithal eylemek teşebbüsünde bulunanlar;

Bir hizmet teklif veya vaadi veya Amerika'da hüner ve maharete mütevakkıf olsun olmasın herhangi bir iş ile tavaggul edilmek üzere mün'akit şifahî veya tahrirî veya matbu sarih ve zımnî bir mukavele ile muhacerata ikna ve teşvik edilip mukaveleli işçi yad olunanlar Amerika'ya kabullerini talep ettikleri tarihten itibaren bir sene zarfında salifüzzikr şerait dahilinde muhacerata ikna ve teşvik edilmediklerinden dolayı red ve iade edilmiş olanlar bilet esmanı veya masarif-i seferiyeleri diğerleri tarafından tediye edilmiş veya aharı canibinden mazhar-ı muavenet olmuş olanlar, meğer ki bunların balâda mezkûr sunuftan birine dahil olmadıkları ve biletlerinin esmanı bir esnaf cemaati veya cemiyet veya şirket veya belediye veya bir hükûmet-i ecnebiye canibinden tediye edilmiş olmadığı derece-i kâfiyede rehin-i sübut olmuş ola.

Onaltı yaşını ikmal etmeyen ve Ticaret ve Mesâî Nâzırının kararına veya mumaileyhin ara sıra neşredeceği kanunlara göre ebeveyninden biri veya her ikisi refakatinde bulunmayan çocuklar, bişart-ı an ki karar-ı mezkûrda mucib-i zül ve ar olmayıp sırf politikaya ait bulunan ceraimden dolayı müttehim olan kimseler ahval-i sairelerine nazaran şayan-ı kabul gördükleri halde istisna edilmemiş ola. Bişart-ı an ki bilcümle esnaf cemaatleriyle cemiyetler, şirketler, devair-i belediye veya hükûmeti ecnebiya tarafından bilet esmanı ve masarif-ı seferiye olarak vuku bulan tediyata müteallik ahkâm Amerika memalikinden yalnız güzar edip düvel-i mütecavire memalikine gidenlere teşmil edilmesin. Bişart-ı an ki, az çok maharete mûtevakkıf olan ve Amerika'da bulunmayan işler hariç bırakılmamış olsun.

Mukaveleli yad olan işlere ait olan kanun-u mebhus ahkâmı tiyatroculuğu sanat ittihaz edenlerle sanatkârların, konferanscıların, mugannilerin, rüesay-ı ruhaniyenin, kolejlerde muallimlik edenlerle mekâtib-i ruhbaniye talebesinin, mesalik-i fenniye ve edebiye müntesibîninin, hususî hizmetkâr istihdam olunan kesanın ihracını tazammun eder bir yolda tefsir edilmesin."

Bu engelleri aşıp da Amerika'ya göç edebilenlere ne mutlu!

[Dahiliye Nezaret-i Celilesinden yazılan tahrirat-ı umumiye]

Yaşayan Türkologlar XVIII

Prof. Feroz Ahmad ile Söyleşi

ZAFER TOPRAK

• Prof. Ahmad, siz uzun yıllardır Amerika'da Osmanlı-Türkiye tarihi üzerine çalışan bir öğretim üyesisisiniz. Bu ilgi nereden kaynaklanıyor?

Bu ilgi galiba tesadüfi... Her zaman tarihe ilgi duymuşumdur. Sanırım bu ilgi avukat olan, fakat gerçek anlamda profesyonel tarihçiliğe yönelen babamdan kaynaklanıyor. Hindistan'da Hindistan tarihi okudum. 1958'de Londra'ya gittim ve Yakın Doğu tarihinde uzmanlaştım. O dönemde Orta Doğu büyük bir dönüşüm içersindeydi. Nasırizm vb. gelişmeler izleniyordu. Özellikle Arap milliyetçiliği ilgimi çekiyordu. Tez yazma aşamasına gelince Prof.Bernard Lewis ile çalışmak istedim. Başlangıçta Arap milliyetçiliği üzerine bir tez yazmayı düşündüm; ancak kendisi çağdaş dönem Arap tarihiyle ilgilenmiyordu. İlgi alanı Çağdaş Türkiye idi. Ben de çağdaş tarihte kalmakta kararlıydım. Bana Türkiye üzerine çalışmamı önerdi. Her şeyden önce bir bilim dalını öğreniyordum. Lewis ile birlikte çalışarak bu alana girmeyi uygun buldum.

Öte yandan değişim, hızlı değişim ilgimi çekiyordu. Üçüncü dünyadan biri idim, kendi yöremdeki değişimleri izliyordum. Bu nedenle bölgede geniş yankı uyandıran, model oluşturan, birçok ülkeyi etkileyen bir devrime yöneldim. Genç Türk devrimi üzerine çalıştım.

• İttihat ve Terakki üzerine bir kitabınız var. Daha sonra Cumhuriyet'le ilgilendiniz. Ne tür çalışmalar yaptınız?

İttihat ve Terakki'den sonra Çağdaş Türkiye üzerine bir kitap yazmam istendi. Zaten ilgim her zaman çağdaş tarih üzerinde yoğunlaşmıştı. Ancak geçmişi anlamaksızın günümüzü anlayamayacağız kanısındaydım. Geçmişe günümüz açısından bakmak, geçmişten öğrenmek, ders almak gerekirdi. E.H. Carr'ın dediği gibi tüm yazılan tarihler güncel tarihlerdi.

II. Dünya Savaşı ertesi Türkiyesi üzerine bir kitap yayınladım. Ancak Cumhuriyet'in ilk dönemleriyle de ilgileniyorum.

Tarih bir mozaiğe benzer. Parça parça bütün oluşturulur. Yoksa kronolojik bir çizgi izlenmesi gerekmez. Tanzimat'a da ilgi duyuyorum. Ancak tüm bu alanlarla uğraşmak zaman meselesi.

• Son olarak Çağdaş Türkiye üzerine bir kitap yazıyorsunuz. Bu çalışmanızda Tanzimat kapsanıyor mu?

Üzerinde çalıştığım kitap genel nitelikte bir eser. Yine Jön Türk Devrimi'nden başlıyor. Ancak bizleri Osmanlı Devleti'nin kökenlerine götüren iki bölümü var. Bu bölümlerde yönlendirici etmen değişim süreci içersindeki devlet oluyor. Devlet Türk tarihinde en önemli faktörlerden biri.

Yeni kitabım Osmanlı tarihini de kapsıyor; ancak, kuşbakışı bir tarih niteliğinde. Okuyucuya devamlılık konusunda bir fikir verebilmek amacım.

Ancak, vurgulamak istediğim devamlılıktan çok, değişim. Çoğu tarihçi Osmanlı tarihinin ve Türkiye tarihinin değişmediği kanısında. Her zaman "devlet"in olduğu vurgulanmakta. Ya da orduyu politikada görmek isteyenler Osmanlı Devleti'ni ordu tarafından yönetilen bir devlet olarak algılıyorlar. Ordunun ağırlığını görmezlikten gelmiyorum. Ancak, asker de değişim sürecinde. Ordu teknoloji açısından değişiyor, mantalite açısından değişime uğruyor. Zira ordu da değişen toplumun bir parçası. Yeni kitabımda vurguladığım işte bu değişim.

• Değişim vurguladığınıza göre, size bir

yöntem sorusu yöneltmek isterim. Değişim ile devamlılığın örtüşmesi sözkonusu olamaz mı? Örneğin, Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasındaki devamlılık ve değişim kanımca içiçe. Yeni bir devlet modeli oluşuyorsa da bu devletin harcında Meşrutiyet milliyetçiliği yok mu?

Şüphesiz toplumlar geçmişinden arındırılamaz. Devamlılık olması kaçınılmaz. Tarihte geçmişten topyekün kopukluk olamaz. Toplumların temel sorunu uzlaştırma, devamlılık ile değişimi aynı potada eritme. Aslında değişim toplumların zorunlu kılındığı bir durum. Toplum değişimi sevmiyor; insanoğlu değişimi sevmiyor. Değişim iç ve dış etmenlerin zorlaması sonucu gündeme geliyor. Üçüncü dünya ülkelerinde değişim büyük ölçüde dışardan geliyor. Biliyoruz. Türkiye'de 19. yüzyılda bu son derece bariz. Batı'nın dinamik kapitalist düzeniyle karşı karşıya geliyor. Son 200 yıllık Türkiye tarihi bu karşı karşı gelişe bir çözüm aranışın tarihi: Türkiye'nin kapitalizm ile karşılıklı ilişkisinin tarihi. Türkiye'nin bir Batı toplumu olmasından çok, kapitalist bir ülke olmasının tarihi.

Kapitalizm 20. yüzyılda yıpranmış bir sözcük. Bu nedenle sürekli Batılaşmaktan söz ediyoruz. Oysa temeldeki sorun kapitalistleşme. Türkiye bu sürece nasıl girecek; işte burada sınıf kavramına, devlet kavramına geliyoruz. Türkiye'de geleneksel devlet belli bir sınıfın temsilcisi olmamış. Samir Amir'in dediği tribüter devlet, vergisel devlet. Toplumdaki tüm katmanları dengelemeyi amaçlayan bir devlet. Batı'daki belirli bir sınıfın temsilcisi devletten farklı bir devlet. Bu durum 20. yüzyıla kadar geliyor. Bu noktada sınıfları yaratacak bir devletten söz edebiliriz. Türkiye'de 20. yüzyılda devlet sınıfları belirliyor. Jön Türk Devleti ve Cumhuriyet Türkiyesi bu tür devletler.

• *Bu bağlamda size başka bir soru yöneltmek istiyorum. Milli Mücadele ve Devrim tarihi bir kesintiyi varsayıyor. 1919'la birlikte yeni bir tarih yazılıyor. Tıpkı Fransız devrim tarihi gibi. 1789 yeni bir çağın başlangıcı. Size yeni bir dönemleme önerisi getirsem ve desem ki, Milli Mücadele 1912-1923 arası ulus-devlet oluşumunun ürünüdür; Balkan Harbi ile birlikte bir ulus bilincinin oluştuğunu, bu nedenle Milli Mücadele için gerekli düşün ortamının Balkan Harbi'nin sıcak yıllarında gündeme geldiğini söylesem nasıl karşılarsınız? Balkan Harbi'ni ve Cihan Harbi'ni Milli Mücadele'nin bir parçası olarak göremez miyiz? Bu belki de bir süreklilik arayışı...*

Feroz Ahmad

Kanımca böyle yapmak da gerekli. Aksi takdirde ulusal bağımsızlık kavramını anlayamayız. Bilinegelen diğer tez, tarihe tarih olarak bakmaktansa tarihe ideoloji olarak bakar. Ciddi bir tarihçi 1919 öncesine yönelmek zorunda. Sürekliliği görmek durumunda.

Balkan Harbi Osmanlı Devleti üzerinde, Osmanlı aydını üzerinde tam anlamıyla bir şok etkisi yarattı; önemli bir uyarıcı oldu. Kimse bu tür bir yenilgiyi beklemiyordu. Ve insanları yeni çözümler aramaya sevketti. Cihan Harbi yenilgisi ile bu daha da belirginleşti. Kemalistler daha da radikal tavır almak zorunda kaldılar. İmparatorluğun sürdürülmesi olanaksızlaşmıştı. 1912'den 1923'e kuşkusuz mutlak bir süreklilik var. Bu sürekliliği vurgulayan birçok anı kitabı yazıldı.

• *Biraz da yakın tarih üzerine eğilelim. Demokrasi açısından Cumhuriyet Tek Parti dönemi bir dar boğaz olarak gözüküyor. Jakoben bir perspektif ancak tek parti ortamında Cumhuriyet'in kurulabileceğini savunuyor. Burada demokrasi fetişizmi ile Jakoben devlet anlayışı karşıtlığı sözkonusu. Sizce bu dönem nasıl yorumlanabilir. Bu dönem Türkiye'de demokratikleşme sürecinin bir halkası olarak görülebilir mi? Ya da 46 sonrası çoğulculuğunun kaçınılmaz bir girizgâhı olarak yorumlanabilir mi?*

Tek Parti dönemine zamandan soyutlanmadan bakmak gerekir. Yalnız Türkiye'de değil, tüm dünyadaki gelişmeler ışığında değerlendirmek gerekir. Türkiye'nin büyük devletlerle süregelen ilişkisi göz önüne alınmalı.

Çok parti özleminde olanlar bir olasılık liberalizme yönelebilirlerdi. Ve bu Türkiye için çok erken olabilirdi. Bu tür bir politika, hiç olmazsa Kemalist seçkinler açısından, kendi devletini kuracak güçlü bir sınıfın oluşmasından önce Türkiye'yi tekrar "düvel-i muazzama"nın kucağına itebilir; önemli sakıncalar doğurabilirdi. Liberalizm bir ölçüde Batı'nın hükümranlığına girme anlamına gelebilirdi. Nitekim birçok ülkedeki gelişmeler bunu doğrulayıcı nitelikte. Hindistan'da, Mısır'da bu tür örnekleri görmek mümkün. Bu açıdan Cumhuriyet kurulur kurulmaz çoğulculuğu beklemek bence anakronistik bir durum yaratırdı. Türkiye çok farklı bir yola girerdi. Bu Türkiye için daha mı iyi olurdu, yoksa daha mı kötü; bu tür bir soruyu cevaplandırmak güç. Ancak kişisel bir görüş beyan edilebilir. Alternatifler olabilirdi; ancak 1923'le birlikte çoğulculuğa geçmek, bence Türkiye'nin geçmişini görmezlikten gelmek ve Türkiye'nin Batı ile, yayılımcı bir Batı ile ilişkilerini gözden ırak tutmak anlamına gelirdi.

• *Son sorum Prof.Ahmad, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde katettiği yol. Demokrasi bugün Türkiye'de tutarlı bir doğrultuda gelişiyor mu?*

Bu tabiî demokrasiyi nasıl anladığınıza bakar. Genellikle salt politik anlamda bir açıklamaya gidiyoruz. Çok parti, seçimler, genel oy açısından demokrasi önemli bir yol katetti. Bu Cumhuriyet'in büyük başarısı.

Cumhuriyet belirli bir sınıf yarattı. Bu sınıfın bu tür bir siyasal yapıyı savunmada önemli nedenleri var. Ama demokrasiyi daha geniş bir bağlamda, özellikle ekonomik açıdan, ekonomik demokrasi açısından ele aldığınızda, burada önemli sorunlarla karşılaşıyoruz. Özellikle 50'li, 60'lı yıllardan itibaren... Servet giderek daha sınırlı bir kesimde toplandı. Bu kuşkusuz Türkiye'deki genel gidişatın, kapitalizmin bir ürünü. Bu tür bir gelişme modelinin bedelini kim ödeyecek? Temel sorun burada yatıyor. 1960'lara kadar bedeli toplumun hemen hemen tüm katmanları ödedi. Fakat 70'li yıllarda ve özellikle 1980'lerde, ki bu Avrupa modeliyle uyum içersinde, bedel daha çok toplumun geniş katmanlarına, alt gelir gruplarına ödetildi.

Kanımca, siyasal anlamda demokrasi Türkiye'de yerleşmiştir. Türkiye'de iş çevresi bile, zaman zaman çözümsüz gördüğü durumlarda askeri darbeleri onaylıyorsa da, kurtarıldıktan sonra ordunun kışlasına dönmesini istiyor. Ve bugün ordunun yapısını değiştirecek düzeyde güçlü bir konuma gelmiş durumda. Hiç olmazsa 1960'lardan sonra bu doğrultuda gelişiyor. Ordu tüm sistemle uyum içersine giriyor. Ordunun kendisi artık toplum katmanlarının dışında otonom bir güç olmaktan çıkmış durumda. Toplumla bütünleşmiş, kaynaşmış. Özellikle ordunun üst yönetimi.

Özetlersek siyasal demokrasi Türkiye'de sağlam temellere oturuyor. Fakat ekonomik demokrasi açısından durum giderek vahamet kazanıyor. Bu gözlemin tüm Batı dünyası için geçerli olduğunu sanıyorum.

• *Tarih ve Toplum adına teşekkür ederim. Prof. Ahmat.* □

Feroz Ahmad

Feroz Ahmad 26 Ocak 1938'de Hindistan'da doğdu. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1955-58 arasında Delhi'de Tarih ve Ortaçağ İslâm Tarihi, ardından 1961'e kadar Londra Üniversitesi'nde Yakın ve Ortadoğu Tarihi lisansı verdi. 1961'den 1966'ya kadar aynı üniversitede *Türk Siyasetinde İttihat ve Terakki (1908-1913)* konulu teziyle doktorasını aldı. Bu arada Bernard Lewis'le birlikte çalıştı. Daha sonra bir yıl kadar Columbia Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra Massachusetts Üniversitesi'nde önce yardımcı doçent, 1970'te de doçent oldu. Bu arada Türkiye ve Hindistan'da da araştırmalar yapan Ahmad, 1976'da Harvard'da araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra 1978'de profesör oldu. Daha sonraki yıllarını çeşitli öğretim kurumlarında araştırmacı olarak geçiren Feroz Ahmad halen Massachusetts Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır. Feroz Ahmad, çevirisini sunduğumuz yazısının kaynakçasında belirtilenler gibi çeşitli makaleler yayınladıktan başka, 35 yıldır Leiden'de yapılmakta olan yabancı dillerdeki *İslâm Ansiklopedisi*'nin ikinci basımına ve İletişim Yayınları'nın *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* ve *Cumhuriyet Dönemi Türkiye* ansiklopedilerine katkılarda bulunmuştur.

KİTAPLARI

The Young Turks, Clarendon Press, Oxford 1969.

İttihat ve Terakki, Sander Yayınları, 1971 *(The Young Turks* kitabının Türkçe çevirisi). Bu kitabın yeni baskısı Kaynak Yayınları tarafından yapılmıştır. İstanbul 1984.

The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975 The Royal Institute of International Affairs, London 1977.

Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971 (Bedia Ahmad ile) Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985.

İletişim'den

Beyoğlu Neresidir?

Yıllarca önce levantenlerin, tatlısu frenklerinin boy gösterdiği, ünlü yazar ve şairlerimizin pastanelerinde, otel salonlarında buluştuğu "nezih" bir semt mi? Yoksa alkoliğinden, eroinmanına, kodoşundan hovardasına, meyhanesinden kârhanesine kadar "kötü şeyler"in toplandığı bir yer mi?

Son yıllarda hakkında en çok konuşulan, tartışılan; tarihi, birçok kentten daha eski daha zengin olan Beyoğlu üzerine her şey bu kitapta toplandı.

Özdemir Kaptan'ın (Arkan) ilk baskısı hemen tükenen kitabı yeni ekler ve değişikliklerle İletişim Yayınları tarafından tekrar basıldı.

Ayrıca kitaba ek olarak 1. hamur kâğıda basılmış renkli eski Beyoğlu, Galata kartpostalları, Kauffer'in haritası, Pervititich'in planları.

İletişim Yayınları, Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu 34400 İstanbul Tel: 520 14 53-54-55

Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum

1908-1918*

FEROZ AHMAD

Bu yazıda, bütün dünyada 200. yıldönümü kutlanmakta olan Büyük Fransız Devrimi'nin, İkinci Meşrutiyet Türkiyesi'nde, hem de sürekli savaş koşulları altında yarattığı etkiler anlatılıyor.

I

SAVAŞIN toplum üstündeki etkisini incelemek isteyen herhangi bir kimsenin, bu amaç için Osmanlı imparatorluğu'nun geç zamanlarının tarihindeki 1908-18 onyılından daha uygun bir dönem bulması pek olası değildir. Bu on yıl, daha önce görülmemiş boyutlarda politik kargaşa, şiddet ve savaşa şahit oldu; bu on yıl içinde ve ötesinde, en az 1922'ye kadar, imparatorluğun huzurlu olduğu (barış içinde geçirdiği) tek bir yıl bile olmadı. Türkler, devlet ve imparatorluklarını üç kıtaya yayılan fetihlerin temelleri üzerine kurmuş olduklarından savaşmaya yabancı değillerdi. Daha sonra, Avrupalı ordular, onları başlangıçtaki devlet sınırlarına, ön Asya'ya doğru ittikçe, uzun bir geri çekilme hareketine girişmek zorunda kalmışlardı. Bir anlamda Osmanlı toplumu daha o zamandan askerî bir toplum olarak örgütlenmişti, bu nedenle sözkonusu on yılda köklü etkiler olacağını beklememek gerekir. Ama aslında, 1908 anayasa değişikliği ile tohumları atılan yeni rejimin radikal karakterini yansıtan Jön Türklerin toplumu harp için seferber etmelerinde dramatik bir farklılık vardır. Yeni rejimin etkisi, hemen hemen 1789'dan sonra Fransa'da kurulan devrimci hükûmetlerinkiyle, özellikle de Jakobenlerinkiyle kıyaslanabilir. Her halükârda Jön Türklerin en radikal kanadı olan İttihat ve Terakkiciler Jakoben örneğinden geniş ölçüde ilham almışlar ve onlar kadar başarılı olmamakla beraber, politikalarını gayretle taklit etmişlerdi.

1908 Temmuzunda Jön Türkler tarafından anayasal bir rejimin kurulmasını takiben yeni rejimi tehdit eden birtakım krizlerle karşılaşmışlardı. 5 Eylül 1908'de Bulgaristan, sultanın otoritesini red ve bağımsızlığını ilân etti. Ertesi gün, Avusturya 1878'de işgal ettiği Bosna-Hersek bölgesini ilhak ettiğini açıkladı. Aynı gün Girit Yunanistan'la birleşme kararını açıkladı. İlk iki hareket 1878 Berlin antlaşmasını ihlâl ettiği ve Girit'in statüsünü de bu antlaşmaya imza koyan büyük devletler tarafından garanti altına aldığı için, Bâb-ı Âli'nin bu devletler nezdinde protestoda bulunmaktan başka yapabileceği pek birşey yoktu. Fakat büyük devletler Türkiye namına araya girmeyeceklerini İstanbul'a bildirdiler. Bunun neticesi olarak, Türkler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldılar. Sonraki üç yıl içinde Yemen, Makedonya ve Arnavutluk'ta askerî müdahaleyi gerektiren ayaklanmalar oldu. 1911 yılında Türkler Libya'da İtalyanlarla savaş halinde idiler. 1912'de Osmanlı devleti bir grup Balkan ülkesinin saldırısına uğrayınca, bu vilâyet (Trablusgarb) Roma'ya bırakıldı. 1912-13 Balkan Savaşları, Osmanlı genelkurmayının da, halkının da mümkün olabileceğini düşünemediği ölçüde bir felâketti. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki tüm topraklarını kaybetmekle kalmadı, işgalci ordular payitahtın varoşlarına kadar girip imparatorluğun varlığını bile tehdit ettiler.

İstanbul düşmedi ve Türkler ikinci Balkan savaşında, Trakya'da bir miktar toprağı geri aldılar. Fakat bu askerî ve politik felâketlerin Jön Türkler üzerindeki etkisini abartmak imkânsızdır. Aralarından bazıları o kadar demoralize oldular ve ümitsizliğe kapıldılar ki, imparatorluğun ancak Batının vesayeti altında hayatta kalabileceğine inandılar. Diğerleri, özellikle İttihatçılar, imparatorluğun sadece radikal bir reform programı sayesinde kurtarılabileceğine inandılar. Ayrıca böyle bir program uygulayabilmek için gerekli olan zamanı kazanmak için Bâb-ı Âli'nin Avrupa'yı ikiye bölen ittifaklardan birine, tercihan üçlü İtilâf'a katılması gerektiğine inanıyorlardı. Tarafsızlık, yal-

nızlık veya yalıtılma (izolasyon) demekti, bu da Bâb-ı Âli'nin Balkan savaşlarındaki tecrübesinin gösterdiği gibi, diğer bir büyük çatışmada topyekün felâket demek olacaktı. Bu nedenle Jön Türkler 1913 yazı ile 1914 Ağustosu arasında savaşsız geçen süre zarfında, Avrupa'da ittifaklar arayarak diplomatik yalnızlıklarını sona erdirmeye çalıştılar. Sonunda büyük zorluklarla tam I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, 2 Ağustos'ta Almanya'yla bir ittifak yapmayı başardılar. Başlangıçta İstanbul üç ay süren tedirgin bir silâhlı tarafsızlık yaşadı, ancak Kasım'da tamamıyla kendi kontrolü altında olmayan koşullar tarafından savaşa girmek zorunda bırakıldı. Sonraki dört yılda Türkiye, insan ve malzeme olarak tüm kaynaklarını seferber etmesini gerektiren bir mücadele içerisindeydi.[1]

II

Bunlar gibi bir seri krizle karşılaşan her rejim uygun cevaplar getirmekte müşkülât içerisinde olurdu. Rejimin herhangi bir şekilde hayatını sürdürmesine müsaade edildiği sürece, sultanın eski rejimi sembolik protestolarını yaptıktan sonra uluslararası baskı altında bölünmeye boyun eğebilir ve *faitaccompli*'yi kabul edebilirdi. Çıkarları Osmanlı hanedanı ile sivil ve askerî bürokrasinin üst kademelerinde ve sarayda gücü tekelinde bulunduran çok küçük bir seçkin tabakayla sınırlıydı. İttihatçılar Gramsci'nin "ikinci sınıf"ı olarak tarif edilebilecek bir sınıfı temsil ediyorlardı. Osmanlı imparatorluğunun son döneminde bu sınıf politik olarak organize oldu, sosyal ve ekonomik yapıda Osmanlı Müslümanlarına bir yer, anayasal bir devlet ve bunlara uygun yeni bir entelektüel ve ahlâkî düzen isteğini açıkça ifade etti. Böylelikle anayasanın restorasyonundan hemen sonra İttihatçılar bir sosyal inkılâp yapmanın gerekliliğini tartışmaya başladılar. Toplumlarını Batı'nın gelişmiş toplumları veya onlar için bir ilham kaynağı haline gelmiş Japonya'yla bir düzeye getirecek bir şekil değişikliğinden geçirmek üzerine konuşuyorlardı. Kendilerini "yakındoğunun Japonyası" olarak telâkki etmekten gurur duyuyorlardı. (Ahmad, 1969: 23, n.1). Bunalımlar ve savaştaki yenilgiler sonucunda yaşadıkları gerilemeler, İttihatçıları reform için baskı yapmaya zorladı. Ancak Balkan savaşları esnasında, 1913 Ocağındaki *coup d'état* yoluyla idareyi ele geçirdikten sonra bir reform ve reorganizasyon programı başlatabildiler. O zaman bile kapitülasyonların ve Büyük devletlerin feshetmeye yanaşmadığı, Osmanlı egemenliğini sınırlayan eşitsiz antlaşmaların engeliyle karşılaşmadan fazla ileriye gidemediler. 1914'de savaşın patlaması Bâb-ı Âli'ye Avrupa'nın müdahalesi korkusu olmaksızın tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırma fırsatı verdi. Nefret edilen bu antlaşmalar 1914'de kaldırıldı ve Türkler en sonunda kendi kaderlerini ele almakta özgür, kendi evlerinin reisi oldular.

İttihatçılar daha iktidarı ve toplumlarını dönüştürme özerkliğini elde etmeden önce bile politikaya yeni metodlar getirmişlerdi. Anayasanın restorasyonu, yeni rejim için bir halk desteği patlaması getirmişti. Bunun bir kısmı kendiliğinden olmuş olabilir, ancak büyük bölümü, klüpleri olan heryerde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından örgütlenmişti. Ondan sonra komitenin gazeteci Hüseyin Cahid, "Filozof" Rıza Tevfik veya feminist romancı Halide Edip gibi popüler şahsiyetlerinin seslendiği kalabalıklar ve büyük toplantılar, İTC'nin politik etkinliğinde önemli rol oynamaya başladılar. Bu, özellikle bunalım ve savaş zamanları için doğruydu.

İttihatçılar kentsel kitleleri ilk kez Avusturya'nın ilhak politikasına ve Girit'in Yunanistan'la birleşmesine karşı boykotlar örgütlerken kullandılar (Quataert, 1983, Yavuz, 1978). Daha sonra Balkan savaşları esnasında İTC'ye karşı olan hükûmeti dengesiz kılmak için örgütlü gösteriler kullanıldı. Son olarak 23 Ocak 1913 darbesine bir hazırlık olarak, Kâmil Paşa'nın (galip Balkan koalisyonuyla onursuz bir barış antlaşması imzalamak üzere mutabakata varmakta olduğu sanılan) İttihatçı aleyhtarı hükûmetine karşı bir halk gösterisi örgütlendi.

Kâmil Paşa

Kentsel kalabalıkları harekete geçirerek onları politik maksatlar için kullanma insiyatifinin hükûmetten değil de, İTC'den geldiği üzerine basarak belirtmeye değer. Aslında o devrin hükûmetleri böyle bir hareketin yabancı güçlere müdahale etme bahanesi yaratacağı korkusuyla politikaya halk katılımına karşıydılar. Yine de İTC tarafında Avusturya ve Yunan teşebbüslerine karşı organize edilen boykotlar ve Avusturya mallarının boykot edilmesi, Viyana'yı ilhak ettiği topraklar için tazminat ödemeye zorlamakta önemli bir rol oynadı.

Savaşta bir yenilgi ve büyük bir diplomatik başarısızlık, yenik toplumu güçlerini ve zayıflıklarını değerlendirmeye zorlar. Varolan kaynakları daha iyi değerlendirmeye çalışmaya sosyal yapıdaki, iktidar mekanizmasındaki ve herşeyden önce silâhlı kuvvetlerdeki aksaklıkları gidermeye doğru bir eğilim vardır. Reform konusu gündeme gelir. Yenilgi, başka bir bölgede kayıpları telâfi etmek için emperyalist bir tepki de doğurabilir. Kırım harbinden sonraki Rusya'da ve 3. Cumhuriyet Fransası'ndaki durum buydu. Türkiye'de de Pan-Türkizm veya Pan-Turanizm şeklini alan saldırgan bir milliyetçiliğin doğuşu benzer şekilde görülebilir. Fakat bu, zayıf bir tesirdi ve 1917-18 Rus ihtilâli sırasındaki kısa bir dönem dışında politikaya hâkim olamadı. Bunun sebebi de, sadece Osmanlı devletinin saldırgan bir politika takip etmek için gerekli güç ve araçlardan yoksun olmasıydı. Bunun yerine önce Balkan harplerinde, sonra da dünya savaşında gelen yenilgiler, kısmen Rus "Narodnik" tezinden ilham alan bir halkçı hareketin doğmasına yolaçtı. "Halka Doğru" adıyla bilinen bu hareket, çok yakında kaybedilen Balkanlar ya da Rus işgali altındaki Orta Asya yerine kökü Anadolu'da olan bir Türk milliyetçiliği üzerinde durmaya başladı.

III

Bu kısa takdimden sonra Jön Türklerin gerçek savaş için toplumu seferber etme problemlerine nasıl cevap verdiğine daha yakından bakmanın zamanı gelmiştir.

Türk-İtalyan çatışması 29 Eylül 1911'de patlak verdi. İbrahim Hakkı Paşa'nın hükûmeti gafil avlanmıştı ve

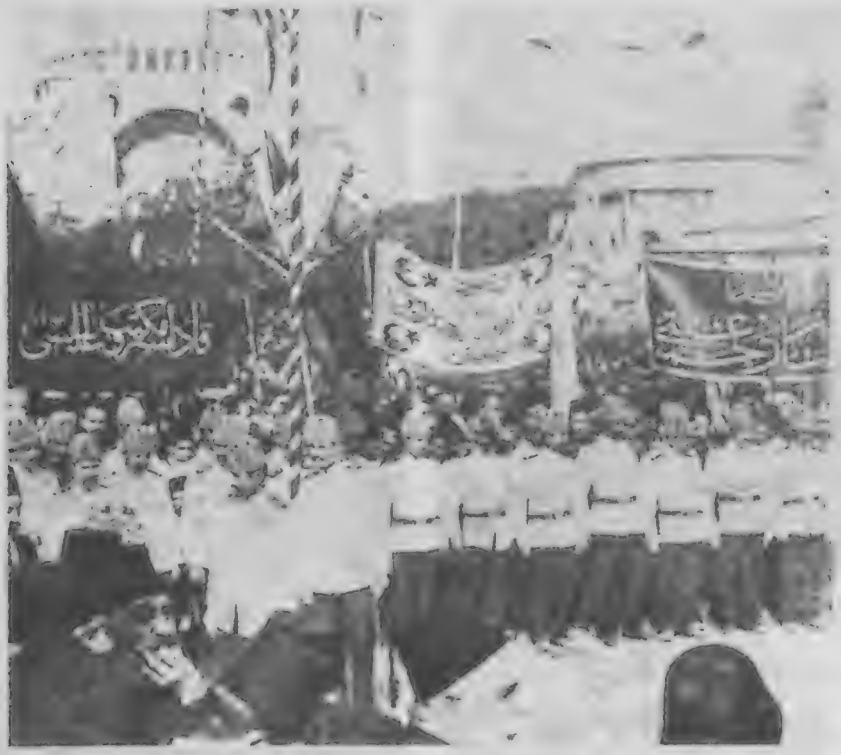

Kapitülasyonların kaldırılması sırasında yapılan bir miting.

istifa etti. Yeni hükûmet, bilinen bürokratik usulde "İtalyan elçilerine telgraflar ve büyük güçlere diplomatik notalar yağdırarak" İtalyan darbesini bertaraf etmeye çalıştı (Pacha, 1924: 136). Ama her zaman olduğu gibi Avrupalı güçler Osmanlı egemenliğinin savunması için parmaklarını dahi oynatmayı reddettiler.[2]

Bu arada, İTC 1912'de Yunanistan'a bırakılıncaya kadar merkezi olmuş olan Selânik'te yıllık kongresini yapma hazırlıkları içindeydi. İtalyan ültimatomunun verildiği 28 Eylül günü imparatorluğun dört köşesinden delegeler gelmeye başlamışlardı. Savaş konusu tabiatıyla kongrenin en önemli meselesi oldu. Hararetli tartışmalarla geçen günlerden sonra, 5 Ekim'de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulduğunu açıklayan bir bildiri yayınlandı. Bu teşkilât 1908'den önce ve sonra anayasal harekete liderlik etmiş Selânik İTC'nin sekiz üyesinden meydana geliyordu. Genel anlamda MMC'nin ana görevi mümkün olan her yolla savaş çabalarını desteklemekti. Fakat bu teşkilât, kısa süre sonra İTC'ye açıkça düşman olan İstanbul hükûmetinden bağımsız olarak çalışan gayrıresmî bir teşkilâttı. Savaş için seferberliğin bu halkçı metodunun ilhamı, direkt olarak 1792-94 Jakoben Cumhuriyeti örneğinden geliyordu. Hernekadar İttihatçıların çoğu Jakobenleri gayretle taklid etmek istemiş olsalar da, hareketleri sadece yüzeysel olabildi. Benzeri bir halk gücü tabanı inşa etmek için hamal ve kayıkçı loncalarını kullanmalarına rağmen, *sans culottes*'lar gibi bağımsız kitle organizasyonlarının desteğinden yoksundular. Daha önemlisi Jakobenlerin yaptığı gibi toprak dağıtmak yolu ile köylüleri kazanmayı denemediler. Böylelikle Fransız Devriminin baş örneğini teşkil ettiği burjuva devriminin klâsik yolunu reddettiler (Soboul, 1965: 163-64).[3]

Yine de, özellikle 13 Ocak'ta idareyi ele geçirmelerinden sonra, Fransız devrimi ve Jakobenler benzetmesi İttihatçıların seferberlik metodlarına uygulanmaya devam etti. 5 Şubat tarihli raporunda İngiliz sefiri şu gözlemde bulunuyordu:

> Mahmut Şevket Paşa kabinesini "Millî Müdafaa Kabinesi" olarak tertip eden İTC'nin aynı zamanda 1793 Fransız devrimcileri ve 1870'in komünistleri çizgisinde bir millî müdafaa komitesi kurduğunu saygılarımla bildiririm. "Vatan tehlikede" çığlığına uyarak canlanmaları için "millet"e ve tüm partilere heyecan verici çağrılar yayınlamışlar ve tüm Osmanlı milletinin seferberlik halinde olduğunu ilân etmişlerdir. MMC bağış toplamakta ve ülkeyi bir "son siper" çabası için örgütlemektedir. Komitenin görevlileri Ayasofya ve diğer camilerde cihad vaazları verirken yeni Şeyh-ül İslâm Esat Efendi Müslüman anavatanın müdafaası için bir dinî çağrı çıkartmıştır (Pacha, 1924, 136).[4]

MMC, İttihatçıların darbesine kadar hiçbir gücü olmayan, gayrıresmî bir teşkilât olarak kaldı. 1912'nin sonlarına doğru ilkbahardaki hileli seçimleri kazanan İTC'nin durumu o kadar nazik bir hale geldi ki, ordudan güç alan bir muhalefet hareketi tarafından tahrip edilmekle tehdit edilir oldu. Balkan savaşları felâketi, İTC'ne bir programa ve savaşma gücüne sahip tek teşkilât olarak görünme imkânı tanıyarak ona yeni bir hayat verdi.

31 Ocak 1913 Cuma günü, yani Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olarak yer aldığı kabineyi kurmalarından bir hafta sonra, İttihatçılar MMC'yi resmen kurmak için Darülfünunda bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıdan önce İTC bütün milletin düşman tehdidine karşı topyekün seferberlik halinde olması gerektiğini belirterek, muhalefetin yanısıra Ermeni Taşnak ve Hınçak politik teşkilâtlarını da savunma çabasına iştirak etmeye davet eden bir beyanname yayınladı. MMC'nin bu şartlar altında kurulması, İttihatçıların Osmanlı toplumunun her yönüyle ilgilenen görevler üstlenmeye niyet ettiğini hemen hemen düşündürür. Esas maksat ordu için gönüllüler ve savaş çabası için para toplamaktı, fakat sağlık ve propaganda işleriyle ilgilenmek üzere alt komiteler de kurulmuştu. Daha sonra problemler ve ihtiyaçlar ortaya çıktıkça bunları karşılamak üzere yeni alt komiteler kuruldu. I. Dünya Savaşı sırasında bu komitelerin bir kısmı "millî ekonomi" olarak tarif edilen sistemi kurmak için ekonomik etkinliklere derin olarak giriştiler.[5]

İTC'nin ekonomiye karışmasının kaçınılmaz sonucunun geniş suistimaller olduğunu görmek, bize bir sürpriz olarak gelmemelidir. Sadık parti üyelerini kayırmak, onları mükâfatlandırmak ve zengin etmekle beraber, Müslüman Osmanlı sosyal yapısında eksik olan burjuva sınıfını yaratmanın bir yoluydu. İttihatçıların sıfırdan yeni bir sınıf yaratmaktansa kurulu gruplara ekonomik fırsatlar verdiklerini ve onlara kapitalizm ruhunu yavaş yavaş kazandırmaya teşebbüs ettiklerini söylemek daha doğru olur. Bir İttihatçı olmak, tabiatıyla kişinin kayırmadan yararlanma şansını arttırıyordu. Savaş sırası İstan-

1914'te Harbiye Nezareti önünde yapılan bir gösteri.

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti rozet takarak yardım topluyor.

bul'undaki bir Amerikan diplomatın günlüğünden bir bölüm, bize bu sahada neler olup bittiği hakkında bir fikir verir. 6 Ağustos 1915'de Lewis Einstein şöyle yazıyordu: "MMC şeker, petrol vb. üzerindeki tekelleriyle hızla para kazanıyor. Beyan ettikleri niyetleri, daha sonra ülke ticaretini Müslümanların ellerine almalarını sağlamakta kullanabilecekleri bir sermaye biriktirmektir." Ayın 17'sinde de şunu gözlemliyordu: "Komite bütün malları tekeline aldı ve bunları korkunç kârlarla azar azar dağıtıyor." (1918: 218,243)[6]

Suistimaller ve vurgunculuk Şeyh-ül İslâm Hayri Efendi ile İstanbul valisi İsmet Bey arasında gerilime yol açtı. Bunun sebebi, başkentte ekmek kıtlığı varken, bundan sorumlu alt komitenin günde dörtbin lira kazandığının söylenmesidir. Eğitim Bakanı Şükrü Bey'in meseleyi tetkik etmesi istenmişti, ama anlaşıldığına göre o da vurgunculuğa karışmıştı (Einstein, 1918: 247). Hiçbir fırsatı kaçırmayan MMC, Fransız Tütün Reji'sinin müdürü M. Weyl'e Osmanlı ordusuna komitenin bir acentası aracılığıyla tütün satmasını emretti. Weyl kabul etti. Fakat tütün ayarlanmış fiyattan orduya satılmak yerine, büyük kârlarla şehirlere satıldı. Ordu M. Weyl'i suçladı, MMC de onu Fransız casusu ilân etti ve ülkeyi terketmek zorunda bıraktı (Einstein, 1918: 260-61).

Savaş zamanı gereklilikleri, İttihatçıları her seviyedeki devlet işlerini ayarlamakta mantıklı ve yaratıcı olmaya zorladı. Yurt içinde ve dışında paralar toplandı ve bu maksatla, ta uzaktaki Hindistan'a ve Mısır'a kurullar gönderildi. Yurt içinde en çok uygulanan metod, halktan para toplamaktı. Bu, birçok maksatlar için büyük meblağlar elde etmekle kalmıyor, politika ve dışişleri hakkında halkın bilincini de arttırıyordu. Meselâ ilk olarak Haziran 1909'da Yunanistan'la Girit adası üzerine çıkan bunalım sırasında kurulan "Donanma Cemiyeti," Şubat 1914'de tekrar teşkilâtlandırıldı. Çalışmaz hale gelen eski örgüt, Ege'deki Yunan deniz tehdidine karşı gemiler satınalmak için para toplamak maksadıyla yeniden canlandırıldı. Hemen hemen her kasabada şubeler açıldı; devlet memurlarından bu maksat için birer maaşlarını vermeleri bekleniyordu. Avrupalı şirketler bile katkıda bulunmaya davet ediliyorlardı ve imparatorlukta iş menfaatleri olanlar katkıda bulundular. İngiliz tersanelerine iki harp gemisi sipariş etmek için kullanılan paranın büyük bir kısmı halktan toplandı. Bu durum, İngiltere'nin savaşın ilânından ve Almanya'yla ittifak antlaşması imzalamasından önce, 31 Temmuz 1914'de bu gemilere el koyma kararının, bunu bir "korsanlık" olarak nitelendiren Türk milleti arasında büyük infial uyandırmasının sebebi teşkil eder (Gilbert, 1971: 193).[7] Bu olaydan sonra kamuoyunu İngiltere karşısında Almanya lehinde manipüle etmek daha kolaylaştı ve iki Alman gemisi, *Goeben* ve *Breslau*'nun "satın alınması" bir hakaretin intikamı alınmışcasına büyük bir sevinçle karşılandı.

Savaşın bir sonucu olarak propaganda ve istihbarat, daha ciddiye alınmaya başlandı. İTC tarafından 1911'de kurulan Teşkilât-ı Mahsusa, Libya'da İtalyanlara karşı bir direniş örgütlemekte önemli rol oynamıştı. Bu teşkilât Balkan savaşları esnasında büyümeye devam etti. Sırplara yeni kaybedilen Gü-

I. Dünya Savaşı yıllarında Yavuz zırhlısı.

Rozet takarak yardım toplayan kız öğrenciler.

Kasım 1914'te Fatih'te Cihad Fetvası'nın okunması.

mülcine'nin eski mutasarrıfı Rıza Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda örgütün işlevleri genişletildi. Bölgenin geleneklerine uygun olarak İstanbul müzakerelerde bulunurken Makedonya'nın Müslüman ahalisinden direnişi devam ettirmek amacıyla, gerilla grupları kuruldu. Teşkilât istihbarat toplama, keşif yapma, sabotajlar ve hatta suikastler gerçekleştirmede daha etkinleşti. 1908'den önce ve sonra İTC siyasal amaçlarına ulaşmak için suikastçiler kullanmıştı. Bu da, doğum yeri olan Balkanların geleneklerine uygundu. Balkan komitesinin başkanı Noel Buxton, 1914 Eylül'ü ortasında Sofya'ya geldiğinde, onun Bâb-ı Âli'ye karşı entrikalar çevirmeyi amaçladığına inanan İstanbul basını paranoid bir hale geldi. Balkan komitesini kullanan Londra'nın, Edirne ve Trakya'yı vaad ederek Bulgaristan'ı satın almak yoluyla İstanbul'a karşı yeni bir Balkan ittifakı canlandırmaya çalıştığı yolunda spekülasyonlar vardı. İttihatçılar, *Tasvir-i Efkâr*'ın 17 Eylül 1914'de "İsmi Türkiye düşmanlığı demeye yeter" dediği Buxton'u öldürmek üzere bir suikast timi görevlendirmek suretiyle tepki gösterdiler. Suikast girişimi başarılı olamadı ve Buxton yaralı olarak kurtuldu, fakat onun öldüğünü sanan *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ekim 1914'de İslâmın bir düşmanının cezasını bulduğunu yazdı.

Silâhlı tarafsızlık döneminde, MMC Enver Paşa'nın Harbiye nezaretinin denetimi altına verildi. Bunun sebebi, hiç şüphesiz ki onu, İTC içindeki sivil rakipleri karşısında güçlü kılmaktı. Bu örgüt artık hiç politikayla ilgilenmeyecek, onun yerine bütün gayretini tarım, endüstri, ticaret ve eğitimin geliştirilmesine sarfedecekti. Örgüte prestij katarcasına, sultan başkan, veliaht da İstanbul'daki yönetim kuruluna üye yapıldı (*Tanin*, 12 Ağustos 1914). Savaş süresince İTC, MMC'nin çeşitli ilişkilerini kullanarak Müslüman Osmanlı kitlelerini örgütleme gayretlerine devam etti.

Kızılay'la beraber çalışan MMC, sayıları gittikçe artan savaş yetimlerine modern tarım metodları ve zenaatler öğretmek üzere Anadolu'da yetimhaneler kurdu. Mayıs 1915'de hükûmet yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için bilimsel ve teknik eğitim kurumları tesis edilmesini öngören bir kanun çıkardı. Bu kurumların bütçeleri alkollü içkiler ve tütünün yanısıra mektup ve telgraflardan alınan vergilerden karşılanacaktı. Savaş, aynı zamanda, ölen askerlerin aileleri arasında da yoksulluğa neden oldu. Bu gibi ailelere yardım etmek için bir kadınlar teşkilâtı kuruldu. Bunun başkanı seçkin bir İttihatçı olan İsmail Canbulat'ın eşiydi. Cemiyetin üyeleri arasında diğer ittihatçıların ve yüksek memurların eşlerinin yanısıra Alman general Liman Von Sanders'in kızı da vardı. Komitelerin neleri eksik olursa olsun, İttihatçı seçkin tabakanın üyeleri tarafından fazlasıyla temin edildiğinden hiç prestij eksikliği çekmediler.

IV

Bu çeşit örgütlerin, savaşın zorluklarından acı çeken ahaliye ne kadar avuntu getirdiği hiç de açık değildir. Fakat bütün bu girişimlerden, Jön Türklerin imparatorluğun uzun ve dehşetli bir savaşa dayanabilmesi için sosyal barışa gerek olduğunu kavradıkları sonucu çıkarılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu birçok yönden savaşan tüm

devletlerden daha kötüydü ve böyle bir savaşa dayanabilmek için en az donanımlı olan da oydu. Türklerin bir imparatorluğu olabilirdi, fakat bu Avrupa'nın bütün büyük devletleri tarafından tahakküm edilen, istismar edilen ve tamamen onlara bağlı olan bir imparatorluktu. İmparatorluğun bağımlılık özelliği, Ağustos 1914'de Avrupa savaşa girmeye hazırlanırken çok dramatik bir şekilde ortaya çıktı. Osmanlı ekonomisi tamamıyla felç olmuştu.

Temmuz 1914'ün sonlarında Avrupa'da krizin çıkmasının ilk etkisi, İstanbul ve İzmir'deki yabancı kontrollü borsaların, iki kentin ticareti üzerinde felâket tesiri yaparak kapanmasıydı. Piyasada panik vardı ve 31 Temmuz'da hükûmet tüm menkul kıymetler muamelelerini durdurmak yoluyla müdahale etmek zorunda kaldı. İmparatorluğun karasularında çalışan yabancı gemicilik şirketleri servislerini durdurunca bütün ithalat ve ihracat aksadı. Hepsi yabancılara ait olan sigorta şirketleri, savaşan devletler tarafından kaçak harp malzemesi olarak elkonulabilir endişesiyle malları sigorta etmeyi reddediyorlardı. Sigortalamaya razı oldukları malların primleri çok yükseldi, bu da tabiatıyla tüketici fiyatlarına yansıdı. Bütün bu faktörler kıtlıklara ve fiyat patlamalarına yol açtı. Üstüne üstlük bu durum hâlâ çoğunlukla gayrımüslim olan tüccarlar tarafından istismar ediliyordu. Bu durum Müslüman ve Türkler arasında şovenizmi tahrik etti.

Ağustosun ilk haftasında büyük güçler arasında savaşın patlak vermesi, İstanbul'daki paniği arttırdı. Yine hepsi Avrupalılara ait olan bankalara bir hücum oldu. Bunlar Batı'daki malzemelerden artık para gelmediği için kısa zamanda nakit sıkıntısına düştüler. Ellerinde parası olanlar bunları bankaya yatırmayı durdurdukları için kriz daha da kötüleşti. 4 Ağustos'ta hükûmet müdahale etti ve ödemelerde bir moratoryum yürürlüğe girdi.

Şehirlerde, özellikle başkentte halk ve dükkâncılar her çeşit malda kıtlıklar olacağını düşündüler ve istifçilik yapmaya başladılar. Dolayısıyla fiyatlar, özellikle yiyecek fiyatları kontrolsüz olarak fırladı. 5 Ağustos'ta İstanbul'da ekmeğin fiyatı 5 paradan 55 paraya yükselmişti.[8] Başkentteki kıtlıklar karşısında Bâb-ı Âli taşradaki hububata el koydu ve Romanya'dan buğday ithal etmek için mukavele yaptı. O sırada İstanbul'da oturmakta olan Parvus adıyla tanınan sosyal demokrat devrimci Alexander Israel Helphand'ın Bâb-ı Âli için Romen buğdayı ithalini örgütleyerek bir servet yaptığı söylenir.

Savaş sırasında duvarlara asılan seferberlik ilanı önünde birikmiş İstanbullular: "Asker olanlar silâh başına!"

Hükûmet fiyatları ayarlamayı ve stokçuluğu engellemeyi denediyse de, pek başarılı olamadı. Başkent'te polisin operasyonlarına rağmen, basın hâlâ esnafın istediğini, istediği fiyata sattığından şikâyet ediyordu. Yazılan cezaların haberleri çıkıyordu, ama bu, vurguncuları caydırmadı. Yükselmeye devam eden ekmek fiyatının yanısıra, Ağustos'un ilk haftasında patates % 40, Avusturya'dan ithal edilen şeker % 200 ve benzin % 100 arttı. İthal edilen malların fiyatları ne kadar yüksek oranda arttıysa, ne ihraç edilebilen ne de başkente getirilebilen yerli malların fiyatları da o oranda düştü. O yaz Ege ve Marmara'da meyve rekoltesi çok yüksek olmakla beraber satılmadan kaldı. Bursa şeftalileri ve İzmir üzümleri müşteri beklerken çürüdü. Bursa'nın ipek endüstrisi benzer bir kaderle karşılaştı.

Başkentteki durum kötü olabilirdi, ama yöresel basın hâlâ incelenmediği için haklarında bir bilgi kıtlığı olan taşra illerinin çok daha kötü durumda olduğu sanılmaktadır. Fakat yabancı devletlerin konsolosluk raporları, taşranın manzarası hakkında bir fikir verir. Orada da Avrupa'nın krizi ve savaşın patlak vermesi ekonomik felce yol açmıştı. Hint-İngiliz ticaretine bağlı olan Bağdat'ta bütün işler durdu. Aynı vaziyet Suriye'nin şehirleri ve Adana gibi Anadolu'nun ticaret merkezleri için de geçerliydi. Vilâyetlerde para o kadar dardı ki, bazı Amerikan konsolosluklarının memurlarına bile maaş ödenemiyordu. İstanbul'daki hazinenin durumu da aynı oranda kritikti, yaz başında Fransa'dan alınan 35.200.000 liralık borç tüketilmişti ve 3 Ağustos 1914'de Maliyenin elinde sadece 92.000 lira vardı. Hazinenin iflâsı, üç ay sonra Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesinde önemli bir faktör oldu.

Türkler uzun zamandan beri büyük güçlere olan topyekün bağımlılık ve tâbiliklerinin farkındaydılar. Savaşın çıkışı, sadece bu tâbiliğin derinliğini ve ölçüsünü belirlemeye yaradı. İmparatorluğun üzerindeki Batı hâkimiyeti, kapitülasyonlar diye bilinen eşitsiz antlaşmalar yoluyla devam ettiriliyordu. Özellikle 1908'den sonra Bâb-ı Âli bu antlaşmaların ilgası için büyük çabalar gösterdiyse de, başarılı olamamıştı. Farklılıkları ne olursa olsun Batılı güçler Türkler üzerindeki kontrollerinin devamı hususunda yekvücud halindeydiler. Çatışmaların patlak vermesi, onla-

rı Türklerin işlerine karışmaktan alıkoydu ve İttihatçı hükûmete nefret edilen bu kapitülasyonları tek taraflı olarak reddetme fırsatı verdi. Böylelikle 9 Eylül 1914'de bütün büyük güçlerin sefirleri kapitülasyonlarla sağladıkları imtiyazların 1 Ekim'den itibaren tanınmayacağı yolunda birer nota aldılar. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu egemen bir devlet olmuştu.[9]

V

Bu tek taraflı hareketin halk üzerinde yaptığı psikolojik etkiyi anlamak için zamanın Türk basınını okumak yeterlidir. Türkiye bir imparatorluk olmak şöyle dursun, nesiller süren bir sömürge yönetiminden henüz kurtulmuş bir ülke gibiydi. Bu, kapitülasyonların ne kadar baskıcı olduğunu gösterir. İttihatçıların yürüyüşler, gösteriler organize ederek ve başkentin meydanlarında vatansever konuşmalar yaparak kullandığı derin bir mutluluk duygusu hâkimdi. 9 Eylül bir millî tatil olarak tanındı ve anayasanın restore edildiği 23 Temmuz'la aynı statüye konuldu. Edirne'nin yeniden ele geçirilmesi ve iki Alman savaş gemisinin "satın alınması"ndan sonra, bu, İTC'nin kollektif karizmasını ve imparatorluğun Müslüman halkı arasındaki desteğini arttıran bir başka olay olmuştu.

Kapitülasyonların kısıtlamalarından kurtulunca İttihatçılar kozmopolit unsurları ortadan kaldırarak toplumlarını ve devletlerini millîleştirme ve Türkleştirme işine giriştiler. Acı bir alay gibi, bu süreç Osmanlı İmparatorluğu tam Gelibolu'da müttefikler, Doğu Anadolu'da da Ruslar tarafından tehdit edilirken hız kazandı. Bu sürecin birkaç örneği olarak resmî haber ajansının "Osmanlı" yerine "Millî" olarak adlandırıldığını, Türkçenin posta idaresi tarafından kullanılan tek dil olmasının istendiğini ve Maliye Bakanlığıyla tüm yazışmaların Türkçe yapılması zorunluluğunun getirildiğini gösterebiliriz. Bunu bütün dükkân levhalarının Türkçe olmasını mecburî kılan bir genelge izledi. Bu mesajlar halkta bir millî bilinç yerleştirmesine yardımcı oldu. Fakat İttihatçılar arasındaki bazı ideologlar kuvvetli sosyo-ekonomik temelleri olmayan bir Türk milliyetçiliğinin beyhude bir deneme olduğunu anladılar. Ağustos 1917'de devrin en önemli milliyetçi düşünürlerinden Yusuf Akçura Türklere, "eğer Avrupa kapitalizminin örneğinden istifade ederek kendi aralarında bir burjuva sınıfı oluşturmada başarılı olamazlarsa, sadece çiftçiler ve memurlardan oluşan bir Türk toplumunun hayatta kalma şansının çok zayıf olacağı" yolunda bir uyarı yayınladı (Berkes aktarıyor, 1964: 426).[10]

Bu uyarı dikkate alındı. Ticarî ve sınaî faaliyeti desteklemek için alınan birtakım savaş zamanı tedbirleri sayesinde, savaşın sonuna doğru bir "millî ekonominin" doğuşunu gözlemlemek mümkündü. Bu gelişmeyi desteklemek için doğmakta olan bir Türk burjuvazisinin yanısıra, bir de küçük çalışan kesim ortaya çıkıyordu. "Kapitalizm dönemi başlıyor" başlığı altında bir makalenin yazarı, bu olguya dikkat çekti ve "bu durumun memleketimizde kapital ve işgücü arasında sürtüşme çıkartması kaçınılmazdır" şeklinde görüşünü bildirdi (*İktisadiyat Mecmuası*, 8 Kasım 1917: 1-2). Bu gözlemde bazı abartılar bulunabilir, ancak Türk toplumunda on yıllık bu kısa dönem süresince meydana gelen büyük dönüşümü uygun bir biçimde tanımlamaktadır. 1914'den itibaren hükûmetin esas meselesi savaş olmuş olabilir, ancak ekonomik konulardaki ilgisi hiçbir zaman çok geride kalmamıştır.

Savaş sırasındaki İstanbul basınını takib eden herkes, muhakkak surette sosyal ve ekonomik konulara ayrılan yerlerin çokluğundan hayrete kapılacaktır. Savaşa rağmen, belki de onun yüzünden, tarım, ticaret ve endüstri meseleleri her zaman ön plândaydı, hatta özellikle bu amaç için bazı süreli yayınlar çıkarıldı. 1915 Şubat'ında yayımlanan *İktisadiyat Mecmuası* bunların en önemlisiydi. Askerî durum hakkında makalelerden başka, devamlı surette ülkenin ekonomik hayatını ve savaş çabasını ilgilendiren her türlü konu hakkında da yazılar çıkıyordu. Çeşitli vilâyetlerdeki hasadın miktar ve kalitesinin yanısıra, ekinlere ve hayvanlara devamlı bir tehlike teşkil eden zararlılara karşı, köylülerin, yetkililerin ve hatta Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan gelen uzmanların aldığı tedbirler her zaman için dikkate değerdi. Basın başkentte ve taşrada daha sağlıklı hava tahminleri için kurulan meteoroloji istasyonları ve ormanların korunması için yeni kanunlar üzerine tartışmalar hakkında yazılara yer veriyordu. Anadolu şehirlerinde "yeni burjuvazi" tarafından ticaret odaları açılıyor şu veya bu endüstrinin desteklenmesi için örgütler kuruluyordu. Çiftçilere yeni âletlerin tanıtıldığı ve modern teknikleri kullanmaya teşvik edildikleri yöresel panayırlar hakkındaki haberlere de rastlanabilirdi. Geçmişte Batı eğitimi almak için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmişti, savaş sırasında ise modern makinaları kullanmayı öğrenmek üzere işçiler de Almanya'ya gönderiliyorlardı. Bütün bu delillerden savaş zamanı Türkiyesi'nin sosyal ve ekonomik bir rönesans sürecinde olduğu neticesini çıkarmak bir abartı olmaz.

VI

Ağırlık değişik kısımlar arasında eşitsiz bir şekilde paylaşılmış olmakla birlikte, Osmanlı-Türk toplumu bu rönesans için ağır bir fiyat ödedi. Küçük bir azınlık olan "doğmaktaki burjuvazi" savaş zamanı fırsatçılığından toplanan servetin aslan payını tutarak bu dönüşümün hemen hemen bütün faydalarını aldı. Hâlâ Türkiye'nin en önde gelen sanayi-ticaret holdinginin sahibi olan Koç ailesinin orta halli bir durumdan I. Dünya Savaşı süresince yükselişinin izlenebilmesi bir tesadüf değildir.[11]

En ağır yükü taşıyan şehirlerdeki tüketiciler ve çiftçilerdi. Tüketiciler âdi mallar için fahiş fiyatlar ödediler ve yeni savaş vurguncuları sınıfını zenginleştirdiler. "332 (1916) tüccarı" diye anılan bu grup yaptığı vurgunlarla nam saldı. Bunların hareketlerine karşı halkın feryadı öylesine yüksek oldu ki, hükûmet teftiş komisyonları kurmak ve fiyatları kontrol etmek için kanunlar çıkartmak zorunda kaldı. Diğer taraftan başkente duyuracak ortak sesleri olmayan çiftçiler, sessizce, fakat devlete karşı kırgınlık ve nefretle acı çektiler.

Savaşlar tarım üzerinde en zararlı etkiyi gösterdiler. Çiftçilerin askere alınıp savaşa gönderilmelerinin yanısıra, hayvanlar, mandalar, eşekler ve atlar da harp için ordu emrine alındı. Böylelikle toprağı işlemek daha da güçleşti. Osmanlı tarımı toprak yokluğundan değil, işgücü azlığından dertliydi ve devamlı savaşlar problemi daha akut bir hale getirdi. Balkan harpleri esnasında ve Ağustos 1914'de Bâb-ı Âli genel seferberlik ilân ettiğinde kırsal kesimde büyük aksamalar vardı. Türkiye muharip devlet olup uzun bir savaşa hazırlanmak zorunda kalınca, İttihatçı hükûmet tarımsal üretimi devam ettirmek için cebri çalıştırmayı kanunî hale getirdi ve bu tedbiri savaş boyunca acımasızca uyguladı. Erkekler savaşın değişik cephelerinde ölüp yaralanırken, kadınlar ve çocuklar vatan cephesinde bir kısım çok zor görevleri üstlenmek zorunda kaldılar. Savaş boyunca çalışmak zorunda bırakıldıkları kadar ağır olmasa da, köylü kadınları ezelden beri çalıştıkları için onların "özgürleşmesi"nden bahsetmek mümkün değildir.

Ama eğer "özgürleşme" doğru bir terimse savaşın sonucu olarak kentteki, özellikle başkentteki Türk kadını için belli bir ölçüde "özgürleşme" gerçekleşti.

1908 devriminden beri Jön Türkler orta sınıf Türk kadınını ev dışında etkinliklere sokmaya gayret etmişlerdi. Münakaşalı makalelerde sık sık ifade edilen, kadınların uygun bir rol oynamalarına müsaade edilmediği sürece, Türk toplumunun biçim değiştiremeyeceği yolunda bir kanaat vardı. Yeni rejim durumu iyileştirmeye çalıştıysa da, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde sınırlı bir başarıdan öteye geçemedi. Hükûmet okullar açtı, kadın öğretmenler yetiştirdi ve daha iyi ders kitapları hazırladı. İTC'ne yakın olan liberal İslâm, İslâmiyeti bu maksatla ilerici bir yolda yorumladı. Sultan Mehmet Reşat ve Şeyh-ül İslâm tarafından desteklenen ulema, Müslüman kadınların Hz. Muhammed'in istediği muameleye görmediğini ve Kur'an'daki yazıların da gösterdiği üzere, onun da çok-eşliliğe karşı olduğunu söylüyordu. Fakat Müslüman Türk toplumu genelde muhafazakâr kaldı. Anadolu'nun bazı kasabalarında hâlâ topluluk içinde bir kadınla konuşan erkek cerimeye, kadınsa dövülmeye maruz kalabiliyordu.

Savaş zamanı gereklilikleri Türk toplumunu geniş bir oranda kadın işgücü kullanmaya zorladı. Kadınlar fabrikalarda çalışmaya başladılar. Orta sınıf kadınları o zamana kadar gayrimüslim kadınların sahası olan bürolarda ve yeni telefon santrali gibi kuruluşlarda çalışmaya başladılar. Kadınlar İstanbul'daki işgücünün o kadar etkin bir parçası haline geldiler ki, Ağustos 1916'da başkentte "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslâmiyesi" adı altında bir dernek kuruldu. Derneğin üç şubesi vardı; İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar. Bunlar çalışma yerlerinin nerelerde odaklandığı konsunda bize bir fikir verebilir. Derneğin fahrî başkanı Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'dı. Enver Paşa'nın kendisi de derneğin hâmileri arasında görünüyordu.[12]

İstanbul gazetelerinden *Tanin* bu teşkilâtın kuruluşundan bahsederken, binlerce kadının savaştan önce düşünemeyecekleri işleri yaptıklarını kaydediyordu. Bu, özellikle İstanbul için doğruydu. Bu derneğin amacı, hareketin reklâmını yapmak, onu daha kabul edilebilir hale getirmek için resmî destek vermek (Türk toplumunun en yüksek kademeleri tarafından himaye görmesinin sebebi de buydu) ve daha fazla işyeri açarak kadınlara iş vermeyi teşvik etmek ve örgütlemekti (12 Ağustos 1916).

Yine savaş yıllarında Harbiye Nezareti önünde yapılan bir gösteri.

Çiftçi kadınlar özellikle 1916 hasadında daha da hayatî bir rol oynadılar. Tekinalp onların katkılarını şu şekilde övüyordu:

> Erkekler cephede vatanın hayatı ve varlığı için kahramanca mücadele ederken kadınlar yerlerinde kaldılar ve olanca güçleriyle memlekete yiyecek temin etmek ve ekonomik geleceği garantilemek için eşit zorlukta mücadele verdiler. Bazı yerlerde kadınlar çalışmalarıyla erkek azınlığının hissedilmesini önlemeyi başardılar. Köylü kadınının bu etkinliği, özellikle Konya ilinde dikkati çekmiştir. Türk kadınının içinden geçtiğimiz bu tarihî dönemdeki asil gayretinin hatırasını ebedî kılmak amacıyla Konya Valisi Semih Bey bir abide diktirmeye karar vermiştir (1916: 1-2).[13]

Cebrî çalışmanın getirilmesine ve köylü kadının ziraate büyük katkısına rağmen ekili araziler savaş boyunca azalmaya devam etti. Şubat 1917'de kabine mecburî ziraat hizmeti hakkında yeni bir kanunu tartışırken, bakan ekili arazilerin 1913-14'deki 60 milyon dönümden, 1914-15'de dramatik bir şekilde 30 milyon dönüme ve 1916'da 24 milyon dönüme düştüğünü bildirdi. Hükûmet ekimi 1917'de tekrar 30 milyon dönüme çıkarmayı ümid ediyordu.[14] İttihatçılar akut işgücü darlığını karşılamak için tarımı makineleştirmeye niyet ediyorlardı. Bu amaçla çiftlik makineleri ithalinin yanısıra Avusturya ve Almanya'dan uzmanlar da getirtildi. Bunun Anadolu'daki çiftçi toplumu üzerinde büyük bir tesiri olacaktı.

Aslında İttihatçılar tarımda küçük çiftçinin durumunu zayıflatacak yapısal bir değişikliğe gitmeye çalışıyorlardı. 1916'da hükûmet çiftçiliğin denetim altına alınmasını öngören bir karar çıkardı. Alman iktisat dergisi *Wirtschaftszeitung der Zentralmachte* şöyle yazdı:

> Çiftçiler istedikleri gibi ekip biçemeyecekler. Herşey müşterek olarak devlet kontrolü altında yapılacak. Her türlü araç, gereç, gübre ve hatta gerekli olduğu hallerde işgücünü yeterli miktarlarda devlet temin edecek. Bu şekilde Türk tarımının en büyük engellerinden olan 'küçük çiftçilik' ortadan kaldırılmış olacak. Anadolu'da toprak küçük arazi sahipleri arasında çok bölünmüş olduğundan yoğun ekim zordur. Ama şimdi tarımın millîleştirilmesi ve toprağın ortak ekimiyle bu mümkün hale gelecektir (16 Ekim 1916: *Daily Review of the Foreign Press*, 28 Ekim 1916'da alıntılanmıştır).

Böylelikle çiftçilerin büyük bir çoğunluğunun kullanılmasına rağmen, küçük bir müreffeh "orta çiftçiler" sınıfı, en azından kapitalist tarımın en gelişmiş olduğu Batı Anadolu'da ortaya çıkmaya başladı. İleri gelen İttihatçılardan Dr. Nâzım ile yapılan bir mülâkat, bu olayı açıklamaktadır.

"Çiftçilerin ahlâkî ve fizikî geliştirilmesi" için İzmir'de bir teşkilât kurul-

Kapitülasyonların kaldırılması sırasında yapılan mitingte Hüseyin Cahit (Yalçın) konuşuyor.

masına yardımcı olmuş olan Dr. Nâzım, savaşın Türk toplumunu zenginleştirdiğini ve bunun özellikle İzmir çevresindeki bölge için geçerli olduğunu iddia eder.

> Şehrin hemen hemen her kısmında ekonomik canlanmamızın izleri görülebilir. Savaştan önce rıhtım boyunca sıralanan kahvehaneler yerlerini dükkânlara bıraktı. Nereye bakarsanız yeni kurulan limited şirketlerin tabelâlarını görürsünüz. Paranın değeri o kadar düştü ki, yiyecek fiyatlarının büyük artışından servetler kazanan çiftçilerimiz kızları için bir çift çoraba üç lira ödeyebiliyorlar (1918: 2-3).

Savaş zamanı politikaları 1858 Arazi Kanunu'nu takiben politik bir güç olarak ortaya çıkan büyük toprak sahiplerinin durumlarını güçlendirdi. Bunların konumu yeni ortaya çıkan "orta çiftçiler" tarafından daha da güçlendirildi. İki grup da savaşta ölen çiftçilerden boşalan arazileri elde etmekten yararlandı. Ancak boşalan arazilerin büyük bir kısmına Balkanlardan ve Kafkasya'dan kaçan Türk çiftçileri yerleştirilmiştir.

Bunun karşısında, genel olarak Türk çiftçisinin durumu büyük oranda kötüleşti. Artan istismar ve baskıya nasıl karşılık verdiler? Birçok durumlarda kayıplarını büyük bir kadercilikle karşıladıkları görülür. Fakat kaynaklar, Anadolu'da yeni bir olgu sayılmayan haydutluk ve eşkıyalıkta büyük artışlar olduğunu da gözler önüne serer. Bu konudaki haberlere, savaş zamanı İstanbul basınında, özellikle politik ve askerî sansürün 1918 Haziran'ında kaldırılmasından sonra bolca rastlanmaktadır. Bundan sonra basın devamlı surette çiftçileri tehdit ederek hayatı yaz hasadı çalışmasını sekteye uğratan yağmacı haydut çeteleri hakkında haberler duyurdu.[15] Eşkıyaların çoğu asker kaçaklarıydı. Ayrıca Karadeniz bölgesindeki Rum çetelerine katılmak isteyen Türk kaçaklar hakkında da haberler duyuluyordu. 1918'de eşkıyalık o kadar yaygın hale gelmişti ki, küçük taşra kasabaları güvensizdi ve halkın hayatı tehdit altındaydı.

Durum 1917 Şubat'ında iktidara gelen Talât Paşa hükûmeti için İçişleri Bakanlığına emekli bir subay ve azimli bir İttihatçı olan İsmail Canbulat'ı tayin ettirecek kadar ciddileşti. Onun bu meseleyi enerjik bir şekilde halledeceği bekleniyordu, ancak o da çeteleri ezmeyi başaramadı. Haydutların Bandırma'da ikinci kez bir trene saldırmalarından sonra; Eylül 1918'de istifa etti. Hükûmetin durumla başa çıkacak kadar güçlü olmadığından şikâyet etti (Cavit, 1945). Savaştan sonra milliyetçi hareket gayrı memnun ve soğumuş çiftçiler problemini devraldı. Bu nedenle kırsal kesimi harekete geçirmek için eşrafın desteğine dayanmak zorunda kaldı. Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını tehdit eden her reformun Meclis'ten geçmesine engel olduğu için, bu durum, 1923'ten sonraki Cumhuriyetçi rejim için şanssız bir miras oldu.

Savaş zamanındaki İttihatçı uygulamaların Cumhuriyet rejimine yaptığı bir başka önemli katkı da, devletin sosyal ve ekonomik mühendislikte oynamaya başladığı roldür. İttihatçı kanat dahil Jön Türkler, modern kapitalist bir ekonomi kurmada şartların müsaade ettiği ölçüde şahsî insiyatif ve hür teşebbüs yolunu izlemeye kararlıydılar. Fakat uzun bir savaşın yarattığı şartlar devleti, halkının hayatta kalabilmesi için mücadeleye zorladı. İdaredeki İTC ve devlet, şirket kurmaktan tüketiciyi korumaya kadar sosyal ve ekonomik faaliyetin her alanına karıştı. Almanya'nın savaş zamanı örneğinden güven ve ilham alan kapitalizm savunucuları, geri kalmış bir toplumda devlet müdahalesinin gerekliliğini tanıdılar. Özel teşebbüsün almayacağı veya alamayacağı sorumlulukları devletin üstleneceği "devlet iktisadiyatı" diye tanımlanan "yeni" bir ekonomik düzenden bahsetmeye başladılar. Bu fikirler 1930'larda cumhuriyet tarafından benimsendi ve "devletçilik" olarak Kemalist ideolojinin altı okundan birisini teşkil etti.

Bu on yılda özellikle savaşın etkisi altında Türk Müslümanlarının zihniyetinin nasıl ve ne ölçüde değiştiği de gözönüne alınmalıdır. Bu konunun incelenmesi gerekmektedir ve modern Türk tarihinin birçok konusu gibi, bu da tarihçisini beklemektedir. Şimdilik sadece o devirde yaşamış bir kişinin gözlemleri dikkate alınabilir. Jön Türk döneminde çok aktif bir muhalif rol oynayan ve aynı zamanda olayların ve eğilimlerin hassas bir gözlemcisi olan Dr. Rıza Nur, anayasal (meşrutî) dönem başladığında toplumun ne kadar muhafazakâr olduğunu hatırlar. Rıza Tevfik Parlamento'da Avrupa saatinin kullanılmasını teklif ettiğinde, muhafazakârlar "saatimizin kaldırılması namazın sonu olacaktır" iddiasıyla karşı çıktılar. Samsunlu seçmenler vekillerinin şapkalı bir resmini gördüklerinde, sitemkâr bir şekilde dediler ki, "Samsun milletvekili Avrupa'ya gitti, şapka giydi. Kâfir oldu, pis domuz." On yıl sonra 1919'da Avrupa'daki uzun sürgünün ardından, Rıza Nur eski seçim bölgesi Sinop'a döndü. Özellikle şimdi Avrupalı bir karısı olduğu için nasıl karşılanacağı hususunda endişeliydi. Fakat insanların "şapka giydiniz mi, karınız peçesiz gezdi mi?" şeklindeki soruları ona hoş birer sürpriz oldu. Rıza Nur, "fikirlerin on yılda büyük oranda değiştiğini kaydetti ve Sinop'taki Alâettin camiine devamın çok azaldığına dikkati çekti" (Nur, 1967: 281-82). Bunlardan, M. Kemal Atatürk'ün reformlarına nasıl zemin hazırlandığı görülebilmektedir.

VII

Jön Türk on yılı esnasında savaşın ve toplumun betimi kaba hatlarıyla budur. Bu kısa dönemde gerçekleşen büyük transformasyona rağmen, tarihçi, Jön Türklerin başarılarını abartma arzusuna karşı durmak zorundadır. Anadolu'nun ve Türk toplumunun büyük bir kısmı, nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden köylülerin durumunu düzeltmedeki başarısızlık yüzünden değişmemiş ve reformlardan nasibini almamış olarak kaldı. Yine de toplumun reformu, hem şehirlerde hem de kırsal kesimde, Anadolu'da harp esnasında "keşfedilen" bir Türk millî devletini yaşatmaya kuvvetle kararlı sınıflar yaratmaya yetti. Bu sınıflar emperyalistlere ve eski rejime karşı yapılan mücadelede milliyetçilerin yanında yer aldılar. Onlar, savaş zamanı politikalarının eseri, Türk toplumunun dinamik unsurları idiler. *Tanin* bunu gördü ve savaşın Türkleri Batılıların kendisine giydirdiği deli gömleğinden kurtulmak şeklinde tezahür eden faydaları olduğundan söz etti (19 Eylül 1917).

1915-16 yıllarını İstanbul'da geçiren bir Alman gazeteci savaşın Türk toplumu üzerindeki etkileri hakkındaki tartışmaya uygun bir son yazmıştır.

> Müthiş düşünsel etkinliğiyle savaş muhakkak ki Türklerin bütün politik ve ekonomik kaynaklarını, gelişmenin mümkün olan en yüksek seviyesine çıkarmıştır. İster faydalı ister zararlı nitelikler olsun, bu ölçülerin sık sık modern kesinlik, zeki tekniklik ve kavram kusursuzluğu ile karakterize olduğunu görmek bizi şaşırtmamalıdır. Bunun aşırı milliyetçi uzantılarından kurtulmuş, soğukkanlı, gerçek etkinlik alanı olan Anadolu'nun içine sığmış, geleceğin Türkiye'sinin varlığı için verilecek savaşta gayreti muazzam ölçüde arttıracağından kimse şüphe edemez (Stuermer, 1917: 1-2). □

Çeviren: SEVDA AKYÜZ

* Fernand Braudel, *Center Review*, Cilt XI, Sayı 2 (1988 İlkbaharı), s.265-86.

[1] Zamanın diplomasisi için bakınız, Kent (1984), Heller (1983), Trumpener (1968), Weber (1970) ve Ahmad (1966).

[2] İtalyan tecavüzüne karşı sadece Uluslararası Sosyalist Büro Avrupa kamuoyunu harekete geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. (Bakınız, Haupt, 1972: 56-68)

[3] İttihatçıların çiftçilere radikal bir politika götürmedeki başarısızlıklarının sebebi için bakınız, Feroz Ahmad (1983)

[4] Lowther'den Grey'e no. 92 con. Constantinople, 5 Şubat 1913, F.O. 371/1788/6200. Amerikan sefareti de MMC'yi benzer şekilde "Kamu Selâmeti Komitesi" olarak adlandırdı. Constantinople'den 13 Şubat 1913'de yollanan 867.00/485 no., 412 sayılı rapora bakınız. Tarık Zafer Tunaya'nın değerli eseri *Türkiye'de Siyasal Partiler* (1984: 448-57)'de MMC ile ilgili bazı belgeler bulunmaktadır. 30, 31 Ocak ve 1 Şubat 1913 tarihli *Tanin*'e bakınız. [Ayrıca: *Tarih ve Toplum*, Sayı 15 (Mart 1985), s.68-72; Sayı 16 (Nisan 1985), s.23, Sayı 18 (Haziran 1985), s.25-27 ve Sayı 56 (Ağustos 1988), s.60].

[5] "Millî Ekonomi konusunda Toprak'a (1982) bakınız. Bu, konu üzerinde söylenmiş en son söz olmalıdır. Ahmad'e de (1980) bakınız.

[6] Türkiye'ye karşı Amerikan politikasının bir parçası olarak yayınlandığı açık olduğu için böyle bir çalışmanın Türkleri küçültmeye doğru bir eğilimi vardır. Fakat Einstein'in o esnada başkentte hâkim olan suistimaller hakkında yazdıkları doğrudur. Birçok başka kaynak da gösterilebilir.

[7] Alman "Flotten Verein" ve İngiliz "Navy League" örnek alınarak kurulan "Donanma Cemiyeti", kendisine çok teşekkür ettiğim İzmir Üniversitesi'nden Dr. Aydoğan Demir'e göre, 9 Haziran 1909'da kurulmuştur. Ancak emekli bir amiral ve Bahriye tarihçisi olan Fahri Çoker'e göre kuruluş tarihi 19 Temmuz 1909'dur (1965).

[8] 10 para aşağı yukarı bir sent'e geliyordu.

[9] Washington'daki Türk sefiri Ahmet Rüstem Bey'in Dışişleri Bakanlığı'na verdiği nota, kapitülasyonların ve bunların ilgasının Türklere ne mânâ ifade ettiğinin anlaşılması açısından tekrar edilmeye değer.

> Bazı güçlerle ilişkilerinde Türkiye'nin egemenliğini sınırlayan kapitülasyonların önümüzdeki 1 Ekim'den geçerli olmak üzere Osmanlı hükümetince ilga edildiğini saygılarımla bildiririm. Bu anlaşmalarla tanınan imtiyaz ve dokunulmazlıklar da tamamıyla kaldırılmıştır. İmparatorluğun bütün gelişmesine tahammül edilmez bir engelden böylelikle kendini kurtarmış bulunan Osmanlı hükûmeti, diğer güçlerle olan ilişkilerini uluslararası hukukun genel prensipleri çerçevesinde yürütecektir. (ABD Hükümeti, 1914: 1090).

[10] Aslı *Türk Yurdu* (No 140, 12 Ağustos 1333 [1917])'nda çıkan makalenin Fransızca tercümesi, François Georgeon'un Yusuf Akçura hakkındaki harika monografisinde mevcuttur.

[11] Vehbi Koç'un otobiyografisi *Hayat Hikâyem*'e (1973) ve daha eğlenceli fakat tarihi açıdan da doğru olan Erol Toy'un fiksiyonalize anlatımı *İmparator*'a (1973) bakınız.

[12] Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Fransızcaya "Société du travail des femmes mussulmanes" olarak çevrildi. *İktısadiyat Mecmuası*, Cilt 1, No 23, 10 Ağustos 1916: 2-3 ve Cilt 1, no. 25, 31 Ağustos 1916: 7.
Bu devrin kadın teşkilâtları için Tunaya (1984: 476-82)'ye bakınız.

[13] Tekinalp için Landau (1984)'e bakınız. İstanbul'dan gelip *Westfälische Zeitung* (t.y.)'da basılan ve *The Near East* (Londra)'da iktibas edilen bir telgraf şöyle diyordu: "Türk ordusuna kadınlar kabul ediliyor. Kadınların çalışması için Osmanlı teşkilâtı 18-30 yaşları arasındaki tüm kadınlara yeni kurulan kadın işçiler müfrezesine katılmaları için bir çağrı yayınladı. Müfreze Birinci Ordu'ya bağlı olacak ve günde sekiz saat cephe gerisinde çalışacaktır. Denetçi ve subayları başlangıçta erkek olacak, fakat sonra tedricen yerleri kadınlara bırakacak lardır." (22 Şubat 1918: 153).

[14] *Echo de Bulgarie*, 1 Mart 1917'den Londra'da savaş bakanlığınca alıntılanmıştır, *Daily Review of Foreign Press*, DRFP, 17 Mart 1917; Novichev (1935: 19-20). Novichev savaş zamanı Türkiye'sinin çok enteresan bir anlatımını verir.

[15] Ahmed Emin (Yalman) birçok bölgelerde "çiftçilerin hükümete resmî katkılarının yanısıra eşkıyalara düzenli haraç ödemek zorunda olduklarını" yazar (1930: 80).

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (1966), "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914," *Middle Eastern Studies*, II, 4, July, 302-39.

Ahmad, Feroz (1969), *The Young Turks*, Oxford: Clarendon.

Ahmad, Feroz (1980), "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policies of the Young Turks, 1908-1918," Derleyenler: Osman Okyar & Halil İnalcık, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (1071-1920)*. Ankara: Meteksan, 329-50.

Ahmad, Feroz (1983), "The Agrarian Policy of the Young Turks, 1908-1918," Derleyenler: Jean-Louis Bacqué-Grammont & Paul Dumont, *Economie et sociétiés dans L'Empire Ottoman (fin du XVII-début du XXe siècle). Paris: Ed. du C.N.R.S., 275-88.*

Cavit, Mehmet (1945), "Meşrutiyet devrine ait Cavit Beyin Hatıraları," Tanin, 2 Ağustos.

Çoker, Fahri (1965), "Donanma Cemiyeti İhyası mı?" *Cumhuriyet*, 3 Mayıs.

Einstein, Lewis (1918), *Inside Constantinople*. New York.

Emin, Ahmed [Yalman] (1930), *Turkey in the World War*. New Haven.

Georgeon, François (1980), *Aux origines du nationalisme turc-Yusuf Akçura (1876-1935)*. Paris: A.D.P.F.

Gilbert, Martin (1971), *Winston S. Churchill*, III. Boston: Houghton Mifflin.

Haupt, Georges (1972), *Socialism and the Great War*. Oxford: Clarendon.

Heller, Joseph (1983), *British Policy towards the Ottoman Empire, 1908-1914*. London: Frank Class.

Kent, Marian, derl. (1984), *The Greek Powers and the End of the Ottoman Empire*. London: Allen & Unwin.

Koç, Vehbi (1973), *Hayat Hikâyem*, İstanbul.

Landau, J.M. (1984), *Tekinalp, Turkish Patriot, 1883-1961*. Leiden: Brill.

Novichev, A.D. (1935), *Ekonomika Turtsi v period mirovoi voiny*. Leningrad.

Pacha, Mahmoud Moukthar (1924), *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe depuis le Traité de Berlin*, Paris.

Quataert, Donald (1983), *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1901*. New York: New York Univ. Press.

Soboul, Albert (1965), *A Short History of the French Revolution, 1789-1799*. Berkeley: Univ. of California Press.

Stuermer, Harry (1917), *Two War Years in Constantinople (Sketches of German and Young Turkish Ethics and Politics)*, London.

Tekinalp (1916), "Bu seneki mahsulümüz," *İktisadiyat Mecmuası*, Vol. I, Temmuz 21/27, 1-2.

Toprak, Zafer (1982), *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara: Yurt.

Tunaya, Tarık Zafer (1984), *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Vol. I, *İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı.

Toy, Erol (1973), *Imparator*, İstanbul: May Yayınları.

Trumpner, Ulrich (1968), *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*. Princeton: Princeton Univ. Press.

United States Government (1914), Foreign Relations of the United States, 1914, Washington.

Weber, Frank (1970), *Eagles on the Crescent*. Ithaca: Cornell Univ. Press.

Yavuz, Erdal (1978), "1908 Boykotu," Orta Doğu Teknik Üniversitesi *Gelişme Dergisi*, Ankara: Özel Sayısı-Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, 163-81.

Simge Olarak Ortadoğu Kadını: Sömürgecilikten Ulusal Kurtuluşa Görsel Kültür

Sarah Graham-Brown, *Images of Women: the Portrayal of Women in Photography of the Middle East, 1860-1950* [Kadın İmgeleri: Ortadoğu Fotoğraflarında Kadınların Temsil Edilişi, 1860-1950] (New York: Columbia University Press ve Londra: Quartet Books, 1988).

"İleri sürdüğümüz kültür anlayışı, üretim kavramıyla yakından ilintilidir. Kültür ürünlerini ve eylemlerini; onların maddî varlık koşulları ile anlamlar üreten temsiller olarak işlevleri arasındaki ilişkiler açısından ele alıyoruz. Başka bir deyişle, hem üretim tarzları, hem de anlamlandırma tarzları ile ilgileniyoruz."[1]

BİR görsel kültür çağında yaşıyoruz. Tarihte, mağara resimlerinden ve putlardan fresklere, ikonalara ve tezhipli elyazmalarına kadar sayısız imgenin varolduğu doğrudur. Ama resim üretiminin ve yeniden üretiminin mekanik araçlarının gelişmesi, bunların günlük yaşantımıza görülmedik derecede girmesine yol açtı. Böylelikle deneyimlerimizin ufku, en azından dolayımlı olarak, büyük ölçüde genişledi. Buna karşılık bu dolayım süreci, kendi başına bir varlık kazandı: Yeni tür bir gerçeklik oluşturmaya başladı.

Örneğin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında fotoğrafçılar; harabelerini, pazarlarını, anıtlarını, kutsal yerlerini ve özellikle de çok sayıdaki "egzotik" insanlarını sınıflandırmak ve derlemek amacıyla giriştikleri amansız bir araştırma çabası içinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı adım adım dolaştılar. Her bir "tip"i —Dürzî'yi, Bedevî'yi, Yahudi'yi, vb.— resimleme çabası içindeki bu "şarkiyatçı" fotoğrafçılar, kendilerini, Plinius'tan Diderot'ya ve ötesine dek uzanan ansiklopedist proje bağlamına yerleştiriyorlardı. Fakat şarkiyatçı fotoğrafçılığa özgünlüğünü ve özel gündemini kazandıran, "şark"a Avrupalılar adına *sahip çıkmak* gayesi olmakla birlikte (ki bunu, diğer "antropolojik" fotoğrafçılık türleriyle paylaştığı da eklenebilir), herhangi bir tasnif, esas olarak, sınıflandıranın bakış açısına dayanır. Dolayısıyla, şarkiyatçı fotoğrafçıların tipolojisi, bir dünya görüşünü *onaylamakta*; bir gerçekliği yansıtmaktan çok onu *üretmekteydi.* Örneğin arzu edilen bir sahneyi yakalamak mümkün olmuyorsa, fotoğrafçının kendisi, aksesuarları, kostümleri ve bilumum önyargılarıyla, böyle bir sahneyi stüdyosunda yaratmakta tereddüt etmezdi. Daha sonra bu tür resimler numaralanır, üzerlerine açıklayıcı altyazılar yazılır ve gerçek hayattan alınmış imgelerinişçesine halka sunulurlardı. Kaskatı pozlar ve ifadesiz yüzlerin yanısıra, sık sık rastlanan çelişkiler, bunların yapaylığını ve güvenilmezliğini ortaya koymaktadır. Örneğin bir stüdyoda çekilen resimlerde aynı modelin aynı kostümle verdiği değişik pozların biri *'Jeune Bedouine"*, bir diğeri *"Jeune Fille du Sud"*, bir üçüncüsü ise *"Jeune Fille Kabyle"* başlıklarını taşımaktadır.[2] Bir başka stüdyoda ise, aynı yelpaze ve aynı başlık Beyrut bölgesinin sözümona farklı "tipleri"ni temsil eden çok sayıda fotoğrafta kullanılmış; aynı model ve aynı kıyafet ile bir fotoğrafta Ermeni kadın, bir diğerinde Mısırlı kadın temsil edilmiş; Ürdün Nehri kenarındaki bir kamp sahnesini gösteren resmin ise, en azından altı ayrı fotoğrafın unsurlarından oluşturulmuş bir montaj olduğu ortaya çıkarılmıştır.[3]

Kadınlar, doğal olarak, batılıların özellikle ulaşamadığı kişilerdi ve dolayısıyla onların temsili, bilhassa geniş bir yaratıcı ilginin konusuydu. Ancak bu yaratıcılığın tezahürleri, rastlantısal olmaktan kesinlikle uzaktı. Eşcinsellik, şiddet, çokeşlilik, cariyelik, harem hayatı ve hamam ögelerini de içeren garip bir erotizm ve egzotizm karışımı, genellikle şarkiyatçılık başlığı altında toplanan belli bir söylemin bileşkenlerini oluşturmaktaydı. Bu söylem, filolojiden ilâhiyata, edebiyattan resme, çok çeşitli araçlarla ifade edilmiş ve günümüze dek, batılıların Ortadoğu'yu ve insanlarını algılayış biçimini kuvvetle etkilemiştir.

Sarah Graham-Brown'un *Images of Women: the Portrayal of Women in Photography of the Middle East, 1860-1950* adlı kitabı, Ortadoğulu kadın imgesinin bazan bir cinsellik nesnesi, bazan bütün "Şark" için bir mecaz, bazan da ulusal kurtuluş ve çağdaşlaşma simgesi olarak kullanıldığını göstererek, fotoğraf sanatında kadın ikonografisini tahlil etmektedir:[4]

1850 ile 1950 arasındaki yüzyılda, kadınlar ve kadınların fotoğraflardaki imgeleri, sık sık, onların kadın ya da birey olarak kimlikleriyle pek az ilgisi bulunan, yahut hiç ilgisi olmayan kavramların simgesi olarak kullanılmıştır. Şarkiyatçılık, milliyetçilik, 'Batıcılık' ve çeşitli dinsel ideolojilerin savunucu-

ları, hep, kadınlarda kendi kayguları doğrultusunda kullanılacak güçlü mecazlar bulmuşlardır. Kadınlardan çoğunlukla ve kendi iradeleri dışında olmak üzere, büyük ölçüde erkeklerin sürdürdüğü tartışmalardaki fikirleri temsil etmek amacıyla yararlanılmıştır. [s. 239]

Graham-Brown, hem metin tahlili, hem de tarihsel kaynakları kullanarak, bu söylemi parçalarına ayırmaya yöneliyor. Fotoğraf sanatının Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da önce şarkiyatçılar, sömürge yöneticileri ve misyonerler, sonra yerel sekinler ve nihayet yeni devletlerin çağdaşlaştırmacı bürokratları ve siyasî eylemcileri tarafından geliştirilmesini ve kullanılmasını izliyor.

Toplumbilimsel Bir Yaklaşım İçin

Şarkiyatçı fotoğrafçılık konusu, birçok yayında ele alınmıştır. Bunlardan bazıları sergi katalogları olup, daha genel konuları yüzeysel bir şekilde işlemekle yetinirler. Bazıları, esas olarak monografi niteliğindedir. Bazıları ise, fotoğraf belgelerine dayanarak yaşamı ve toplumu yeniden kurmaya çalışırlar. Bunların pek azı, imgeler ile temsil etmek iddiasında oldukları gerçeklik ya da onları üreten ve tüketen insanlar arasındaki ilişkileri ele almaktadır.[5]

Bazı fotoğrafçıların esas olarak prekapitalist bir himaye (mesenlik) biçiminden yararlanmış oldukları açıktır. Örneğin Sultan II. Abdülhamid'in bu sanata duyduğu hayranlık incelenmeye değer bir konudur.[6] Ne var ki geleneksel himaye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki fotoğraf üretiminin ancak bir kısmını açıklayabilir. Zira fotoğrafların çoğu, piyasa tüketimi için üretilmişlerdi ve dolayısıyla bu çerçeve içinde tahlil edilmelidirler. Üretici ile meta arasında, piyasa tarafından yaratılan yabancılaşma (bu terimi, Marksgil anlamıyla kullanıyorum), mutlak olmasa bile, fotoğrafçının niyetinin, bir anlamda, tüketicininkinden ayrı olduğuna işaret etmektedir. Fotoğrafçının esas olarak eserine vermeye çalıştığı *anlam*, toplumun onu tüketme süreci içinde ürettiği anlam ile eş olmayabilir.[7] İşte bu nedenle, şarkiyatçı fotoğrafçılığın hitap ettiği kitlenin de dikkate alınması gerekir. Bu fotoğrafları sürtyle satın alan insanlar kimlerdi? Onlara bu fotoğrafları satın aldıran neden neydi? Bu fotoğraflarla ne yapıyorlardı? Hangileri çok satıyor, hangileri müşteri bulamıyordu? Cevap verdikleri toplumsal ve ideolojik ihtiyaçlar nelerdi? Tüketicilerinin gözünde *anlamları* neydi? Bu soruları yanıtlandırmağa hiçbir çaba göstermeksizin, şarkiyatçı fotoğrafçılığın eksiksiz bir tahlilinin yapılamayacağı açık olduğu halde, bugüne dek pek az kitapta böyle bir çaba gözlenmektedir. Örneğin *Le harem colonial* adlı kitabında Melek Alloula, fotoğrafçıların piyasa için meta üreten kişiler olduklarını gözden kaçırarak, onları esas olarak salt irade bağlamında ele almaktadır.[8] Kartpostalların üzerindeki elyazmalarına yapılan tek tük göndermeler ise, bunların tüketicileri açısından taşıdıkları *anlamı* açıklamaya yetmez. Sonuç olarak Alloula'nın kitabı son derece ilgi çekici olmakla birlikte, temelde *toplumsal* olan bir olgunun tümüyle kişisel bir yorumu olmaktan öteye gidememektedir. Bence bu yaklaşım, çalışmasının önemli bir eksikliğidir. Çünkü bu fotoğrafları, hitap ettikleri kitle açısından *anlaşılır* kılan, bir *dilin* sözcükleri olmalarıdır. Başka bir deyişle, bunlar tümüyle öznel niyetlerin ürünü olmayıp, unsurlarını belirli toplumsal âdetlerden almaktadırlar. Ve bu nitelikleriyle, anlaşılmaları da, ancak bu âdetler bağlamında mümkün olabilir. Dolayısıyla, zımnen, toplumbilim alanına girerler.

Ne var ki, şarkiyatçı fotoğrafçılığın sosyolojisi henüz yapılmış değildir. Engin Çizgen'in muazzam prosopografik eseri *Photography in the Ottoman Empire: 1839-1919* (İstanbul: Haşet Kitabevi A.Ş., 1987), bizzat şarkiyatçı fotoğrafçıların sınıf yahut millî köken açısından bir tahlili için gerekli hammaddeyi sağlama yönünde önemli bir mesafe kaydetmekle birlikte, gerek bu eserlerin hitap ettiği *kitle*, gerekse bu imgelerin çeşitli kullanımları, karanlıkta kalmaktadır. Oysa en yararlı ve aydınlatıcı tahliller orada başlayacaktır. Şarkiyatçı fotoğrafların sistematik bir incelemesi, oluşturdukları dilin *gramerinin* deşifre edilmesine yardımcı olabilir. Gündelik gerçeklikten bu imgelere ve bu imgelerden de gündelik gerçekliğe dönüşümün kurallarının keşfedilmesi ise, gizemlileştirme tabakalarının bir bir ayıklanarak, bu fotoğrafların kaçınılmaz olarak içerdikleri gerçeğin özüne ulaşılmasını mümkün kılabilir. Bunun yanısıra böyle bir çaba, hem fotoğrafların hitap ettiği kitlenin, hem de fotoğrafçıların kendilerinin zihinsel yapılarını ve ideoloji dünyalarını ortaya çıkarabilir. Ne de olsa anlatı, nesnesi kadar, anlatıcısı ve dinleyicisi hakkında da bazı ipuçları verir.

Images of Women, bugüne dek yapılanlar arasında böyle bir incelemeye en fazla yaklaşan araştırmadır. Konusu, fotoğraflarda sergilenen Ortadoğu değil, Ortadoğu'nun *fotoğraflardaki sergilenmesidir*. Özgül konusunu, yani kadınların temsilini hiçbir zaman gözden kaçırmaksızın, çok çeşitli konuları ele almaktadır: Fotoğrafçılar, mesenleri, müşterileri, çalışma koşulları; fotoğraflarının konuları, bunların temsil biçimleri ve gerçeklikle olan bağlantıları; bu temsil üslûplarının ahlâksal (entellektüel) temelleri: fotoğrafların propaganda, gazetecilik, eğlence ve sosyal araştırmalardaki kullanımları, vb. Böylesine kapsamlı bir çalışmayı basitleştirme pahasına, bu yazının amaçları açısından, kitabı temalarına ve düzenlenişine koşut bir şekilde, iki temel bölüme ayıracağım. Kitabın ulaştığı başarı derecesi de, bu bölümlerine ile az çok koşutluk göstermektedir.

Şarkiyatçılık Mecazı Olarak Kadın

Images of Women'deki çok sayıda resme şöyle üstünkörü bir bakış bile, icadını takip eden birkaç on yıl içerisinde fotoğrafçılığın yalnızca Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın dört bir yanına yayılmakla kalmayıp, bu bölgeler ve insanları hakkında varolan birçok Batılı önyargının ifade edilmesini ve yenilerinin de ortaya atılmasını sağlayan dörtbaşı mamur bir ideogram sistemi haline geldiğini anlamak için yeterlidir:

> Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Ortadoğu'da çekilen fotoğrafların çoğunluğu, ticarî stüdyoların veya eserlerinin dergi ya da kitaplarda yayınlanmasından kâr güden fotoğrafçıların ürünüydü.
>
> Fotoğrafçıların konu seçimindeki tekelleri ile birlikte bu ticarîlik, bölge insanları hakkında bir dizi fotoğraf kalıbının hızla gelişmesinin nedenini belli ölçüde açıklamaktadır. Bu kalıplar, edebiyat, resim ve antropolojideki bazı şarkiyatçı temaları seçip alıyor ve bunları geniş bir kitleye yayıyordu; fakat aynı zamanda bunlar, kendi başlarına bir hayat da geliştiriyorlardı [s.36-38]. Şark'ın görsel imgeler dünyasında [...] edebiyattan ve diğer görsel kaynaklardan alıntılama süreci, kendi içsel mantığına sahip bir tür sahte-kültür yaratma yönünde işliyordu. [s.7]

Kadınların şarkiyatçı fotoğrafları, çeşitli iktidar ilişkilerini yansıtmaktadır: "Sömürgeleştiren ile sömürgeleşen, şarkiyatçı fantazilerin yaratıcıları ile onların nesneleri erkek ile kadın arasında." [s.4] Gerçekten de, her bir fotoğraf, "bir iktidar eşitsizliğinin görsel bir im-

geye dönüştürülmesidir." [s.36] Ancak, ilginç olan, ne zaten aşikâr olan bu eşitsizliğin varlığı, ne de bunun fotoğraflarda yansıtılmış olmasıdır; önemli olanı, bu gerçeklerin imgelerde kodlandırılma *sürecidir*. Bu açıdan, şarkiyatçı fotoğrafçıların kullanabilecekleri Loti, Nerval ve Flaubert gibi yazarlar, Gérome, Ingres ve Lewis gibi ressamlar tarafından oluşturulmuş zengin bir gelenek mevcuttu. Ancak, fotoğrafçılık ile diğer sanat dalları arasında canalıcı bir fark vardır; bu farklılığın kaynağı ise, fotoğraflara bakan kişiye görünme biçimlerindedir. [... Fotoğrafçılık,] hiçbir ressamın bir resim için iddia edemeyeceği ölçüde "gerçeği temsil etme" iddiası taşır. Dolayısıyla, fotoğraf süreci, stüdyodaki bu hayâlî düzenlemeleri, Ortadoğu'daki ve başka yerlerdeki insanların neye benzedikleri ve nasıl davrandıklarını gösteren birer "kanıt"a dönüştürebilir. [s.40] Fotoğrafçılığın [şarkiyatçı] mitolojinin yaratılmasında ve pekiştirilmesinde çok özel bir rolü vardı ve kitlelerin görüşlerini biçimlendirmede son derece etkiliydi. Kadınlara kaç-göç uygulanması ve onları görme imkânının erkeklerce denetlenmesi, Batılı fotoğrafçıların kadınları evlerinde görüntüleyebilmelerini büyük ölçüde engellediğinden, çoğu "harem sahnesi", fotoğraçının stüdyoda oluşturduğu kompozisyonlardan ibaretti. Bu açıdan fotoğraf, resim veya gravür gibi, bu kapalı ve mahrem bölgeye giren bir röntgencinin ayrıcalıklı konumunu takınan ve fotoğrafa bakana da aynı olanağı sağlayan bir imgelem ürünüydü. Ancak resim açıkça bir imgelem eylemi olduğu halde, fotoğrafçılığın "gerçek" sahneleri betimlediği fikri daha kolay kabul gördü. [s.74]

Fotoğrafçılığın örtük pozitivizminden türeyen bu gerçeklik *yaratma* gücü, hem kudretinin hem de oluşturduğu tehdidin kaynağıydı. Örneğin Osmanlı Sultanının, 1900 yılı Kasım'ında bazı tür fotoğrafların ithalini ve satışını yasaklamak için çıkardığı ferman ilginçtir; bu fermanda, "Allah'ın veya Muhammed'in isimlerini, Kâbe'nin resimlerini veya kutsal Mekke şehriyle ilgili başka herhangi bir imgeyi, İslâmî yapıları ve törenleri ve Müslüman kadınların fotoğraflarını" haiz resimler özel olarak yasaklanıyordu. [s.44-45] Böylece, İslâm'ın "harîm" addettiği alanlar —gerek kutsalı, gerekse kadınlarıyla— bu yıkıcı betimlemenin saldırısına karşı ortak bir koruma altına alınmış oluyordu.

Mısır'da yerleşmiş bir Çerkez aile. 20. yüzyıl başlarında (Kitapta yeralan fotoğraflardan).

Her türlü sanat, şu ya da bu şekilde, bir *sahip çıkma*, bir *kendine mal etme* biçimi ise de, imge ile gerçeklik arasındaki bu farazî uygunluk sahiplenme eylemini pekiştirir. Sanki fotoğraf, nesnesinden "çalınmış" olan, gerçekliğin bir "baskısı"dır. Şarkiyatçı stüdyo fotoğrafçılığında da dekor ve model, sömürgeleştirilenin yalnızca imgesini değil, mekânını ve hattâ bizzat bedenini de kendine mal eder.[9] Mekân, modelin çevresine serpiştirilen aksesuarlarla —o her resimde bıktırasıya tekrarlanan nargileler, sekiz köşeli sehpalar, meşrebiye paravanlar, mangallar ve yastıklarla— simgelenir. Gerçekten de, "kadının kültürünün gûya tipik öğelerini temsil etmek" iddiasındaki bu eşyalar, "böylece, görsel olarak o kültürü, zamana ve değişmeye karşı kayıtsız bir nesneler dizisine indirgerlerdi." İmgelerin çoğunda aksesuarlar, tıpkı kostümler gibi, "kadının cinselliğinin, yansıtılmasında yan araçlar" olmaktan ileri gitmezlerdi. [s.40] Kadına —sömürgeleştirilenin gövdesine— gelince, o, "seçilen role uydurulmak için poz verdirilir, giydirilir veya soydurulurdu; ve bu fotoğraflar hakkında söylenebilecek olan pek az kesin şeyden bir tanesi, kadınların gerçek hayatta, fotoğraflardaki bu görünümlerine çok ender benzedikleridir." [s.63] Bütün bunlara rağmen, şarkiyatçı fotoğrafların gerçeği sadık bir şekilde temsil ettikleri kabul edilmekteydi ve böylece Ortadoğulu kadını gerçekten olduğu şekilde görüntülenmek olanağından, hattâ böyle bir *hak*'tan, tümüyle yoksun bırakan kısır bir döngü yaratılmış oluyordu. Kadınların yaşadıkları yerlere gerçekten adım atmış pek az fotoğrafçıdan biri olan Grace Ellison, "bir İngiliz gazetesine, varlıklı bir Türk ailesinin haremindeki kadınların oturma odasını gösteren, aynı dönemde bir Avrupalının oturma odasından pek farklı olmayan biraz kalabalık bir oda fotoğrafı gönderdiğinde, 'İngiliz toplumu, bunun bir Türk hareminin fotoğrafı olduğunu kabul etmeyecektir' diye geri çevrilmişti." [s.80]

"Şark"ın kavramsal üretimini ve bunun ardında yatan iktidar ilişkilerini ilk kez sistematik bir şekilde irdeleyen Edward Said'in *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978) adlı kitabının yayınlanmasından bu yana, şarkiyatçılığın gerek sanatsal, gerekse ilmî ifadeleri birçok yazar tarafından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Bunlardan birkaç tanesi, cinsiyet konusuna da eğildiler. Rana Kabbani, *Europe's Myths of Orient* (Bloomington: Indiana University Press, 1986) adlı ilginç kitabında, erkek-egemen söylemin, şarkçılığın hizmetine nasıl koşulduğunu incelemektedir. Baştan çıkarma, fethetme, iğfal ve ırza geçme imgelerinin, Batı'nın kollektif bilincini, Batı tarafından nüfuz edilmeyi bekleyen bir Şark kavramına hazırlamanın aracı olarak kullanıldığını bu tahlil gözler önüne sermektedir. Ayrıca, dizginsiz ve hayvansı cinselliği içinde mahmur, zevk düşkünü bir Şark görüntüsü, Batı'nın *mission civilisatrice*'ini meşru kılıyor, "white man's burden"ı tanımlıyor ve sömürgeciliğe, boyun eğdirici ve sömürücü olmaktan ziyade yüce gönüllü ve himayeci bir gönüm kazandırıyordu.

Alloula'nın *Le harem colonial*'ı ise, müstehcen şarkiyatçı fotoğrafların (daha doğrusu kartpostalların) Cezayir toplumuna, Fransız sömürgeci saldırısına koşut bir biçimde ve belli ölçüde onu destekleyerek nasıl saldırdığını eleştirel bir biçimde anlatmaktadır. Bazıları tarafından, sömürgeleşenin fethedilemezliğinin ve bütünlüğünün simgesi olarak görülen peçenin, fotoğraflarda adım adım ve kısıtlı olarak nasıl açıldığını gösterirken; sömürgeciler tarafından yağmalanmasının cinsellik alanında tekrarlanmasıyla Cezayir'in nasıl uyuşturulduğunu, şehvanîleştirildiğini ve ona temellük edildiğini gözler önüne sermektedir. Bu ve benzer temaları Graham-Brown'un çözümlemesinde de

görmek mümkündür: burada, kadınları konu alan şarkiyatçı fotoğrafların "öteki"liği tanımlamağa, Batılı erkeğin cinsel fantazilerini (uzaklığı dolayısiyle tehdit edici olmadığı için) toplumun kabullenebildiği biçimlerde ifade etmeye ve Ortadoğu insanının geri, yoksun, zamandışı ve ele geçirilmeğe namzet olduğunu imâ ederek sömürgeciliği meşru kılmaya hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Peki, bu tür eleştiriler günümüzde hâlâ geçerli midir? Smadar Lavie'nin, Dani Rabinowitz'in *Ru'ah Sinai* (Tel Aviv: Adam, 1987) adlı kitabına ilişkin incelemesinin gösterdiği gibi[10], sömürgeci zihniyet erotik simgeleri kullanmağa devam etmektedir. Üstelik, bu eleştiri, yalnızca sömürgeciliğe karşı mücadele alanıyla sınırlı da değildir. Eski ve yeni sömürgeciliğin ideolojisi olarak şarkiyatçılık, erkek-egemen söylemi *kullanır*; ama *kendisi* de bir erkek-egemen söylem olduğu için, sömürdüğü çarpık toplumsal cinsiyet ilişkilerinin *yeniden üretilmesine* hizmet eder. Dolayısıyla, uluslar arasındaki iktidar ilişkileriyle cinsler arasındaki iktidar ilişkileri, feminist bir gündemi akla getirmesi gereken bir tür diyalektik içerir: Sömürgeciliğin erotikleşmesinin eleştirisi, bu ideolojinin içinde doğduğu toplumlardaki cinsiyetçiliğe karşı mücadelenin ayrılmaz bir parçasıdır.[11]

Tıpkı toplumsal cinsiyet* gibi, "Doğu" ve "Batı" kavramları da toplumsal olarak oluşturulmuş kavramlardır. Bu gerçekten iki önemli sonuç çıkar. Birincisi, bunlar mutlaka tarafsız ve sadık bir şekilde gerçeği yansıtan "doğal" kategoriler değillerdir: ikincisi, siyasî *praxis*'e tabidirler ve dolayısıyla değişebilir ve hattâ ortadan kaldırılabilir niteliktedirler.

Değişme ve Kendini Varsama İmgeleri

Başlangıçta, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da çalışan fotoğrafçıların neredeyse tümü yabancıydı. Bunlar, Avrupalı bir müşteri kitlesine hitap ediyorlar, fotoğraflarının çoğu büyük ölçüde gaspa dayanıyordu — en azından, görüntülediklerinden herhangi bir izin almalarının sözkonusu olmaması anlamında. Zamanla, çoğu Hıristiyan yerel fotoğrafçılar da faaliyete başladılar ve bu gelişmeye koşut olarak fotoğrafların gerek kapsamında, gerekse tavrında yavaş yavaş bir değişme meydana geldi. Bu değişmenin sonuçlarından biri, aile ve düğün resimlerinin çoğalmasıdır. Bu fotoğraflarda Ortadoğulular, her zaman denetleyici durumda olmasalar bile, temsil sürecine gönüllü olarak katıldılar.[12]

Daha önce belirtildiği üzere, fotoğraf sanatı, sırf varlığıyla, olgu beyan eder. Gerçekliğe bir pencere açtığı örtük iddiasıyla, dünyanın *öyle* olduğunu iddia eder. Dolayısiyle gönüllü ve karşılıksız (yani ücret karşılığı olmaksızın) bir şekilde poz verilen imgeler, bireylerin kendilerini nasıl görmek ve başkalarına nasıl görünmek istedikleri konusunda önemli ipuçları verebilirler. Daha önceki dönemlerin atlı heykellerinin ve kentsoylu portrelerinin (örneğin akla Jan Van Eyck'ın "Giovanni Arnolfini ve Giovanna Cenani'nin Düğünü" adlı tablosu geliyor) kitlesel çaptaki eşdeğerleridirler. İlginçtir ki Ortadoğulu aile portresi,

> ailenin öz-imgesinin ve emellerinin Avrupalı bir çerçeveye oturduğu hissini vermektedir: Yalnızca kompozisyon ve dekor açısından değil, kılık kıyafet ve genel tavır olarak da bu fotoğraflar, Avrupa'ya öykünen bir hayat tarzını gösterirler. Turistik kartpostallarda sunulan Batılı fantazilerin aksine, bunlar, aile itibarının görünürdeki bu bildik ifadelerinin ardında, hali vakti yerinde bir Avrupalı aileninkine benzer kişisel ve toplumsal rollerin yattığını ima eder gibidirler. [s.95]

Graham-Brown, "bu fotoğraflardaki ailelerin otomatik olarak Batı burjuva ailesi kalıbına uyduklarını söylemenin elbette dikkatsizlik olacağını" [s.95] ve "bu aile fotoğraflarının sunduğu imgelerle görüntülediklerinin toplumsal ve kişisel yaşamları arasındaki ilişkinin basit bir ilişki olmadığını" [s.92] söyleyerek okuyucuyu uyarmaktadır. Peki ama, nasıl bir ilişkidir bu? Bu özgül görsel dilin seçilmesinin ardında yatan nedenler acaba neydi; ve kendi öz-imgelerinin görsel ifadesi için esas olarak yabancı bir ikonografiyi seçmelerinin bizzat Ortadoğulular açısından sonuçları nelerdir?

Kanımca bu burjuva portre üslubunun seçilmesinin ardında yatan, iki etkenin biraraya gelmesidir: Bir yandan, kompozisyon normlarını müşterilerinin pek az ya da hiç katkısı olmaksızın büyük ölçüde belirleyen fotoğrafçının bir *teknokrat olarak* otoritesi — ki bu fotoğrafçılar genellikle, uzun bir Avrupa temsil geleneğinden esinlenmiş Batılı bir fotoğrafçı yanında yetişmişlerdi; diğer yandan da, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendilerini Paris veya Londra'nın uzantıları olarak görmek için pek çok sebebi bulunan yeni bir kentli seçkinler grubunun doğmakta olduğu —çoğunlukla şu veya bu Büyük devlet ile *komprador* ilişkiler içinde— doğmakta olduğu Ortadoğu'nun kendi içindeki toplumsal değişimler. Bu kadarını tahmin etmek güç olmasa gerek. O kadar açık seçik olmayan nokta ise, bir toplumun kendisini bir başkasının imgesine göre yeniden şekillendirmesinin yarattığı toplumsal ve ruhbilimsel sonuçlardır.[13]

Graham-Brown'un verdiği örneklerden biri, evliliklerin görücü usulüyle ayarlanmasında, fotoğrafçılığın kullanılmasıdır. Bazı durumlarda, muhtemel nişanlıların resimleri çöpçatanlar tarafından genç damat adaylarına gösterilirdi [s.100-101, 112]; bu, kadınların metalaşmasına yeni bir boyut katmakla birlikte, kadınların zaten temelde mülk olarak görüldükleri bu toplumlarda esaslı bir yenilik anlamına gelmiyordu. Ancak, bazı diğer durumlarda, moda dergilerindeki resimler, "sözkonusu genç kız (veya kızlar) hakkında bir fikir edinilmesini sağlamak amacıyla kullanılırdı. Buradaki tuhaflık, ideal kadın tipleri arayışı sürecinde, müstakbel gelinin, büyük bir ihtimalle bir Batı dergisinden seçilmiş manken kalıbına uydurulmasıdır." [s.101] "Deneyimin, nasıl, 'önceden görülmüş' imgelerin süzgecinden geçtiği"[14] dikkate alındığında, bu nokta üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Burada olgusal verilerin içinden geçerek yorumlandığı prizma iki katı yabancıydı: Yalnızca imgeler "gerçek" değil de bir fotoğrafçının stüdyosunda oluşturulmuş şeyler olmakla kalmıyor, aynı zamanda stüdyonun kendisi de coğrafî ve kültürel, hattâ bazan ırksal açıdan yabancı oluyordu.

Bu fotoğraflarda görülen Batılı kılık kıyafet, kompozisyon ve tavırların Batı metropolleriyle özdeşleşme ve ilişkilenme arzusunu yansıtması, elbette, fotoğraflardaki kişilerin gerçek hayatta bunu başarmış oldukları anlamına gelmez: Büyük bir ihtimalle, bu fotoğraflar, uzun bir çaba ve hazırlık sonunda çekilmişlerdi ve kişilerin gündelik varoluşunu hiçbir şekilde temsil etmemekteydiler. Örneğin, peçenin ve kaç-göçün bu resimlerde görülmeyişini Grham-Brown, "fotoğrafın, yalnızca ailenin bakması için" çekildiği olgusuyla açıklamaktadır; birçok fotoğrafın ve düğün resminin yansıttığı çekirdek aile görüntüsü ise varlığını, esas olarak, fotoğrafçıların mesleklerini icra ederken kullandıkları görsel kodlara borçluydu. [s.96-97] Buna karşılık, birçok Batılılaşmış üst sınıf erkek ve kadınının geleneksel kıyafetler içinde poz vermeleri, bir yandan belki şarkiyatçı temsil normlarını

ve adetlerini içselleştirdiklerini gösterirken, aynı zamanda pitoresk ve "antika" olan nesnelere karşı şakacı bir merakı da yansıtıyor olabilir. Kısacası, fotoğrafçılığın hâlâ büyük ölçüde, sınırlı sayıda kişinin tekelindeki bir "batınî sanat" olduğu bir çağda, fotoğraf makinesi bir anahtar deliği değil, bir şov sahnesiydi. Dolayısıyla, fotoğraf çekimi, varolan "gerçek" her ne idiyse onu maskelemeye epey hizmet eden belirli bir törensel niteliğe sahipti. Bir nesnenin değişikliğe uğratılmaksızın gözlemlenemeyeceğini kanıtlayan Heisenberg ilkesini andıran bu durum, eski fotoğrafların oldukları gibi yorumlanmasını engellemektedir. Bu, stüdyo düzenlemelerini içermeyen fotoğraflar açısından bile geçerlidir; çünkü, eski fotoğraf makineleri için gerekli olan bol ışık ve uzun süre poz verme ihtiyaçları gibi teknik güçlükler yüzünden, gerçeğe sadık sahneler yakalamak isteyen araştırmacıların yerinde çektikleri resimler dahi "gündelik hayatın parçası sayılabilecek olan bir şeyi bir tiyatro oyununa dönüştürme" sonucunu verebiliyordu. [s.109]

Yine de, bu imgelerin hiçbir yararlı bilgi içermedikleri söylenemez. "Bu standartlaşmış pozlar aynılığı vurguladığı ve insanlar kendi kültürel ve toplumsal çevrelerinden kopuk olarak gözüktükleri" [s.93] halde, resimlerin tümü birbirinin tıpkı aynı olmaktan uzaktır. Ben kendi payıma, bu türden çok sayıda fotoğrafın içerik analizinden çok şey çıkartılabileceğine inanıyorum. Graham-Brown'un haklı olduğu nokta, imgelerin şeffaf olmadığı, başka bir deyişle bunların öğeleriyle konu edindikleri kişilerin yaşamlarının çeşitli yönleri arasında harfi-harfine ve bire-bir bir ilişki bulunmadığıdır. Örneğin, simetri ve görsel eşitlik içinde yanyana poz veren bir çiftin fotoğrafının, aile-içi eşitliği akla getirmesi için herhangi bir neden olmadığı açıktır. Ne var ki, kişilerin seçimi, kimlikleri ve ilişkileri, birbirleriyle karşılıklı konuları, ifadeleri, giyimleri, vb., resimden resime, derinlemesine bir çözümlemeyi gerektirecek ölçüde değişir.

Aynı şey, birçok başka fotoğraf türü için de geçerlidir. *Images of Women*'in son dört bölümü, kadınların fotoğraflarda yansıtılmasının bazı özgün örneklerini ele almaktadır: Çalışan kadın, kamusal yaşamda kadın, kadınlar ve eğitim, kadın eylemciler. Graham-Brown, şarkiyatçılık konusunda varolan geniş bir literatürden yararlanabildiği şarkiyatçı fotoğrafçılığın irdelenmesi alanında hayranlık verici bir çalışma yapmakla birlikte, bu son bölümler ne yazık ki çok daha zayıftır ve sonuç olarak kitabın başlığının ima ettiği amaca tümüyle ulaşıldığını söylemek mümkün olmamaktadır. Bazı yerlerde toplumsal temele gereğinden fazla önem verilmekte, bunun fotoğraflardaki yansımaları ise ihmal edilmektedir. Ortadoğu kadınını çeşitli yönleriyle tasvire ayrılmış uzun bölümlerde, bu kadınların fotoğraflardaki görüntüleri ele alınmamaktadır. Bir örnek verecek olursak, eğitimle ilgili bölüm, 19. yüzyıl sonlarında stüdyo fotoğraflarında kitapların tercih edilen bir aksesuar haline geldiği konusunda ilginç bir gözlemle başlamaktadır; bu, erkekler kadar kadınlar için de eğitime giderek artan bir değer verildiğinin göstergesi olabilir. Ancak bu, o bölümde yer alan resimlerin altyazıları dışında, bölümün tümünde fotoğrafçılığa yapılan *biricik* göndermedir. Bölümün geri kalanında ise yalnızca, eğitimin yaygınlaşması ve Ortadoğu kadınlarına da giderek artan biçimde açılması anlatılmaktadır. Kitap, ne yazık ki, Ortadoğu ve Kuzey Afrika kadınları hakkında kendi ayakları üzerinde durabilen yararlı bir kaynak olmağa yetecek bir ayrıntı zenginliğine kavuşamadığından, toplumsal tarih ile fotoğraf çözümlemesi ortasında, "iki cami arasında" kalmaktadır. Aynı şekilde, bir kadınlar konferansına katılan "Mısır Feminist Birliği" üyesi bir delegenin, fuhuş ve içkiye karşı mücadeleyle ilgili afiş kampanyasını tasvirinden alıntı yapılırken de, vurgu yanlış yerdedir:

Türkiye'nin ilk kadın pilotu Sabiha Gökçen (Kitapta yeralan fotoğraflardan).

> Afişlerden bazıları mutlu aile yaşamını tasvir eder: Karı ve koca, bir uyum havası içinde ailenin bütün üyelerini etraflarına toplamışlar; çevrelerindeki çocuklar terbiyeli, iyi yetişmiş güleryüzlü ve mutludur. Hep birlikte neşeli bir yakınlık duygusunu paylaşmaktadırlar. Buna karşılık başka afişlerde, içki ya da afyon yüzünden çökmüş karı ve kocanın çözülen aileyi yoksulluğa sürüklediği, her türlü eğitimden yoksun çocukların bu suça ve şiddete itildiği bir aile kompozisyonu çizilmektedir. [s.229]

Kendi payıma, bu afişlerden bazılarının reprodüksiyonlarını görmeyi ve bunların ikonografisinin tartışılmasını (örneğin, "uyum havası içinde" yaşayan bir aile imgesinde zevcenin nasıl resmedildiğini) okumayı, Ortadoğu feminizmine ilişkin genellikle ikincil kaynaklara dayanan çok genel bir değerlendirmeye yeğ tutardım. Temsil süreçlerinin ve konu seçimlerinin ardında yatan varsayımları ve algıları (elbette toplumsal ve tarihsel bağlamları içinde) vurgulayan daha sistemli bir imgeler incelemesi, Ortadoğu fotoğrafçılığında kadınların *tasviri* konusuna daha fazla ışık tutardı.

Toplumsal cinsiyet rollerinin ve betimledikleri insanların yaşamlarına ilişkin diğer yönlerin, belki yalnızca örtük imler ve simgeler aracılığıyla imâ edildiği bu fotoğrafların tersine, bazıları da açıkça gündemli amaçlarla tasarlanmıştı veya böyle kullanılmıştı. Bazı durumlarda kadınların konumu, toplumda kötü olan her şeyin kanıtı gibi sunulmuş, bazan da kaydedilen başarıları ve ilerlemeleri özetleyen bir simge olarak kullanılmıştı:

> Tıpkı, Ortadoğu kadınlarının 'acıklı durumu'na ilişkin algıların, Batı'da, o toplumun geriliğinin ve yozlaşmasının göstergeleri olarak kabul edilmesi gibi, bu kültürlerin kendi içinde de kadınların konumu, birçok aydın tarafından bir bütün olarak toplumun durumunun simgesi olarak görülüyordu. [s.30]

Böylece kadınlar, Türkiye ve İran gibi ülkelerdeki çağdaşlaşmacı bürokrasileri ve bunların siyasetlerini olumlayan Batılı yayın organlarında (örneğin *National Geographic Magazine* gibi) yayınlanan propaganda amaçlı resimlerde önemli bir yer tutuyorlardı. Ancak, peçesiz kadınları, atletizm yarışma-

larına katılan kadınları, meslek ve siyaset kadınlarını, hattâ kadın pilotları gösteren bu fotoğrafları ele alırken, Graham-Brown'un keskin bir gözlem gücüyle işaret ettiği gibi, "bu fotoğrafların çoğunun, erkek ve kadın rolleri arasındaki ayrımın değişmesine ilişkin bir yorumdan çok, yeni ve gençleşmiş bir Türkiye'de canlılığın, gençliğin ve enerjinin simgesel bir anlatımı olduklarını" [s.219] unutmamak gerekir. Gerçekten de, bu bakış açısından, peçesiz bir kadın fotoğrafıyla bir traktör, bir sanayi işletmesi veya yeni bir demiryolu fotoğrafı arasında fazla bir fark yoktu: Yalnızca erkeklerin başarılarından birini daha simgeliyordu bu. Bir kere daha sadece nesnelere indirgenen kadınlar, bu imgelerde, erkekler tarafından ve erkekler için sürdürülen bir siyasal söylemin hizmetine koşuluyorlardı.

Ancak, aşağı yukarı aynı sıralarda,

Ortadoğu'daki kadınlar da, yeni imgeler yaratmak amacıyla bilinçli bir çaba içine girdiler. Resimlerin kamuya yansıyacağını bildikleri zamanlarda kendi fotoğraflarının çekilmesine izin veriyorlardı. Örneğin Huda Shaarawi ile Saiza Nabrawi, 1923'de ilk kez halk içinde peçelerini açtıkları zaman, fotoğraflarıyla basına haber olmuşlardı. [s.215]

Belki de bu, nihayet, kadınların kendi imgelerini yeniden sahiplenmelerinin habercisiydi.

Anlamlandırma Tarzlarının Çözümlenmesine Doğru

Şarkiyatçı fotoğrafçılığı incelemeğe değer kılan birçok etmen vardır. Birincisi, tümüyle estetik boyuttur: Bu fotoğrafların çoğu gerçekten güzeldir ve özellikle dünyanın bu taraflarında doğup büyümüş olanlarımız, şarkiyatçı sanatın büyük bölümü için olduğu gibi bunlarla da bir sevgi- nefret ilişkisi içindedir: İkincisi, her zaman tümüyle gerçeği yansıtmasalar bile, bu fotoğraflar, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarındaki Ortadoğu ve Kuzey Afrika toplumları hakkında çok değerli bir bilgi kaynağıdırlar. Ayrıca, bazıları, gerçeğe diğerlerinden daha yakındır. Arada sırada Tevrat ve İncil'deki temalar arasında gezinse de, G.Eric Matson'un yarı-belgesel fotoğrafları[15], Felix Ponfils, Pascal Sébah ve birçok diğerlerinin stüdyo oyunlarından çok daha güvenilirdir. Graham-Brown'un *Palestinians and their Society* veya Walid Khalidi'nin *Their Diaspora: a Photographic History of the Palestinians, 1876-1948* (Washington, D.C.: Institute for Palestine Studies, 1984) gibi kitapları, onlar olmasaydı ortaya çıkamazdı. Bu anlamda, Théophile Gautier, "bundan yirmi yıl sonra, babalarının giydiği elbiseleri görmek isteyen Türkler, onları ancak Decamps'ın tablolarında bulabilecekler"[16] derken haklıydı.

Üçüncü neden ise, bu fotoğrafların toplumsal yönleriyle, yani metalar ve iletişim araçları olma nitelikleriyle ilgilidir. Bu boyut, belki de en ilginci olduğu halde, bugüne dek en fazla ihmal edileni olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, fotoğraf, geçmişteki bir gerçekliğin nesnel bir yansıması değil, daha ziyade, ideolojinin, dinin, politikanın ve her türden kalıp ve ön yargının izini taşıyan öznel bir şehadetname olarak ele alınmalıdır. Ama öyleyse, öğretebileceği herhangi bir şey var mıdır? Çarpıtılmış bir betimlemeden gerçeği çıkarsamak mümkün müdür? *Images of Women*, bu soruya, ikna edici bir biçimde "evet" cevabı veriyor.

Yalnızca söylenenden değil, söylenmeyenden de yararlanan; ve yalnızca tutarlı olguları ve genel düzeni değil, istisnaları ve tutarsızlıkları da tesbit eden metin analizi[17], fotoğraf dilinin gramerinin kavranmasında epey yol alabilir. Yine de, bir çeşit Rosetta Taşı'na ihtiyaç vardır. Bence bu, sözkonusu toplumların; bir yandan fotoğraflarda, tablolarda, diplomatik yazışmalarda ve seyahatnamelerde; bir yandan da tahrir defterlerinde, kadı sicillerinde, fetvalarda, tapu ve kadastro kayıtlarında, tereke ve mühimme defterlerinde, berat, emirname ve fermanlarda, vakıf kayıtlarında, v.b. ifadesini bulan çok ve çeşitli anlatımlarında bulunabilir. Başka bir deyişle yalnızca metinsel değil aynı zamanda *karşılaştırmalı*, yalnızca hermenötik (anlam-yorumsal) değil aynı zamanda *historiyografik* bir çözümlemeye ihtiyaç vardır. İşlevi, daima bir dünya görüşünü onaylamak olan şarkiyatçı fotoğrafçılık, ancak bu şekilde, yalnızca ona karşı eşit derecede keyfî bir dünya görüşünü çıkarmakla yetinmeyen bir eleştiriye tabi tutulabilir.

Edward Said'in *Orientalism* adlı kitabı, Ortadoğu'ya ilişkin egemen görüşleri eleştiren hiçbir kimsenin anlıksal borcunu inkâr edemeyeceği temel bir kaynak yapıt olma niteliğini korumaktadır. Ne var ki, yöntembilim açısından bu yapıtın bazı sorunları vardır. Şarkiyatçılığın, tarihsel kaynaklara ve belgesel kanıtlara sıkıca dayanan titiz bir eleştirisinin yokluğunda[18], Said'in kendi kendini onaylayan analizi, birçoğumuzun kabullenmeye fazlasıyla yatkın olduğu bir iman sıçramasına ihtiyaç göstermektedir. Ancak kaba, hattâ taraf gir araştırmaların teşhir edilmesi, sonuçlarının olumsuzlanabilmesi için yeterli değildir. Öte yandan, başka bir döneme ilişkin iddiaları kanıtlamak için geçerli olgusal verileri günümüzde bulamayan çağdaş bir gözlemcinin bakış açısı ise, tatmin edici olmaktan uzaktır. Şarkiyatçılığın eleştirisi, demonolojinin değil, tarihin alanı olmalıdır. Keza, şarkiyatçı fotoğrafçılık da, ancak, tümüyle bağımsız olmasa bile tekrarcı olmayan bilgilere dayanan daha geniş bir bağlamda "okunabilir". Bu gerçekleştirilemezse, her yorumun, yorumcunun önyargılarını yansıtmaktan öteye geçmemesi kaçınılmazdır.

Graham-Brown eleştirisini, şarkiyatçılığın çizdiği tabloyla çelişen eserlere göndermelerle desteklemektedir. Örneğin, poligaminin egemenliğine ilişkin Batılı önyargıları, bunun genel olarak yaygın olmadığını ve uygulamada coğrafî, zamansal ve toplumsal düzeylerde büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koyan çeşitli incelemelerden (ki bunlara, Alan Duben ile Cem Behar'ın son Osmanlı dönemi İstanbul'una ilişkin çalışmaları da eklenebilir) alıntılar yaparak dengelemektedir. Aynı şekilde, geleneksel kıyafetin zamandışı ve değişmez olduğu anlayışına karşı çıkarken, yalnızca, hiç bir toplumsal kurumun tümüyle durağan olamayacağı gibi beylik bir gerçeği ifade etmekle yetinmeyip, Ortadoğu kıyafetlerinin tarihçesine ilişkin araştırmalara gönderme yapmaktadır. Bu göndermeler, çalışmasını yalnızca daha inandırıcı hale getirmekle kalmamakta, daha yararlı ve bilgilendirici kılmaktadır.

Images of Women, Ortadoğu fotoğrafçılığı hakkındaki en iyi ve en düşündürücü kitaplardan biridir. Ama aynı zamanda, diğer görsel dillerde de —yalnızca geçmişin "seçkin" sanatlarında değil, modadan rock video'ya, aile fotoğraf albümlerinden pornografinin çeşitli türlerine kadar çağdaş görsel kitle kültürü sistemlerinde de— kadının temsilini tahlil etmek ve unsurlarına ayırmak isteyen herkes için çok değerli bir örnek-olay incelemesidir. Kadının toplumdaki yeri ile erkek-egemen söylemdeki tasviri arasındaki karmaşık ilişkiyi, bunları değiştirmeğe yönelik bir biçimde kavramağa çalışan ve sayısı giderek kabaran bir literatüre (Lynda Nead'in Viktorya dönemi İngilteresiyle ve Diane Barthel'in reklâmcılıkla ilgili son çalışmaları akla geliyor) değerli bir katkıdır. □

IRWIN CEMİL SHICK
ÇEV. FATMAGÜL BERKTAY

[1] Michèle Barrett, Philip Corrigan, Annette Kuhn ve Janet Wolff, "Representation and Cultural Production", a.y. (der.), *Ideology and Cultural Production* (New York: St. Martin's Press, 1979), içinde, s.10.

[2] Melek Alloula, *Le harem colonial: Images d'un sous-érotisme* (Cenevre ve Paris: Editions Slatkine, 1981). Ben elimdeki İngilizce çeviriyi kullandım: *The Colonial Harem* (Minneapolis: University of Ninnesota Press, 1986), s.62-65.

[3] Bkz. Carney E.S. Gavin, *The Image of the East: Mineteenth Century Near Eastern Photographs by Bonfils* (Chicago: University of Chicago Press, 1982), s.ix; Elizabeth Carella, "Bonfils and his Corious Composite", *Exposure*, cild 17, sayı 1 (Bahar 1979), s.26-33; Graham-Brown, *Images of Women*, s.120.

[4] Gerek Türk, gerekse yabancı sanatçıların resimlerinde, gravürlerinde ve tablolarındaki Osmanlı kadınları ikonografisini konu alan diğer bir dikkate değer yapıt için bkz. Pars Tuğlacı, *Türkiye'de Kadın* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984-85). İki dilde (Türkçe ve İngilizce) hazırlanmış bu kitap, biraz rastgele olmakla birlikte yararlı bir kaynaktır. Üç ciltten oluşmaktaysa da, bugüne dek yalnızca iki cildi yayınlanmıştır.

[5] Sarah Graham-Brown'ın *Palestinians and Their Society 1880-1946: a Photographic Essay* (London: Quartet Books, 1980) adlı kitabı dikkate değer bir istisnadır; ama orada bile, esas amaç, fotoğrafları kendi başlarına tahlil etmekten ziyade, 1948 öncesi Filistin'inin yaşamını tasvir etmektir. Fotoğrafların üretim, tüketim ve anlamlandırma tarzları konularına daha derinlemesine giren ilginç bir örnek-olay incelemesi için bkz. Allan Sekula, "Photography Between Labor and Capital", Benjamin H.D. Buchloh ve Robert Wilkie (der.) *Mining Photographs and other Pictures: A Selection from the Negative Archives of Shedden Studio, Glace Bay, Cape Breton, 1948-1968* (Halifax, Nova Scotia: The Press of the Nova Scotia College of Art and Design, ve The University College of Cape Breton Press, 1983), içinde, s.193-268; ayrıca, Eric Margolis, "Mining Photographs: Unearthing the Meanings of Historical Photos", *Radical Historical Review*, sayı 40 (Kış, 1988), s.32-48. Başlıktaki kelime oyununun da imâ ettiği gibi, bu makalede, tarihsel fotoğrafların üretilmesi, başlıklandırılması, muhafazası ve yorumlanmasının koşullarının tahlil edilmesi için, 1913-14 Colorado maden işçileri grevinin fotoğrafları kullanılmaktadır.

[6] Her yandan saldırılmakta olan bir imparatorluğu İstanbul'daki Yıldız Sarayı'nın kesin yalıtılmışlığı içinden yöneten paranoyak bir adamın, fotoğrafları, aynen, kurduğu geniş gizli jurnalciler ve casuslar şebekesini kullandığı biçimde kullandığını tasavvur etmek hiç de zor değildir: Osmanlı Sultanlarının bir savaş meydanından diğerine dörtnala dolaştıkları zamanlardan yüzyıllar sonra, bu imgeler, Abdülhamid'e hem yönettiği ülkelerle ilgili bilgi sağlıyor, hem de bu topraklar üzerindeki hâkimiyetini teyid edici bir işlev görüyordu. Ayrıca, bilindiği gibi, belli başlı dünya başkentlerine propaganda amacıyla yollamak üzere titizlikle seçilmiş geniş fotoğraf koleksiyonları oluşturmuştu. Bu fotoğraflar, Türkiye'nin doğal zenginlikleri ve tarihi eserlerinin yanısıra okullarını, ordusunu, hastanelerini, atelyelerini, fabrikalarını, limanlarını, hatta itfaiyecilerini görüntülemekteydi. Abdülhamid'in istediği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaş ve ilerici bir görüntüsünü sunmaya herhangi bir katkıda bulunmaları mümkün olmadığı için, bu fotoğraflarda yetişkin kadınlar hiç gözükmezler. Örneğin bkz. Jacob M. Landau, *Abdul-Hamid's Palestine* (Londra: Andre Deutsch, 1979); William Allen, "The Abdul Hamid II Collection", *History of Photograph*, cild 8, sayı 2, (Nisan-Haziran 1984), s.119-45; ayrıca, Harvard Üniversitesi'nde yayınlanan *Journal of Turkish Studies*'in Abdülhamid albümleri konulu yakında çıkacak özel sayısı (sayı 12, 1988).

19. yüzyıl sonlarında Kahire'de yaşmaklı bir Arap kadını (Kitapta yeralan fotoğraflardan).

[7] Bu elbette, üreticinin, tüketiciden bağımsız olarak bir boşluk içinde hareket ettiği anlamına gelmez —bu tür romantik fikirler, sanatın yaratıcı sürecini açıklayamaz— ama, sanatçı ile tüketici arasındaki ilişki dolaylıdır ve büyük ölçüde toplum dolayımıyla gerçekleşir. Bu yüzden, fotoğrafçının eserinin ardında yatan düşünce kalıpları (ki bunların kökleri kuşkusuz toplumsal süreçlerdedir) biyografi yazarları için şüphesiz ilginç olmakla birlikte, bu fotoğrafların bir kitle iletişim aracı olarak toplumda oynadıkları rolün araştırılması bakımından bunların yalnızca ikincil bir önemleri vardır.

[8] Bkz. özellikle, s.67-68. Gerçi belli bir toplumsal boyut örtük olarak mevcuttur (örneğin, s.131, n.26); ancak bu, metnin genel havasını değiştirmemektedir.

[9] Bkz. a.g.e., s.21.

[10] "Sinai for the Coffee Table: Birds, Bedouins and Desert Wanderlust", *MERIP Middle East Report*, cild 18, sayı 1 (Ocak-Şubat 1988), s.40-44.

[11] Buna karşılık, Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da üretilen feminist söylemin içerdiği batımerkezciliğinin şu eleştirisi de dikkate değer: "Birinci/Üçüncü Dünya güçler dengesi bağlamında, Batı'nın üstünlüğü fikrinin hegemonyasını yayan ve destekleyen feminist çözümlemeler, 'Üçüncü Dünya kadını'nın bir dizi evrensel imgesini buna koşut olarak üretirler— *peçeli kadın, kuvvetli ana, iffetli bakire, itaatkâr zevce* vb. gibi. Evrensel, tarihdışı bir haşmet içinde var olan bu imgeler, hâkim Birinci/Üçüncü Dünya ilişkilerini tanımlamakta, kodlamakta ve idame ettirmekte çok özgül bir kuvvet uygulayan bir sömürgeci söylemi harekete geçirirler." Chandra Talpade Mohanty, "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discources," *Boundary 2: A Journal of Postmodern Literature and Culture*, cild 12, sayı 3/cild 13, sayı 1 (Bahar/Güz 1984), s.352.

[12] André Rouillé, *Le Corps et son image: photographies du dixneuvième siècle* (Paris: Contrejour, 1986) adlı kitabında, insan bedeninin fotoğraflardaki temsili için bir sınıflandırma öneriyor. Kategorilerinden biri, "nesne-beden", pornografi ve sabıka resimleri, tıp doktorlarının çektiği "hilkat garibesi" resimleri ve şarkiyatçı fotoğrafçılıkta olduğu gibi, bireylerin edilgen bir şekilde temsil edilmeye boyun eğdikleri fotoğrafları kapsamaktadır. Diğer bir kategori olan "özne-beden" ise, başta portre fotoğrafçılığı olmak üzere, bireylerin gönüllü bir şekilde ve kendi iradeleriyle temsil edildikleri fotoğrafları kapsamaktadır. Ortadoğu'da birinci kategoriden ikinciye doğru bir geçiş görülmüştür; bu sıra, tarihsel olarak fotoğrafçılığın gelişme kronolojisine ters düşer görünmektedir.

[13] Burada, Türkiye'nin önde gelen İslâmcı düşünür ve şairlerinden Mehmet Akif Ersoy'u anmadan geçemeyeceğim. Şöyle diyor Mehmet Akif: "Dini taklit, dünyası taklit, âdetleri taklit, kıyafeti taklit, selâmı taklit, kelâmı taklit, hulâsa herşeyi taklit olan bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki kabil değil içtimaî bir heyet vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz." ("Tefsir-i Şerif," *Sebilürreşad*, cild IX, sayı 209 [23 Ramazan 1330]; aktaran, İsmail Kara (der.) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* (İstanbul: Risale, 1986), cild 1, s.369.)

[14] Bkz. Umberto Eco, "A Photograph", *Travels in Hyperreality* (San Diego, California: Harcourt Brace Jovanovich, 1983) içinde, s.213-4.

[15] Matson'un albümleri, *The Middle East in Pictures*, 4 cilt (New York: Arno Press, 1980) adı altında yayınlanmıştır.

[16] *La Presse*, 19 Mart 1845, zikreden Kabbani, s.74. Burada, Ortadoğu'nun incelenmesinde batılı kaynakların kullanılmasının ne görsel malzeme, ne de 19. ve 20. yüzyıllarla sınırlı olduğunu kaydedeyim.

[17] Graham-Brown, *Palestinians and their Society* adlı kitabında ne demek istediğime açıklık getiren bir örnek vermektedir. Genç Arap çobanlarını ve otlayan sürüleri gösteren son derece "pitoresk" fotoğrafta, "buğulu zamandışılık (...) bir ayrıntıda kesintiye uğramaktadır (...) fotoğraf makinesine sırtını dönmüş olan çocuk, elinde, ticarî olarak doldurulduğu belli olan bir içecek şişesi tutmaktadır". (s.44) Bu oldukça aşırı bir örnek olmakla birlikte, bu tür açıkça dikkatsizlik eseri —ve öyle oldukları için de bir kat daha değerli— olan gerçeklik unsurları belli bir düzenlilikle kendilerini göstermekte ve bütün dekorlar ile sahte pozların ortaya koyduğundan çok daha fazla bilgiyi ele vermektedir. Herhalde biraz daha kasıtlı olan başka bir örnek, *Images of Women*'in 146. sayfasında yer almaktadır. Her iki örneğin de gösterdiği gibi, maddî gerçeklik, toplumsal ilişkiler gibi daha az elle tutulabilir gerçekliklerden daha kolayca şarkiyatçılık perdesini delerek kendini ortaya koymaktadır.

[18] Belki bir örnek bu noktaya açıklık getirebilir. James Joyce'un *Ulysses*'ini salt edebiyat olarak okumak için metnin dışına çıkmak gerekmez; ancak, 16 Haziran 1904'de Dublin'de neler olup bittiğini anlatan bir kaynak olarak ne kadar güvenilebileceğini tesbit etmek için, elbette metnin dışına çıkmak gerekir.

* Feminist literatürle fazla aşına olmayan okurlar için çevirinin burasına bir açıklayıcı not düşmeyi uygun buldum. Metnin İngilizce aslında burada geçen kelime *"gender"*dır. Genellikle feminist söylemde "cinsiyet" karşılığı olarak iki İngilizce terim kullanılır; *sex ve gender* Bunlardan ilki, doğanın dayattığı cinsiyet farklarına işaret eder, örneğin erkeğin değil de kadının çocuk doğurması gibi. İkincisi ise *toplumsal olarak üretime olan cinsiyet farklılaşmasıdır*, örneğin; kadının ev dışında çalışmayıp ömrü boyunca annelik etmeğe mahkûm edilmesi gibi. Feminist olsun veya olmasın, *Tarih ve Toplum* okuyucusunun böyle bir tarihsel ve toplumsal üretim süreciyle ilgileneceğini tahmin ettim (İ.C.S.)

Nesim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi.* İstanbul, Sümbül Basımevi, 1988, 320 s., resimli

OSMANLI topraklarında Musevi dilinde ilk gazete, 1842'de İzmir'de yayımlanan *La Buena Esperansa* (İyi ümit) oldu. Bir süre sonra da Leon Hayim de Kastro, 1853'te İstanbul'da *Or Israel*'i (İsrail ışığı) çıkardı. Köklü Musevi gazeteciliği Yehezkel Gabay'ın, *Jurnal Israelit* (1860) adlı gazetesiyle gelişti. 1842'den günümüze Musevi basınını inceleyen, irdeleyen bir araştırma henüz yok. Tek geçerli kaynak Prof. Abraham Galante'nin yazdıkları. Bir de Moshe David Gaon'nun *A Bibliography of the Judeo-Spanish Press* (Tel-Aviv, 1965).

Nesim Benbanaste'nin kitabının adına bakınca insan, yeni bilgilere rastlayacağını sanıyor. Yapıt, İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu ile Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün 23-24 Mayıs 1985'te birlikte düzenledikleri "İstanbul'da Basın-Basında İstanbul" sempozyumuna yazarın sunduğu bildiriyle başlıyor. Geri kalan bölümlerin çoğu Türk-Musevi basınından derlenmiş örneklerle yüklü. Görüntülerle gazete ve dergilerimiz bölümü (s. 245-270), birçok gazetenin kilişesini vermesi bakımından faydalı. Onlar da ele geçen sayılardan oluşuyor. Kitabın bir ilginç bölümü de Biyografiler (s. 271-306). Burada çeşitli mesleklerden yetişen ünlü Musevi vatandaşların hayat hikâyeleri yer alıyor. Bunların arasında her nedense Doç.Dr. Mim Kemal Öke'nin de adı geçiyor (s. 286). Musevilerin Türkiye'ye sığınmalarının 500. yılını kutlama hazırlıkları (1492-1992) başladı. Kutlama komitesi, hiç olmassa İbranice yazılmış basım ve basın tarihleriyle ilgili bazı kitapları Türkçeye çevirtseler, kültüre ve bu dili bilmeyenlere yardımcı olurlar. Örneğin Abraham Yaary'nin, İstanbul'daki Musevi matbaacılığına ilişkin *Ha-Defus ha-ivribe Kostantinopl* (Jerusalem, 1967). □

TURGUT KUT

Eremya Çelebi Kömürciyan, *İSTANBUL TARİHİ. XVII. ASIRDA İSTANBUL.* Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan. Yeni notlarla yayıma hazırlayan Kevork Pamukciyan. İstanbul, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. 1988, XXVII-328 s. resimli.

DAHA önce 1952'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları (no. 506) arasında çıkan kitap bu kez Kevork Pamukciyan'ın yeni notlarıyla yayıma hazırlandı. İstanbul tarihiyle yakından uğraşanların ve konuya ilgi duyanların yakından tanıdığı Eremya Çelebi'nin bu ünlü kitabı uzun süredir tükenmişti.

Hrand D. Andreasyan'ın Türkçe'ye çevirdiği metin, Dr. V. Torkomyan'ın 1913'te Viyana'da yayımladığı, eski Ermenice (kırapar) ile halk dili karışık yazılmış manzum metne dayanır. 2053 mısralık tarih, Kefe vezni denilen (2-5, 3-5) bir vezinle yazılmıştır. Eremya Çelebi'nin gözlemlerine dayanan ve bir gezinti niteliğinde yazılan kitap sekiz bölümdür.

Kevork Pamukciyan hazırladığı yeni yayımda, Eremya Çelebi'nin yaşamı ve yapıtlarına daha geniş yer vererek yeni bilgiler eklemiştir (s. IX-XXII). Ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin eski uzmanlarından Hrand D. Andreasyan'ın (1892-1978) yaşamı ve yapıtlarına da değinmiştir (s. XXV-XVII). Sekiz bölümlük kısa İstanbul Tarihi'ne (s. 1-59) her bölüm için yerli ve yabancı kaynaklara dayanan uzun notlar konulmuştur (s.61-299). Kitap bibliyografya (s.301-307) ve dizinle (s.308-328) sona ermektedir.

Eremya Çelebi'nin bu yapıtı kadar önemli olan Sarkis Sarraf-Hovannesyan'ın *İstanbul Tarihi*'nin bir an evvel Türkçe'ye çevrilmesini Kevork Pamukciyan'dan bekliyoruz. □

TURGUT KUT

SERVER TANİLLİ
Yüzyılların gerçeği
ve
mirası
İNSANLIK TARİHİNE
GİRİŞ
CİLT IV
YENİ ÇIKTI
İşletme adresi: SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Ankara Cad. No: 54
Tel: 512 21 58 - 512 50 80 Sirkeci/İST.

KONYA VİLAYETİ

OSMANLI BARIŞININ GÜVENCESİ DİN ADAMLARI

Molla, Rum ve Ermeni papazları. Bunların; kendi cemaatlerine dostluğu, birlikte ve iç içe yaşamanın erdemini telkin ettikleri yüzyıllarda, Konya'dan Drina köprüsüne uzanan Osmanlı ülkelerinde barış vardı. Kırmızı fesine yeşil sarık dolamış, yeşil binişli, elinde 99'luk tesbihi ile ulemadan zâta, sağındaki ve solundaki papazların saygısı samimiydi. Konya Rumlarının, yüksek siyah kalpaklı, omuzu pelerinli papazı da, başında, âyinlere özgü sağavart'ı, sırtında yakalıklı veğar'ı ve elinde incili ile Ermeni ruhanîsi de mollayla birlikte, Mevlâna'nın "insanlıkta birleşme" mesajını simgeliyorlar.